

**KUR'ÂN'I ANLAMA VE EĞİTİM AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU: MEKKİ SÛRELER
ÖRNEĞİ**

Şadide ÖZEN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hasan YILMAZ
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Şadide ÖZEN

KUR'ÂN'I ANLAMA VE EĞİTİM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA
ÜSLÛBU: MEKKİ SÛRELER ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hasan YILMAZ

ERZURUM – 2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Kur'ân'ı Anlama ve Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu: Mekki Sûreler Örneği" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

29.05.2024

Şadide ÖZEN

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hasan YILMAZ danışmanlığında, Şadide ÖZEN tarafından hazırlanan bu çalışma 08/05/2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda (Tefsir) Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan YILMAZ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır.

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU

İmza: Aslı Islak İmzalıdır.

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

İmza: Aslı Islak İmzalıdır.

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI ve METODU.....	2
III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI ve KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM**EĞİTİM ve MUHTEVA AÇISINDAN MEKKİ SURELER ve KARŞILAŞTIRMA
ÜSLUBU**

1.1. SURELERİN MEKKİ-MEDENİ OLUŞUNUN KRİTERLERİ	5
1.2. MEKKİ SURELERİN ÖZELLİKLERİ.....	8
1.2.1. Mekki Surelerin Lafız ve Muhteva Özellikleri	9
1.2.2. Mekki Surelerin Anlatım Üslubu	10
1.2.2.1. Tasvir ve Teşbih	12
1.2.2.2. Temsil ve Kıssa	14
1.2.2.3. İnzar ve Tebşir.....	16
1.2.2.4. Soru ve Cevap	17
1.2.2.5. Kasem.....	18
1.2.2.6. Tartışma.....	19
1.2.2.7. Karşılaştırma	20
1.3. KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBUNUN KULLANIM ALANI	21
1.4. EĞİTİM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA ÜSLUBU	30
1.4.1. Eğitim ve Din Eğitiminde Kullanılan Ortak Yöntemler	30
1.4.2. Eğitim Yöntemi Olarak Karşılaştırma Üslubu	36

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKİ SURELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

2.1.MEKKİ SURELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBUNU İFADE EDEN

KULLANIMLAR.....	45
2.1.1. İsim ve Fiiller	45
2.1.1.1. S-v-y Fiili	45
2.1.1.2. İsmi Tafdil	48
2.1.2. Edatlar	49
2.1.2.1. Benzetme Edatları	49
2.1.2.2. Soru Edatları.....	53
2.1.2.3. Şart Edatları.....	56
2.1.2.4. İstisna Edatları.....	58

2.2.MEKKİ SURELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBUNU İFADE EDEN BAZI

KAVRAMLAR.....	59
2.2.1. Tevhid ve Şirk	60
2.2.2. İman ve İnkâr	63
2.2.3. Hidayet ve Dalalet.....	66
2.2.4. Hak ve Batıl.....	71
2.2.5. Nur ve Zulümat	73
2.2.6. Hasene ve Seyyie	74
2.2.7. Adalet ve Zulüm.....	76
2.2.8. İlim ve Cehalet	79
2.2.9. Helal ve Haram.....	82
2.2.10. Rahmet ve Azab	83
2.2.11. Dünya ve Ahiret	84
2.2.12. Cennet ve Cehennem.....	86

SONUÇ.....	89
-------------------	-----------

KAYNAKÇA	92
-----------------------	-----------

ÖZGEÇMİŞ.....	102
----------------------	------------

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN'I ANLAMA VE EĞİTİM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA
ÜSLÛBU: MEKKÎ SÛRELER ÖRNEĞİ

Şadide ÖZEN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

2024, 102 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Kur'an-ı Kerim tüm insanlığa gönderilmiş mucizevi bir kitaptır. İlahi mesajı doğru bir şekilde idrak edebilmemiz için Kur'an-ı Kerim'in kendine has üslûbunu bilmemiz gerekmektedir. Kur'an'ın anlaşılmasında bir üslûp özelliği olarak karşılaştırma üslûbunu anlamak büyük önem taşımaktadır. Karşılaştırma üslûbunun, muhataba hangi amaçla sunulduğunu anlayabilmek, eğitimde kullanılan metodlarla ilişkisini ortaya koyabilmek, Kur'an'ın iletmek istediği mesajı da daha doğru anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışmada, Mekkî sûrelerde karşılaştırılan bazı kavramlar, kişiler ve durumlar ayetler çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın amacı, kapsamı ve metodu açıklanmakta ve önemi hakkında genel bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde, Mekkî sûrelerin özellikleri ve onlardaki anlatım üslûpları ayetler ışığında ortaya konulmakta, karşılaştırma üslûbunun ne olduğu ve amacı hakkında kısaca bilgi verilmekte, eğitim yöntemi olarak karşılaştırma üslûbu değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Kur'an'da karşılaştırma üslûbunu ifade eden kullanımlara yer verilmiş, Mekkî sûrelerden örnekler verilerek konunun bütünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Eğitim, Mekkî Sûreler, Karşılaştırma Üslûbu.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****COMPARISON STYLE IN UNDERSTANDING IN QUR'AN and IN TERMS OF
EDUCATION: THE EXAMPLE OF MECCAN SURAHS****Şadide ÖZEN****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Hasan YILMAZ****2024, 102 pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Hasan YILMAZ****Assoc. Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU****Assoc. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR**

The Holy Quran is a miraculous book sent to all humanity. In order to understand the divine message correctly, we need to know the unique style of the Qur'an. In order to understand the divine message correctly, we need to know the unique style of the Qur'an. The style of comparison will help to understand the purpose for which it is presented to the addressee and to reveal its relationship with the methods used in education. This study attempts to interpret some of the concepts, persons and situations compared in the Mekki suras within the framework of the verses. This study consists of an introduction and two chapters. The introduction explains the purpose, scope and methodology of the research and also provides general information about its importance. In the first part, the characteristics of the Mekki suras and the narrative features in them are revealed together with the verses, and brief information is given about what the comparative style is and its purpose. At the same time, the comparative style is also considered as a method of education. In the second part of the chapter, the uses that express the comparative style in the Qur'an are mentioned and examples from the Mekki suras are given to reveal the integrity of the subject.

Key words: Quran, Education, Mekki Sura, Compare Style.

KISALTMALAR DİZİNİ

- AÜİFD.** : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE. : Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bkz. : Bakınız
C.Ü. : Cumhuriyet Üniversitesi
çev. : Çeviren (tercüme eden)
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV : Erzincan Kültür Eğitim Vakfı
H.z. : Hazreti
İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
md. : Maddesi
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
r.a. : Radiyallahu anhüma
sas. : Sallallahu aleyhi ve sellem
S.D.Ü. : Süleyman Demirel Üniversitesi
TDK. : Türk Dil Kurumu
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik
yay. : Yayınevi

ÖNSÖZ

Kur'an'ın kendine has eşsiz bir üslubu bulunmaktadır. Kur'an zaman zaman açıklayıcı, zaman zaman tasvir edici üslup kullanarak, konunun net bir biçimde anlaşılması için mesajını çeşitli şekillerde anlatmaktadır. Teşbihi ve temsili üslup kullanarak muhatabın bilgi düzeyine göre iletisini açıklamaktadır. Bazen öğütler ve uyarılar ile insanı yanlıştan uzaklaştırmakta, bazen de tartışmacı, kanıtlayıcı, ikna edici, üsluplarını kullanarak hakikati kanıtları ile sunmaktadır. Zaman zaman da karşılaştırmalara yer vererek, doğrunun neden doğru yanlışın neden yanlış olduğunu bildirmekte, muhatabının bilinçli tercihlerde bulunmasını istemektedir. Karşılaştırma yöntemi, eğitimde de kişinin bildiklerinden hareketle bilmediklerine ulaşması, aktif olarak düşünmesi, doğru ve yanlış idrak etmesi amacı ile kullanılmaktadır. Bu üslup ile Kur'an, insanın bütün dikkat ve gayretini, şirkten tevhide, inkardan imana, zulümden adalete, batıldan hakka, cehaletten ilme, seyyieden haseneye çevirmesini istemektedir.

Çalışmamızda ilk bölümde Mekkî sûrelerin lafız, muhteva ve üslup özellikleri üzerinde durulmaktadır. Karşılaştırma kelimesini ve diğer ilimlerde kullanılan diğer türevlerini açıkladıktan sonra karşılaştırma üslûbunun kullanılmasındaki amaçları açıklanmakta, Kur'an'da kullanılan bu üslûbun eğitimde nasıl kullanıldığına da yer verilmektedir. İkinci bölümde ise Kur'an'da bu üslûbun lafzen ve manen nasıl ifade edildiği Mekkî sûreler örneğinde açıklanmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, konunun belirlenmesinde, görüş ve önerileriyle değerlendirme ve yönlendirmelerde bulunan, hoşgörü ile rehberlik eden danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hasan YILMAZ hocama teşekkürlerimi sunarım. Kıymetli görüşleriyle çalışmama katkıda bulunan, tezimin jüri üyeleri Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU hocama ve Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR hocama teşekkür ediyorum. Bütün eğitim hayatım boyunca, her hâl ve şartta sonsuz anlayışlarıyla, beni maddi manevi destekleyen aileme teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ

Çalışmamızın konusu eğitim yöntemi olarak karşılaştırma üslubu ve Kur'an'da karşılaştırma üslûbunu ifade eden kullanımlardır. Kur'an'ı anlama ve tefsir faaliyeti Kur'an'ın nüzulüyle başlamış ve günümüzde de devam etmektedir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de kullanılan karşılaştırmaların muhatabına vermek istediği mesajların anlaşılması, Kur'an'ın bütünlüğünü de anlamamızın yolunu açacaktır.

Mekki sûreler, lafız olarak kısa, veciz ayetlerden oluşmaktadır. İçerik açısından tevhid, nübüvvet, risalet ve ahiret gibi temel inanç esaslarına temas edilmiştir. Mekki sûrelerde muhatapların dikkatlerini çekmek, Kur'an'ın güzelliğini gözler önüne sermek ve ayetler ile insanları etkileyerek ikna etmek için farklı anlatım üslûpları kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de kullanılan bir üslup özelliği de karşılaştırma üslûbudur. Kur'an-ı Kerim bazen iki durumu, bazen iki olayı bazen de iki grup insanı karşılaştırmıştır. Karşılaştırılan durum, nesne ve kişilerin hem birbirine benzeyen özellikleri hem de birbirinden farklı özellikleri ortaya konulmuş, bu yöntem kullanılırken bazen soru kalıpları kullanılmış, bazen de edat ve bağlaçlardan yararlanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in karşılaştırma üslubunu kullanmasının gayesi muhatabının idrak edemediği konuları somut hale getirmektir. Bunu yaparken de karşılaştırmaya konu olan kavramların zıt ve benzer özelliklerini dile getirerek anlatmak istediği konuyu muhatabına daha net, somut ve anlaşılır bir biçimde aktarmaktadır. Karşılaştırma yapmak insanın doğasında olan bir eylemdir. İşte bu nedenle çoğu bilim kıyas metodunu kullanmıştır. Zihni mukayeseler ile Kur'an'ın insanlara ulaştırmak istediği mesaj daha net bir hale gelecek ve hakikatin kabulü kolaylaşacaktır. Bu nedenle Kur'an'ın karşılaştırma üslubunu araştırmak önemlidir.

Kur'an aynı zamanda bir eğitim kitabıdır ve bu kitabın muhatapların durumlarına göre bir dili ve üslûbu bulunmaktadır. Kur'an'ın anlatım dili ve üslûbu tam manası ile anlaşılmazsa eğitici bir kitap olarak ondan istifade etmek mümkün olamayacaktır. Karşılaştırma metodu hem tartışma metodunu, hem tasvir metodunu, hem de temsil

metodunu içermektedir. Eğitimde kullanılan bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta ilkeleri ile de bağlantılıdır. Bu bakımdan karşılaştırma üslubunu hem Kur'an'î bir üslup hem de eğitimde bir metod olarak değerlendirebiliriz. Böyle bir yöntemi bilmek Kur'an'ı ve mesajını anlayabilmemiz açısından gerekli ve önemlidir.

Dolayısıyla Kur'an'ın anlaşılmasında özellikle Mekkî sûreler örneğinde bir üslup özelliği olarak karşılaştırma yöntemini araştırmak yararlı olacaktır. Bu üslubun, eğitim yöntemi olarak nasıl kullanıldığını, eğitimde ve din eğitiminde kullanılan başka yöntemler ile nasıl kullanıldığını bilmek ve ayetler ile bağlantısını kurabilmek Kur'an'ın ilahi mesajını daha iyi kavramamızı sağlayacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI ve METODU

Çalışmamızın amacı, Mekkî sûreler örneğinde karşılaştırma üslûbuna yer vererek, Kur'an'ın bir üslûbunu, anlatım ve eğitim tekniğini tespit ve tahlil etmektir. Bu bağlamda Kur'an'da kullanılan karşılaştırma üslûbunun eğitim açısından değeri incelenecektir. Bu çalışma ile Kur'an'ın karşılaştırma üslûbunu nasıl kullandığı ve bu üslûp ile muhatabına anlatmak istediği mesajların neler olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada Kur'an'da karşılaştırmaya konu olan kavramların ve durumların neler olduğu ifade edilecek, bu karşılaştırmaların Arap dili belagati açısından nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Konunun daha net ifade edilebilmesi için Mekkî sûreler bütünlüğünde bütüncül bir yöntemle karşılaştırma üslûbuna dair örneklere yer verilerek tefsiri yapılmaya çalışılacaktır. Böylece Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması çalışmalarına bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN KAPSAM ve KAYNAKLARI

Bu çalışmada, Kur'an'ın karşılaştırma üslûbu, Mekkî sûreler örneğinde incelenecektir. Karşılaştırmaya konu olan nesne, durum ve kişilerden örnekler verilerek konunun anlaşılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda eğitim ve din eğitimi yöntemleri hakkında kısaca bilgi verilecek, karşılaştırma metodunun eğitimde nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızda kaynak olarak öncelikle Kur'an'ı Kerim kullanılacaktır. Asıl kaynaklara başvurmayı esas kabul edeceğimiz çalışmamızda, verileri desteklemek için günümüz yazarlarının konuya dair çalışmalarına da başvuruda bulunulacaktır. Mekki sûrelerden karşılaştırma üslubu ifade eden ayetlerden örneklerle konuyu sunulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma yapılırken başta Kur'an-ı Kerim tefsirleri,¹ Kur'an ilimleri üzerinde durulacak, bazı kelime ve kavramların tesbiti için sözlüklerden faydalanılacak,² eğitim yöntemleri ile ilgili kaynaklara başvurulacak,³ bu kapsamda günümüzde yapılan tez ve makalelere de başvurulacaktır.

Tesbit edebildiğimiz kadarı ile mukayese üslubu ile ilgili yapılan benzer çalışmalar şu şekildedir; Esmâ Nur Maden, *Bir İkna Üslubu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'an-ı Kerim'in Mukayese Yöntemi* (Y.L. Tezi), Selçuk Üniversitesi 2010. Bu tezde; Kur'an'da aynı ayet içinde muhatapları ikna etme gayesiyle imani konularda yapılan mukayeseler ele alınmıştır. Birinci bölümde ulûhiyetle ilgili mukayeselere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise mü'minlerin kâfir, münafık, mürted ve zalim kimselerle mukayese edilmesini konu alan ayetler değerlendirilmiştir. Son bölümde ise ahiretle ilgili karşılaştırmalar ele alınmıştır. Çalışmanın hedefi Kur'an-ı Kerim'in imani konuları mevzu ederken muhatapları ikna etmek için mukayese yöntemi kullandığının tespiti ve bunun ayetlerle delillendirilmesi olmuştur.

Konu ile ilgili diğer çalışma, Haticetül Kübra Demirçin, *Kur'an-ı Kerim'de Mukayese Üslubu* (Y.L. Tezi), Marmara Üniversitesi 2012. Bu çalışmada ise, birinci bölümde; üslup ve mukayese kavramlarını incelenmiştir. İkinci bölümde; öncelikle Kur'an-ı Kerim'in üslubunu tanımlanmış ve Kur'an'ın üslup özelliklerine değinilmiştir. Tezde, Kur'an-ı Kerim'de mukayese üslubu dilbilimsel ve anlambilimsel olarak ne

¹Taberî'nin *Camîu'l-Beyan*'ı İbn Kesir'in *Tefsiri Kur'ani'l-Azim*'i, Ebussuud'un *İrşâd-ü Akli's-Selim*'i, Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ı, Razi'nin *Mefatihü'l-Ğayb*'ı, Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân*'ı, Maturidi'nin *Te'vilatü'l-Kur'an*'ı, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* isimli çalışmalarından faydalandık.

²TDV maddeleri, Halil b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn*'i, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'i, Mukâtil b. Süleyman'ın, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Yaşar Nuri Öztürk'ün *Kur'an'ın Temel Kavramları*, *TDK Türkçe Sözlük*, İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

³Örneğin; Bilal Duman ve diğerleri, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Necdet Aykaç, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Şeref Tan ve diğerleri, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*.

şekilde yer aldığı, Kur'an-ı Kerimde mukayese üslubu hangi konular çerçevesinde kullanıldığı ve Kur'an-ı Kerimde kullanılan mukayese üslubunun özellikleri üzerinde durulmuştur.

Tesbit ettiğimiz diğer çalışma ise, Veysel Gengil, *Kur'an'ın Muhataplarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar*(Y.L. Tezi), İstanbul Üniversitesi 2012; Bu çalışmada Kur'an'ın muhataplarına onları ikna için sunduğu mukayeselerin türleri gösterilmiştir. Birinci bölümde konu ile alakalı kavramlar, ikinci bölümde Kur'an'ın muhataplarına soru yoluyla, üçüncü bölümde ise dolaylı olarak sunduğu mukayese çeşitleri işlenmiştir. Araştırmanın hedefi ise, Kur'an'ın muhataplarını eğitirken onları ikna ve irşad için mukayese yöntemini nasıl kullandığının tespiti olmuştur.

Diğer çalışma ise, Yunus İşeri, *Kur'an'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım*(Y.L. Tezi), Erciyes Üniversitesi 2014. Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anlatım ile ilgili kavramlar ve Kur'an'da yer alan anlatım türlerinden tasvîrî, temsili, kıssacı, tartışmacı, kanıtlayıcı, açıklayıcı, öğütleyici ve mukayeseli anlatım türleri, âyetlerden örnekler verilmek suretiyle anlatılmıştır. İkinci bölümde ise, mukayeseye konu olanlar ve mukayese biçimi bakımından ayetler incelenmiştir.

Biz bu çalışmada, zikrettiğimiz tezlerden farklı olarak, karşılaştırma üslubunun eğitimde nasıl kullanıldığını, hangi eğitim ilke ve yöntemleri ile birlikte değerlendirildiğini, bu yöntemin muhataba ne şekilde etki ettiğini incelemeyi hedefliyoruz. Ayrıca Kur'an'da Mekki sureler özelinde karşılaştırma üslubunun nasıl kullanıldığını, karşılaştırmaya konu olan kavramların neler olduğunu tesbit ve tahlil etmeyi amaçlıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM ve MUHTEVA AÇISINDAN MEKKÎ SÛRELER ve KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

Çalışmanın bu bölümünde, mekkî sûrelerin lafız, muhteva ve üslûbu hakkında genel çerçevede bilgi verilmekte, sonrasında çalışmamıza konu olan karşılaştırma üslûbunun kullanım alanı, önemi ve değeri üzerinde durulmakta, son olarak eğitim metodu olarak karşılaştırma üslûbu incelenmektedir.

1.1. SURELERİN MEKKÎ-MEDENİ OLUŞUNUN KRİTERLERİ

Kur'an-ı Kerim benzeri getirilemeyen eşsiz bir üslupla indirilmiştir. O'nun icazı nazmı, telifi ve tertibindedir. Arap dilinden oldukça farklı, hitabetteki üsluplardan tamamen değişiktir. Mana zenginliği, kelimelerdeki fesahatın bir nizam içinde gelmesiyle mucizdir. Kur'an'daki her kelimenin tertibi, Allah'ın bir kelimeden sonra hangi kelimenin uygun düşeceğini, cümledeki mananın hangi mana ile vuzuha kavuşacağını bilmesiyle gerçekleşmiştir. Kur'an'ın üslubunu bilebilmek ancak öğrenme, alıştırma yapma, sanat melekesi kazanmakla mümkün olur.⁴ Kur'an'ın mu'ciz muhtevasının amacı insana hidayet rehberi olmak, onu bilgilendirmek, ıslah etmek ve ona yol göstermek, rehberlik yapmak ve muhatabı olan insanın hayatını anlamlandırmaktır.⁵

Kur'an, en güzel söz ve en mükemmel kitaptır. Allah sözlerin ve kitapların en güzeli olan Kur'an'ı kendi içinde tutarlı, ayetleri arasında müthiş bir ahenk ve uyum olan ve hakikati tüm yönleriyle ele alıp insanların anlaması için farklı üslup ve örneklerle tekrar tekrar açıklayan yüce bir kitap halinde indirmiştir.⁶

Allah gönderdiği kitabında kendi katında belirlediği özel bir dil kullanmamıştır. Gönderdiği peygamberin kavmi hangi dili kullanıyorsa o dilin imkânları çerçevesinde vahyetmiştir. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilir; “İstisnasız her peygamberi kendi

⁴ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.: Ahmed b. Ali), Kahire, Daru'l Hadis, 1425; (Kitabın aslı esas alınarak çeviriden yararlanılmıştır; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (çev.: Sakıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, II/312).

⁵ Hasan Yılmaz, *Kur'an ve Muhtevası*, Fecr yay., Ankara 2008, 117.

⁶ Musa Bilgiz, “Kur'an-ı Kerim'in Bazı Özellikleri”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2017, 194.

kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın”⁷ Bu bağlamda nazil olan ayetlerde vurgulanan en önemli ilke Kur’an’ın “anlaşılır” olmasıdır.⁸ Kur’an, dile ve konuşmaya büyük önem vermiş ve bunu dil ve üslubunda göstermiştir. Kur’an’ın dili eşsiz, benzersiz ve insan dilinin gelişmesi için en önemli motive edici faktördür.⁹

Kur’an, on üç yılı Mekke ve on yılı Medine olmak üzere yaklaşık yirmi üç yılda, belli aralıklarla ve olayların gelişimine göre parçalar halinde nazil olmuştur. Ayette; “Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik.”¹⁰ buyrulur. İndirilen 114 surenin bir kısmı Mekkî bir kısmı da Medenî olarak isimlendirilmiştir. Kur’an’ın mesajının daha iyi anlaşılabilmesi için, surelerin nerede indiğinin bilinmesi gerekmektedir.

İslam alimleri Mekkî Medenî surelerin tespiti konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan ilki; hicretten önce inen sureleri Mekkî hicretten sonra inenleri Medenî olarak isimlendirenler, ikincisi; hicretten sonra olsa bile Mekke’de inenleri Mekkî, Medine’de inenleri ise Medenî olarak isimlendirenler, üçüncüsü ise; Mekkelilere hitap eden ayetleri Mekkî, Medinelilere hitap eden ayetleri Medenî olarak isimlendirenlerdir.¹¹

Ebû Zeyd, Mekkî-Medenî ayırımında hem olay ve olguların hem de Kur’an’ın esas alınması görüşündedir. Çünkü, olay ve olgular Kur’an’ın metni ile tamamen bağımsız değildir. Aynı şekilde metin içindeki Mekkî Medenî üslûb ayırımına da dikkat edilmelidir. Mekke’den Medine’ye hicret sırf mekânsal bir intikal değildir. Çünkü Mekke’deki davet, çoğunlukla uyarı şeklinde iken, Medine’ye hicretten sonra davetin risalet boyutuna geçildiği görülmüştür.¹²

Klasik tefsir usulü alimleri bir surenin Mekkî veya Medenî olduğunu tespit etmenin tek yolunun sahabe ve tabiundan gelen rivayetler olduğunu söylerler. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber’den herhangi bir sure ve ayetin Mekkî ve Medenî oluşu konusunda hiçbir açık beyan gelmemiştir. Tefsir usulü alimleri bir sure ve ayetin Mekkî

⁷ İbrahim: 14/4.

⁸ Hatice Görmez, *Kur’an-ı Kerim’in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib*, Kuramer Yay., İstanbul 2017, 27-29.

⁹ Mustafa Güven, “Kur’an’ın Dili ve Anlatım Üslubu Üzerine Bir Deneme”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(7), 2011, 143.

¹⁰ İsrâ: 15/106.

¹¹ Bkz., Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut 1971, I, 188-189; Suyutî, I, 2.

¹² Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*, Ankara Okulu yay., Ankara 2016, 55.

mi yoksa Medenî mi olduğunu kıyas yoluyla tespit edebilmek için bazı alametlere, sure ve ayetlerin bazı üslup özelliklerine ve ele aldığı konuya bakarak da yapılabileceğini belirtmişlerdir.¹³

Mekki Medeni surelerin sayısı konusunda ihtilaf olmakla beraber, ittifakla Mekkî kabul edilen sûreler 82 tânedir. Bunlar; En'âm, A'raf, Yûnus, Hûd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Müminûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Sebe, Fâtır, Yasîn, Sâffât, Sâd, Zümer, Mümin, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Vâkıa, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâme, İnsân, Mürselât, Nebe, Nâziât, Abese, Tekvîr, İnfi târ, İnşikâk, Burûc, Târik, A'la, Ğâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureys, Mâûn, Kevser, Kâfi rûn, Leheb sûreleridir.¹⁴

Mekkî-Medenî sure ayırımını bilmenin faydalarını şu şekilde özetleyebiliriz; İslam'ın ilk yılları Mekki sureler temellendirilmiş, Medenî sureler ile de gövdesi oluşmuştur. Mekki Medeni sureleri bilmek, Allah'ın mesajı iletirken nasıl bir tedric metodu uyguladığını ve bunun tarihî seyir içinde nasıl geliştiği anlaşılmış olur. Bu ilim Kur'an-ın tahriften tamamen uzak, her şeyi en ince teferruatı ile korunarak bize ulaştığını anlamamızı sağlar. Bu da mümin kişinin kitaba güvenini artırır. Aynı zamanda bu ilim Kur'an'ı okuyup inceleyen kimseye muhatapın kişiliğine uygun şekilde Allah'a davet hususunda metot kazandırır ve Kur'an ayetleri vesilesiyle Hz. Peygamber'in sîretine vakıf olma imkânı sunar. Mekkî Medenî ayırımını bilmenin Kur'an tefsirine de katkısı mevcuttur. Gerek âyetleri doğru anlama ve yorumlama, gerek âyetlerden hüküm çıkarma konusunda mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir. Aynı zamanda nasihi mensuhtan ayırt etmekte yardımcı olur.¹⁵

Bu çalışmada konular Mekkî sûreler özelinde ele alınacaktır. Bu nedenle ilerleyen bölümlerde sadece Mekkî sûreler üzerinde durulacaktır.

¹³ Mesut Okumuş, "Kur'an'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekkî ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eskiye Dergi*, 27, 2013, 14-15.

¹⁴ Suyutî, I, 4-5; Ayrıca bkz. Cumhur Demirel, "Kur'an'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî", *Diyanet İlmî Dergi*, 53(4), 2017, 44.

¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1971, 57-58; Demirel, 50-51.

1.2. MEKKÎ SÛRELERİN ÖZELLİKLERİ

Kur'ân'ın indirilmeye başlandığı Mekke dönemi, 13 yıllık bir zaman dilimini içine almıştır. Mekki kelimesi aidiyet ifade eden bir kelimedir; Mekkeyle ilgili olan, Mekkeli olan demektir. Ancak Tefsir usulü terimi olarak da Mekke'de inen vahiy yahut Hicretten önce inen vahiy anlamına gelmektedir.¹⁶

İslam âlimleri, Mekke dönemini çeşitli başlıklar altında tasnif etmişlerdir. Sûrelerin nüzul seyrini belirten bu tasnifte, Mekke dönemi üç başlıkta ele alınmıştır.

1. Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar süren aşama: Habeşistan'a hicret nübüvvetin yedinci yılında gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında şu sûrelerinindiği belirlenmiştir. Bilginler, bunları Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Tebbet, Tekvir, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsur, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Felak, Nâs ve İhlâs sureleri şeklinde sıralamıştır. Bunlar, 20 sûredir.
2. Habeşistan'a hicretten İsrâ ve Mi'râc mucizesine kadar devam eden nüzul süreci: İsrâ ve Mi'râc mucizesi Medine'ye hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce meydana gelmiştir. İşte bu süre zarfında şu sûrelerin nazil olduğu açıklanmıştır. Bunlar Necm, Abese, Kadir, Şems, Burûc, Tîn, Kureys, Kâri'a, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'râf, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkı'a, Şu'arâ, Naml ve Kasas sûreleri olarak belirlenmiştir. Bunlar, 27 sûredir.
3. İsrâ ve Mi'râc olayından hicrete kadar olan süre: Bu safhada, şu sûrelerin inmeye başlandığı bildirilmiştir. Ulemâ bunları, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Saffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Ğâfir, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'aric, Nebe', Nâziât, İnfîtâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût ve Mutaffifin sûreleri şeklinde sıralamıştır.¹⁷

Mevdudi, Mekki surelerin içerdiği konuları ve rivayetleri esas olarak dört döneme ayırmaktadır.

¹⁶ Hikmet Koçyiğit, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, (Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2010, 49.

¹⁷ Hasan Yılmaz, *Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr yay., Ankara 2014, 104-107.

1. İlk üç yılı kapsamaktadır. Bu dönem, Hz. Peygamber'in risaletinden sonra peygamberliğin açıkça ifade edilmesine kadar geçen süredir. Bu dönemde vahiy, gizli olarak bazı kimselere ulaştırılmıştır.
2. Peygamberliğin açıkça ilanıyla başlayıp iki yıl sürer. Bu dönem, bireysel karşı çıkışlarla başlar ve yavaş yavaş düşmanlık, alay, eğlence, suçlama, kötü sözler söyleme ve daveti engellemeye yönelik propaganda şeklini alır. Sonraları yoksul ve zayıf Müslümanlara işkenceler yapılmaya başlar.
3. İşkencelerin başlamasından Hz. Hatice ve Ebu Talib'in vefatına kadar sürer. Bu dönemde Müslümanlara yapılan işkenceler artmış ve Habeşistan'a hicret başlamıştır. Mekke'de kalan Müslümanlar Şib-i Ebi Talib'te kuşatma altına alınmıştır.
4. Bu dönem Peygamberliğin 10. yılından 13. yılına kadar sürmüştür. Şiddet ve baskının en fazla olduğu dönemdir. Medine'ye hicret ile son bulur.¹⁸

1.2.1. Mekkî Sûrelerin Lafız ve Muhteva Özellikleri

Suyuti İtkan'da çeşitli kaynaklardan rivayetlere dayanarak Mekki surelerin özelliklerini şu şekilde ele alır; tam olarak kesin bir ayırım ifade etmese de genellikle 'ey insanlar', 'ey ademoğulları' hitabı bulunan ayetler, 'kellâ' lafzını içeren sureler, Bakara, Ali ilmran, Rad suresi hariç başında huruf'ul-mukatta bulunan sureler, Bakara hariç içinde Hz. Adem ve iblis kıssası bulunan sureler, geçmiş milletlerin anlatıldığı sureler, secde ayetini içeren sureler, mufassal sureler, Mekke'de nâzil olmuştur.¹⁹

Mekke döneminin ilk yıllarında nazil olan surelerde ağırlıklı olarak Allah'ın birliğine, kudretine ve lûtuflarına, âhiret gününe, amellerin karşılığı gibi âhiret meselelerine dair âyetlerle insanlarda merhamet duygularını geliştirmeyi, temel haklar bakımından insanlığın eşitliği fikrine dayalı bir ahlâk bilinci oluşturmayı hedefleyen âyetler geniş yer tutar. Putperestlerin tutumlarının gün geçtikçe olumsuzlaşmasına paralel olarak üslûbun da giderek sertleştiği görülür.²⁰ Yine bu dönemde ibadetlerin genel çerçevesi noktasında bilgiler verilmiş, insanların ibadet şuurunun oturtulması

¹⁸ Burhan Çonkor, *Risaletin Mekke Dönemi ve Surelerin Tahlili*, Aybil yay., Konya 2016, 85-86.

¹⁹ Suyuti, I/25-27.

²⁰ Bkz., Fussilet: 41/26-29; Kalem: 68/1-33; Müzzemmil: 73/10-15; Müddessir: 74/8-30; Abese: 80/17-42.

hedeflenmiştir. Namaz Mekke döneminde diğer ibadetler ise Medine döneminde farz kılınmıştır. Mekke döneminin bir diğer konusu ise makasîdü'ş-şeria denilen din, can, akıl, nesil, mal ve nesebin korunmasıdır. Mekke döneminde bu konulara değinilse de Medine döneminde daha detaylı olarak ele alınmıştır. Yüksek bir edebî zevkin hâkim olduğu Mekke ortamında nâzil olan sûrelerin fesahat ve belâgat değeri de çok yüksektir.²¹

Mekki surelerin bu ayırıcı vasıflarının dışında şu genel özellikleri de vardır: Tevhide davet, nübüvveti, öldükten sonra dirilme ve cezayı ispat, kıyamet ve cehennem azabını cennet nimetlerini, müşriklerle kevnî ve akli delillerle mücadeleyi beyan eder, ahlaki faziletleri vaz eder, müşriklerin zulüm ve kötü davranışlarının yanlışlığını ortaya koyar, kıssalar, veciz ifadeler, kasemler bulunur.²²

1.2.2. Mekki Sûrelerin Anlatım Üslûbu

Üslûb sözlükte, yol, vecih, mezhep, edâ, ifade tarzı, anlatım yolu, söylemde tavsiye edilen usûl ve yöntem; zihinde ortaya çıkan anlamın söz ve yazıyla ortaya konulma tarzı, bir insanın bir sanatçının veya bir devrin kendine has anlatım biçimi olarak geçer.²³ “Bir yazarın sözlerini tertip ederken izlediği yoldur. Kelimelerin anlamlarını ifade ederken söyleyenin başkalarından ayrıldığı husus, söylenen sözün taşıdığı özelliktir.”²⁴

Kur'an aynı anda değişik insan gruplarına hitap eder. Onun bu hususiyeti sayesinde, avam tabakası kendi tecrübesine göre zahiri manaya ulaşabilirken; ihtisas ehli daha derin anlamlara ulaşabilmektedir. Bununla gelecek nesiller için de daha farklı manalara ulaşabilecekleri bir ufuk açılacaktır. Farklı anlamlar içeren bir ayeti ilk nesiller kendi durumlarına göre, sonraki nesiller daha derin anlarlar.²⁵ “Allah, ortalama insanın anlayabileceği, sade, açık ve anlaşılabilir bir dil kullanmıştır. Toplumun her kesiminden

²¹ Mustafa Çağrı, “Kur'an” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., Ankara 2002, XXVI, 391-393.

²² Mennâ Halil el-Kattan, *Ulûmu'l Kur'an (Kur'an İlimleri)*, (çev.: Arif Erkan), Timaş yay., İstanbul 1997, 89-90; Atilla Yargıcı, “Mekki ve Medeni Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17(4), 2004, 283.

²³ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut 1968, I, 471-472; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV yay., İstanbul 2015, 323.

²⁴ Muhammed Abdülazim Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995/1988, II/239.

²⁵ Görmez, 35; Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV yay., İstanbul 2014, 135.

insan, Arapça'nın inceliklerini bilen yahut bilmeyen herkes ondan payına düşeni anlayacaktır. Ancak bu anlayış aynı seviyede değildir.²⁶

Kur'an konuları ele alırken bütüncül olarak ele alır. Uluhiyet, nübüvvet, ibadet, ahiret, ahlak gibi temel konularla birlikte tali konulara da yer verir. Bütün konuların iç içe bulunması muhatabın hep teyakkuz durumunda olmasını, konuları zihninde daha rahat barındırmasını ve ayetlerin birbiri ile ilişkisinin daha net anlaşılmasını sağlar.²⁷ Kur'ân, temel meselelerin muhatabında etkili rol oynayabilmesi için bazı mevzuları tekrar etmiş, bu yolla temel konularda verilmek istenen mesaj okuyucunun karşısına değişik versiyonlarla çıkmasını hedeflemiştir.²⁸

Kur'an, içerdiği lafızların manayı tam olarak ifade edebilecek bir şekilde kullanır. Bu kullanımda herhangi bir fazlalık veya noksanlık yoktur. Örneğin Yusuf Suresi'nde; "Onlardan biri, "Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksınız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır" dedi."²⁹ buyrulur. Bu ayette, kuyu kelimesi yaygın olarak kullanılan البئر yerine الجب kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime taşın suya bırakıldığında çıkardığı sesi çağrıştırmaktadır. Sesler adeta harflere ve kelimelere dönüşmüştür.³⁰

Kur'an beyan tarzının çeşitliliği yönüyle de olağanüstü bir üstünlüğe sahiptir. Seçilen her kelimenin bir anlamı vardır. Kur'an'ın her kelimesi, her harfi harika bir güzelliktedir. Onda kulağa ve ruha hoş gelen bir musiki vardır. Arapça bilmeyenler dahi onun bu ahenginden etkilenmektedir.³¹

Kur'ân nazmında, ifade tarzında, darb-ı mesellerinde, ahlâkî prensiplerinde, hukukî yaklaşımlarında, va'z ve irşadlarında kısacası, içerdiği tüm konularındaki hâkim üslûbuyla ilk muhataplarını kısa bir süre içerisinde dalâlet bataklığından kurtarıp hidâyete yönlendirmiştir.³² Kur'an bazen onları korkutmuş, bazen deliller serdetmiştir. Allah'ın birliğine davet etmiş, peygamberlik delillerini ortaya koymuş, ahiret hayatı için

²⁶ A. Cüneyt Eren, "Kur'an Metninin Üslub Özellikleri", *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2014, XI(5), 871.

²⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 135-136.

²⁸ Eren, 881.

²⁹ Yusuf: 12/10.

³⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 134; Eren, 879.

³¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 134,136; Eren, 880.

³² Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 324.

misaller vermiş, cennet ve cehennemi anlatmış, geçmiş topluluklar hakkında öğütler anlatmıştır. Mekki surelerde okuyanları ve dinleyenleri çok şiddetle sarsan ifadeler görüyoruz. Bu tür bir üslub onları yanlış inançlarından vazgeçirmek için kullanılmaktadır.³³

Kur'an'ın nüzul ortamına bakıldığında, katı bir putperestlik inancı, hazcı bir ahlak ve hayat anlayışı hakimdir. Özellikle Mekki sûrelerde ağırlıklı olarak Allah'ın birliğine ve ahiret hayatı meselelerine dair ayetlerle insanlarda temel haklar bakımından insanlığın eşitliği ve adalet fikrine dayalı bir ahlak bilinci oluşturmayı hedefleyen ayetler geniş yer tutar.³⁴ Kur'an-ı Kerim bu ayetlerle, ilk muhataplarını, bütün insanlara da hitap eden bir üslûpla eğitmeyi hedeflemiştir. Kur'an, tek ilâh inancını ve gereklerini Hz. Muhammed (s.a.s) aracılığıyla ulaştırmıştır. Daha sonraki asırlarda örnek olacak bu ilk muhatapları eğitirken, tekrar, te'kîd, mecaz, gibi Arap dilinin edebî üslûp çeşitlerini inzâr-tebşîr, soru-cevap ve örnekle anlatım gibi yöntemlerle harmanlamıştır.³⁵

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yukarıda sözünü ettiğimiz üslûb çeşitlerinden bir kısmına çalışmamızda yer vermeyi uygun görmekteyiz

1.2.2.1. Tasvir ve Teşbih

Sözlükte “bir şeyi bir yana doğru eğmek, o şeye yönelmek, bir şeyi kesmek” anlamlarındaki savr kökünden türeyen tasvîr “bir şeye biçim vermek, resmini yapmak, bir şeyi ince ayrıntılarıyla anlatmak” demektir.³⁶

Teşbîh ise sözlükte “benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek” mânasına gelir. Bir şeyin vasfı bulunan başka bir şeye ilhakı diye tarif edilir.³⁷ Teşbihin gayesi kapalı olan bir şeyi açıklığa kavuşturmakla kişiyi aydınlatmak, uzak manayı yakın manaya çekmektir.³⁸

³³ Yargıcı, 283.

³⁴ Yılmaz, *Kur'an ve Muhtevası*, 96.

³⁵ Fatma Dursun, Eyüp Yaka, “Mekki Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu”, *Türk akademik araştırmalar dergisi*, 6(2), 2021, 566.

³⁶ Hüseyin Elmalı, “Tasvir” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2011, XL, 135.

³⁷ Suyuti, II/113; Ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Teşbih“ md, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2011, XL, 558.

³⁸ Suyuti, II/113.

Tasvir, Kur'an üslubunun en güçlü anlatım aracıdır. Kur'an gözle görünen hadiseleri, zihinde oluşan soyut mefhumları, hisse ve hayale hitap edecek şekilde tasvir metodunu kullanarak tablolaştırır. Baştan sona değinilen tüm Kur'ani hedeflerde; soyut bir mana, bir ruh hali, bir kıssa, veya azap sahnesi sunulurken ya da delil getirilerek ikna etme amacı taşıyan veya tartışmaya yönelik ayetlerde örnek verilirken, hep tasviri ifade tarzı kullanılır.³⁹

Kur'an'da yer alan teşbihlerde genellikle soyut kavramlar, somut cinsten bir varlığa benzetilmiştir. Kur'ani teşbihin gayesi insanların öğüt alması, düşünüp anlamasıdır.⁴⁰ Kur'ani teşbihlerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz; Kur'an'da teşbih yapılan hususlar ya tabiattan yahut insanlardan kaynaklanır, Kur'ani teşbihler, asli manayı, vasfı ve teşbihi aynı anda bulundurur ve edebi tasvirin öğeleri olan dikkat, kapsamlılık ve ifadede sağlamlığı aynı anda kendisinde bulundurur.⁴¹

Örneğin, inanmayan kimsenin durumunun, göğe çıkıyormuş gibi kalbi daralan adamın durumuna benzetildiği ayette şöyle buyrulur; “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır.”⁴² Ayette inanmayan kişinin hakikat karşısında kalbinin daralmasını göğe yükselen kişinin kalbinin daralmasına benzetmiştir.

Kur'an'da tasviri anlatım manayı güçlendirmek, insanın zihninde anlatılan olayın ya da durumun daha berrak hale gelmesini sağlamak için kullanılır. Konu ile ilgili bir ayette; “Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız.”⁴³ buyrulur. Bu ayetteki toz zerrecikleri ifadesi hiçbir şekilde faydalanılamayacak olan anlamındadır. Yani o kafirler küfürlerinden dolayı amelleri boşa çıkarılmış olanlardır, denilir.⁴⁴ Böylece saçılmış toz zerrecikleri tablosunu karşısında bulan seyirci anlatılmak istenen olayı açık bir şekilde kavrayacaktır.⁴⁵

³⁹ Seyyit Kutup, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (çev.: Kamil M. Çetiner), Beka yay., İstanbul 2019, 54-55.

⁴⁰ Görmez, 46.

⁴¹ Muhammed Aydın, “Kur'an'da Teşbihli Anlatım Üslubu”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 2001, 93-94.

⁴² En'am: 6/125.

⁴³ Furkan: 25/23.

⁴⁴ Kurtubi, Ebu Bekir, *El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, I-XX (çev.: M. Beşir Eryarsoy), Buruç yay., İstanbul 2005, XII/534.

⁴⁵ Kutup, 58.

Kur'ân'daki tasvir üslûbunda cennet ve cennette müminlerin durumu⁴⁶ , cehennem vâzîyeti ve cehennem ehli⁴⁷ , kıyamet sahneleri⁴⁸ gibi konularda çeşitli betimlemelere yer verilmektedir. Bu şekildeki tasvirler ile çoğunlukla soyut kavramlar, somut araçlarla kıyaslanarak zihinlerde resmedilmeye çalışılmaktadır.

1.2.2.2. Temsil ve Kıssa

Sözlükte 'benzemek, benzetmek' anlamındaki müsûl kökünden türeyen temsil, benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek demektir.⁴⁹

Kıssa ise, sözlükte "anlatma, hikâye etme, bir kişinin takibini yapma ve bir sözü açıklama" anlamlarında kullanılırken, ıstılahta, "geçmiş izleri açığa çıkarmak suretiyle unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı tefekküre yönelten bir olgu" diye tanımlanmaktadır.⁵⁰

Edebî metinlerde tanımlama, örnekleme, tanık gösterme, karşılaştırma, benzetme ve sayısal verilerden faydalanma gibi düşüncüyü geliştirme yolları kullanılır. Kur'ân'ın edebî anlatımında şahit olduğumuz yönlerden biri de ancak derin düşünce ve ince bakış açılarında sahip kimselerin anlayıp dersler çıkarabileceği farklı uzunluk ve ayrıntıdaki kıssa ve temsillerdir⁵¹

Kur'ân'da temsili anlatım ile mükâfat, medih, zem, sevap, bir şeyin tazim veya tahkiri, bir şeyin kabulü veya iptali gibi birbirinden farklı bazı amaçlarla, öğüt, nasihat, teşvik, yasaklama, ibret, muhatapların murad edilen manayı anlamalarını sağlama, tasvir edileni gözle görülür hale getirme gibi faydalar gözetilir.⁵²

Kıssa ve meseller, muhataplar tarafından okunmaya başladığında, zihinlerde adeta tarihi bir yolculuk başlamakta ve kişiler kendilerini olayların geçtiği dönem ve toplumda bulmaktadır. Sonunda ise o muhataplar, hadiselerden çıkardıkları pay ile

⁴⁶ Ra'd, 13/35; İbrâhîm, 14/23.

⁴⁷ Furkân, 25/12; Vâkıa, 56/43-44.

⁴⁸ Hâkka, 69/ 13-15; İnfîtâr, 82/1-5.

⁴⁹ İsmail Durmuş, "Temsil" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2011, XL, 434.

⁵⁰ Demirci, Tefsir Terimleri, 158.

⁵¹ İsa Kanık, "Kur'ân'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, 6(1), 76.

⁵² Suyuti, II/337.

kendi yaşamlarına yön vermektedirler.⁵³ Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilir; "Muhakkak ki biz, düşünüp ders alsınlar diye insanlar için bu Kur'an'da her türlü örneği ortaya koyduk."⁵⁴

Kur'an'da kıssaların kullanılmasının gayesi neredeyse Kur'an'ın tüm hedeflerini kapsamaktadır. En temel amaçları, vahiy ve risaletin isbat etmek, tüm semavi dinlerin Allah tarafından gönderildiğini bildirmek, tek ilahın Allah olduğunu bildirmek, peygamberlerin gayelerinin aynı olduğunu bildirmektir. Kur'an kıssalarının bir maksadı da Allah'ın peygamberlerine yardım edip onları zafere ulaştıracağını bildirmek, dini yalanlayanların ise eninde sonunda mahvedileceğini haber vermektir. Kur'an, undan başka, tebşir ve inzar için, seçkin kullarına verdiği nimetleri bildirmek için ve şeytanın hilelerini haber vermek için de kıssalardan yararlanır.⁵⁵

Kur'an'da yer alan kıssalar ayrıntıya girerek olayların bütünü anlatmaktan ziyade vermek istediği mesaja dikkat çekmektedir. Farklı dönemde yaşayan insanlar bu kıssalardan farklı sonuçlar çıkarabilir. Yalnızca olayın anlatılıp olayın ve alt mesajının sadece o döneme ait olduğunu söylemez. Kur'an, benzer olayların yaşanması durumunda benzer sonuçlar ile karşılaşacaklarını haber verir. Bu açıdan bakıldığında kıssalar her devirde ayrı bir önem taşımaktadır.⁵⁶

Kur'an'ın kıssalara yer vermesindeki en önemli neden Kur'an'a muhatab olan insanın asla olaylardan bağımsız şekilde hakikati kendi başına anlayamayacakları ve olayların daima Allah'ın gözetimi altında bulunduğunu görmesidir. Kıssalar anlatılan eski bir öykü değildir. Olayı dinleyenlerin hem olayı hem de olay içinde geçen kavramları daha farklı açıdan değerlendirmeleri ve kendileri hakkındaki tutumlarını değiştirmeleri konusunda sorumluluk yükleyen yeni olaylardır. Dolayısıyla kıssalar kendini dinleyenlerin ondan ders alarak farklı düşünmeye ve sorumluluk almaya sürükledikleri ölçüde güncel bir olay haline gelir.⁵⁷

⁵³Bilgi Aydın, *Mekki Sureler Örneğinde Kur'an'ın Konularının Karşıtıyla Anlatım Üslubu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, AÜSBE., Erzurum 2020, 27.

⁵⁴ Zümer: 39/27.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Kutub, 205-223.

⁵⁶ Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 2002, 35.

⁵⁷ Burhanettin Tatar, "Kur'ân'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 2009, 104-105.

Suyuti İtkan'da temsil yolu ile anlatımı güçlendiren ayetlere şöyle örnek verir⁵⁸; “Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir...”,⁵⁹ “Güzel memleketin bitkisi rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz...”,⁶⁰ “Sizden biri arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin!”⁶¹ Kur'an'da bundan başka pek çok konuda ve farklı biçimlerde temsil üslubunu görmekteyiz.⁶²

1.2.2.3. İnzar ve Tebşir

İnzar, sözlükte “korkulu bir şeyi bilip sakınmak” anlamına gelen nezr (nizâre) kökünden türetilmiş olup “korkulu bir şeyi haber vererek sakındırmak” demektir.⁶³ Tebşir ise, sözlükte “güler yüzlü olmak; güler yüzle karşılamak; müjdelemek” anlamındaki beşr (büşûr) kökünden türeyen tebşîr “müjdelemek” demektir.⁶⁴

Konu ile ilgili bir ayette; “Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!”⁶⁵ buyrulmaktadır. Bu ayette Allah'ın vahyini inkar edenlere karşı bir meydan okuma bulunmaktadır. Kur'an'da tebşir ifadesinin delaleti, müjde, hayır olduğu kadar sakındırma, uyarma, meydan okuma gibi çok çeşitlilik arz etmektedir.⁶⁶

Başka bir ayette ise; “Takvâ sahiplerine vaad olunan cennetin özellikleri şöyledir: Zemininden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi süreklidir. İşte bu, günahattan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir.”⁶⁷ Buyrulurken önce inanan, takva sahiplerine amellerinden dolayı ulaşacakları nimetler müjdelenmekte, sonra ise

⁵⁸ Suyuti, II/338-339.

⁵⁹ Bakara: 2/17.

⁶⁰ Araf: 7/58.

⁶¹ Bakara: 2/266.

⁶² Bkz., Hac:22/11; Rad:13/17; Kur'an'da darb-ı mesel şeklinde ifadeler de görmekteyiz. Örneğin; Yunus:10/39; Nisa: 4/100; Nisa:4/123; Furkan: 25/42. Ayrıca bkz.; Suyuti, II/340-343.

⁶³ Hayati Hökelekli, “İnzar” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2000, XXII, 358.

⁶⁴ Hatice K. Arpaguş, “Tebşir” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2011, XL, 226.

⁶⁵ Al-i İmran: 3/21.

⁶⁶ Görmez, 62.

⁶⁷ R'ad: 13/ 35.

inkar edenlerin sonunun ateş olacağı bildirilerek uyarılmaktadır. Al-i İmran suresinde ise; “Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatici şeylerden ibarettir.”⁶⁸ buyrulur ve va’ d va’id bağlamında cennet ve cehennem anlatılır.

Kur’ân, hem güzel olanı göstererek güzelliklere teşvik etmekte, hem de olumsuz olandan men etmek suretiyle ikazda bulunmaktadır. Böylece dengeli bir anlatım ile asıl mesaj iletilmektedir. Doğru ve yanlışın gerekçeleri sunularak muhatabını yapacağı fiillerin sonucunda alacağı karşılık konusunda bilgilendirilmektedir.

1.2.2.4. Soru ve Cevap

Mekki surelerin kullandığı üslup çeşitlerinden birisi de soru cevaptır. Bu üslup ile anlatım daha çarpıcı hale gelmekte, insanın aktif düşünmesi amaçlanmaktadır.

Sorular, bilinçaltında saklı olan anlamların ortaya çıkmasında yalın ifadelerden çok daha güçlüdürler. Birey, herhangi bir soruya cevap vermese dahi bir takım zihinsel süreçlerin etkisinde kalabilmektedir. İşte bu sorgulayıcı etki, duyumsal arayışı teşvik etmekte ve değişme bilinçli ve etkin bir şekilde gerçekleşmektedir.⁶⁹

Kur’ân’ın bu üslubuna salt soru nazarıyla bakılmamalıdır. Çünkü Kur’ân’daki soru üslubuyla farklı maksatlar gözetilmiştir. Örneğin, Nebe suresindeki “Birbirlerine neyi soruyorlar?”⁷⁰ mealindeki âyette şüphe veya alay maksadıyla aralarında tartışarak söylendikleri peygamberlik, kıyamet ve yeniden dirilme gibi büyük haberlerin tazim ve dehşeti soru üslubuyla anlatılmıştır.⁷¹

Bazen peş peşe sorular sorularak, konunun daha iyi anlaşılması sağlanmakta, muhatabın ikna edilmesi hedeflenmektedir. Örneğin Kasas suresinde; “De ki: “Hiç düşündünüz mü, Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa, Allah’tan başka size ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!” De ki: “Ne dersiniz, Allah gündüzü üzerinizde kıyamet gününe kadar devamlı kılsa,

⁶⁸ Al-i İmran: 3/185.

⁶⁹ Behlül Tokur, “Kur’ân’da Soru Kalıpları ve Metaforlar”, *AÜİFD.*,36, 2011, 113.

⁷⁰ Nebe: 78/1.

⁷¹ Kanık, 79.

Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ (gerçeği) görmeyecek misiniz?"⁷² buyrulur. Art arda sorular sorularak muhataba gerçeği kabulden başka yol bırakılmamıştır.

Kur'an bu üslubu kullanırken insandan beklediği şey onun doğruyu ve yanlış içsel bir muhakeme ile bulması ve salt bilgi ile hareket etmemesidir. Kendi eylemlerinin sorumluluğunu alabilmek için kendi düşüncesine hakim olabilmelidir.

1.2.2.5. Kasem

Kasem sözlükte; sağ el, taraf, gerçek, ant, kuvvet, bereket anlamlarına gelir. Terim olarak bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah'ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini ifade eder.⁷³

Yemin ifadeleri 84 surede geçmekte olup, bunların 66'sı Mekki, 18'i Medeni surelerdir. Mekki surelerde kasemin daha fazla olmasının nedeni cahiliye döneminde yeminin yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu dönemdeki yeminler istidlali yeminlerdir ve dikkatleri ilahi ayetlere, Allah'ın sonsuz kudretine ve edebi sanatına çekmek içindir.⁷⁴

Yüce Allah, Kur'an'ın Cebrail'in sözüyle aktarılan Allah'ın sözü olduğunu teyit için şu şekilde yemin etmektedir: "Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, Kur'an elbette değerli bir elçinin (Allah'tan aldıklarını tebliğ ettiği) sözüdür."⁷⁵

Kur'an'da kasem ifadelerinin kullanılmasının amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz; İlahi hakikati teyid, Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu teyid, Kur'an'ın hak kitap olduğunu tespit, yemin edilen şeyin önemine vurgu, ahiret inancının yerleştirilmesi, okuyucunun dikkatinin yemin edilen varlıklara çekilmesidir.⁷⁶

Şems suresi 1-9. Ayetler Kur'an'daki yeminlere dair en kapsamlı örnektir; "Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna; Işığı onun ardından geldiğinde aya; Onu (dünyayı) aydınlattığında gündüze; Onu karanlıkla örttüğünde geceye; Göğe ve onu kuran

⁷² Kasas: 28/71-72.

⁷³ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2013, XLIII, 417.

⁷⁴ Abdülbâki Turan, "Kur'an-ı Kerimdeki Yeminler (Aksâmu'l-Kur'an)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2, 1986, 98-99.

⁷⁵ Hakka: 69/38-40.

⁷⁶ Görmez, 50.

kudrete; Yere ve onu yayıp döşeyene; Nefse ve ona düzen verene; Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”⁷⁷ Ayetlerde, güneşe, kuşluğa, aya, gündüze, geceye, göğe, ve her işi düzenleyen Rabb’e yemin edilir.

1.2.2.6. Tartışma

Mekkî sûrelerin üslûb özelliklerinden birisi de tartışmadır. Tartışma yönteminde konuyu öğrenirken diğer yandan düşünmeyi, eleştirmeyi, soru sormayı, eksikleri tamamlayıp bilgi ve ilgilerin gelişmesi sağlanır.⁷⁸

Kur’ân, tartışmada ve diyalog kurmada gözü delillere çevirerek onları sunar, onlardan çıkacak sonuçlara herhangi bir sınırlandırma getirmez. İlgi kurma ve sonuç çıkartma işini muhâtaba bırakır.⁷⁹ Kur’anî tartışma kendini üç şekilde gösterir; 1. Allah’ın hasımlarına vermiş olduğu deliller, 2. Kur’an’da konuşma yolu anlatılan tartışmalar, 3. Kur’an’ın anlatıp asılsızlığını ve tutarsızlığını açıkladığı, kafirlerin ağızlarından çıkan batıl iddialar, şüpheler ve itirazlardır.⁸⁰

Kur’an tartışma esnasında, açık hakikatlere değinmek ve basiretlere seslenmek suretiyle sade, basit ve kolay bir lisanla seslenmiştir.⁸¹ Kur’anî tartışmanın belli başlı kuralları bulunmaktadır. İlki delillere dayanarak tartışmaktır. O tartışırken kendisi delil getirdiği gibi muhatabından da bunu beklemektedir; bir diğer kuralı ise tartışmanın bir amaca götürmesidir. Tartışma hakikate ulaştığı halde karşıdaki kişiyi ikna edemediyse o zaman tartışma sonlanır; diğer husus üzerinde tartışılacak konunun tartışmayı gerektiren bir konu olmasıdır; Kur’an’ın öngördüğü tartışmada kesin bilgi esastır; tartışmada kullanılan dil ve üslup da oldukça önemlidir; tartışmaya giren kişinin samimi olması gerekmektedir; Kur’an tartışılan kişinin durumuna da dikkat eder ve son olarak tartışırken zaman zaman Allah’ın da anılması gerekir.⁸²

Tartışmak ve karşılıklı diyalog insani bir gerekliliktir. Bu bakımdan Kur’an’da da muhatabın fitratına uygun bir üslup tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Mekke döneminde putperest müşriklere karşı tevhidi savunmak, onların şirkte bu derece inat

⁷⁷ Şems: 91/1-9.

⁷⁸ Mehmet Zeki Aydın, *Din Eğitiminde Yöntemler*, Nobel yay., Ankara 2009, 147.

⁷⁹ Muhammed Çelik, *Kur’an’da İkna Hususiyeti*, Yeni Akademi yay., İstanbul 2006, 248.

⁸⁰ Zâhir b. Awad el-Elmaî, *Kur’an’da Tartışma Metodları*, Pınar yay., İstanbul 2011, 27-28.

⁸¹ Kutup, 326.

⁸² Yaşar Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, Marifet yay., İstanbul 1998, 485-496.

etmelerinden dolayı akli deliller ile yanlışlarını onlara net bir şekilde göstermek amacı ile Kur'an tartışma gibi pek çok yöntem kullanmıştır. Muhataplarının seviyelerine uygun bir şekilde deliller getirmiş, onların da savundukları şey için deliller getirmelerini beklemiştir. Bu şekilde onların batıl iddialarını gözlerinin önünde ve kendi elleri ile çürütmelerini beklemiştir.

1.2.2.7. Karşılaştırma

İnsanlar herhangi bir konuda ya kendi kafalarındaki bilgi ve tecrübeleri karşılaştırarak veya kendi bilgi ve tecrübeleriyle başkalarının bilgi ve tecrübelerini karşılaştırmak suretiyle bir hükme ulaşırlar.⁸³

Kur'an akli delillerle doludur. Bunlar Allah'ın rububiyetine, vahdaniyetine, ilmine, kudretine, hikmetine ve rahmetine delalet eden ayetlerdir. Kur'an'da delillerin ve doğru kıyasların bütünü vardır.⁸⁴

Mukâyeseler de meseller gibi gerçek ve mecâzî olurlar. Muhatapların bilmedikleri bir şey bildiklerinden hareketle anlatılırsa daha kolay anlayabilirler. Bir şeyin ne olduğu onun ne olmadığı ile daha iyi anlaşılabilir. Örneğin; Şu'ara suresinde, Hz. İbrahim'in putlara tapan kavmine yaptığı uyarı anlatılırken; onun, kavmini bu yanlıştan vazgeçirmek için, mukayese üslubuna başvurarak, önce putların acziyetini bildirip, sonra onları Allah'a davet ettiği anlatılır.⁸⁵

Kur'an'ın amacı ona muhalefet edenleri aşağılamak, küçük düşürmek, alay etmek değil, onların akıllarını kullanmalarını sağlamak, doğruyu tercih etmelerine yardımcı olmak, batıl iddialarından ve yanlış inançlarından vazgeçirmeye çalışmaktır. Kur'an'ın en temel hedefi tevhid inancını gönüllere yerleştirmektir. Bunu da bazen kıssalardan örnek vererek, benzetmeler yaparak, sorular sorarak, tartışma yöntemine başvurarak, çeşitli karşılaştırmalar yaparak ortaya koyar. Kur'an'da kişinin ikna edilmesi için pek çok akli ve nakli delil kullanılmıştır. Çarpıcı örneklerle muhatabının dikkatini çeken bir üsluba sahip olan Kur'an, bu üslup ve yöntemleri kullanırken insanın duygularına ve aklına aynı anda hitap eder.

⁸³ Fersahoğlu, 468.

⁸⁴ İbmu'l Kayyim el-Cevziyye, *Kur'an ve Sünnette Tartışma Yöntemi ve Adabı*, (çev.: Abdullah Tunçer), Polen yay., İstanbul 2007, 63.

⁸⁵ Çelik, 260; Ayrıca bkz., Şu'ara: 26/69-82.

1.3. KARŞILAŞTIRMA ÜSLUBUNUN KULLANIM ALANI

Karşılaştırma kelimesi, Arapça'da mukayese kelimesine karşılık gelir. Mukayese kelimesinin kökü س و ق harflerinden oluşur. Mufaale babındaki masdarı mukayese ve kıyastır. Arapça sözlüklerde kıyas ve mukayese, ölçmek, takdir etmek, bir şeyi benzeri olan başka bir şeyle karşılaştırmak, iki şeyi karşılaştırmak anlamları verilmektedir.⁸⁶ Kıyas sözlüklerde, bir tutma, denk sayma, karşılaştırma, oranlama, benzetme yolu ile kelime türetme, bir şeyi diğer bir şeye benzetme gibi anlamlara gelir.⁸⁷ Örneğin; 'O işe kıyasen bu bir şey değildir' ya da 'Birini öğrenirseniz diğerlerini de ona kıyasen yapabilirsiniz' denir.⁸⁸ Mukayese ise sözlüklerde nesne veya kişilerin benzer yahut farklı yönlerini karşılaştırarak değerlendirme, bir niceliği kendine mahsus birimlerden biriyle oranlayarak ölçme, ölçü anlamındadır.⁸⁹

Erken tercüme döneminde, Eski Grekçe'den İngilizce karşılık olarak çevrilen "syllogistic" ve "syllogism" sözcükleri, sonraki dönemde mantıkçılar tarafından, Türkçe'de de kullandığımız Arapçadaki "kıyas" sözcüğü ile karşılanmışlardır. İbn Hazm ise, kıyas yerine Yunanca'da, "syllogism" (silucismus) sözcüğünün karşılığı olduğunu söylediği "el-câmia" sözcüğünü kullanır.⁹⁰ İslami ilimlerde kullanılan "kıyas" sözcüğü, ya "anoloji"ye (temsil) tekabül eder ki buna "fikhî kıyas" denir, ya da dedüktif bir akıl yürütme biçimi olan "kıyas"a tekabül eder.⁹¹

Kıyas kelimesinin terim anlamı kullanıldığı her ilim dalında farklı anlamlara gelmektedir. Mantık terimi olarak kıyas(tasım), öncül adı verilen iki ya da daha çok önerme ile, sonuç denen bir önerme arasında mantık bakımından geçerli olan bir ilişki kurmaktır.⁹² Aristoteles kıyası şöyle tanımlar: "Kıyas bir sözdür ki kendisinde, bazı

⁸⁶ Halil b.Ahmed Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, (thk.: Mehdi el-Mahzumî- İbrahim Samerraî), Beyrut 1988, V, 189; İbn Manzûr, V, 3774.

⁸⁷ *TDK Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, II, 865; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, II, 1696.

⁸⁸ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Akdem Matbaası, 1317, 1122.

⁸⁹ Abdülkadir Şener, *Kıyas İstihsan istislah*, Ankara 1974, 67-68.

⁹⁰ Aytekin Özel, "Kıyas Sözcüğünün Semantik Analizi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (4), 2008, 172.

⁹¹ Özel, 175.

⁹² Necip Taylan, *Anahatlarıyla Mantık*, Ensar yay., İstanbul 2010, 192.

şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar.”⁹³

Fıkıh ilminde, şeriatın kaynaklarından ve şer’i meseleleri hükme bağlama vasıtalarından birisi; nassa dayanan meselenin hükmünü, ictehad yoluyla, aynı illeti taşıyan ve belirtilmemiş olan mesele için de varit görmektir.⁹⁴ Daha açık bir ifade ile, herhangi bir konuda açık ve kesin hüküm bildiren ayet ve hadis bulunmaması halinde, hakkında âyet ve hadis bulunan benzeri konulardan hüküm çıkarma işlemidir.⁹⁵ Kıyasın Arapça yapılan bir tarifi şöyledir; “kıyas ile yeni bir hüküm konulmuş olmaz, Kur’an ve Sünnet tarafından konulmuş fakat gizli olan bir hüküm ortaya çıkarılmış olur.”bu yönü ile kıyas muzhir bir hüccet olmaktadır.⁹⁶

Kelam ilminde en meşhur tanım Bâkılânî’ye ait olup, “birleştirici bir vasıf veya hükmün varlığına yahut yokluğuna dayanarak bir hükmü her ikisi için de ispat etmek veya nefyetmek üzere bilineni bilinene hamletmek” şeklindedir.⁹⁷ Gazali, “bu birleştirici, hükümde birliği gerektiriyorsa bu sahih kıyas, hükümde birliği gerektirmiyorsa fasid kıyas olur” der.⁹⁸

Mantıki kıyas ile fıkhi kıyasın tanım ve kullanım itibari ile bazı farkları bulunmaktadır. Mantıki kıyas küçük önerme, büyük önerme ve sonuç olarak üç terimden oluşurken, fıkhi kıyas asıl, fer, illet ve hüküm olarak dört terimden oluşmaktadır. Mantıki kıyas tamamen akli bir istidlal şeklidir. Fıkhi kıyas da bir akıl yürütme şeklidir ancak dini nassa dayanır. Mantıki kıyasta zorunlu olarak bir sonuç çıkar ancak fıkhi kıyasın hükmü zan ifade eder. Mantıki kıyasta en önemli rolü orta terim üstlenirken fıkhi kıyasta bu görevi illet yerine getirir.⁹⁹

Belâgat ilminde ise, tıbâk ve mukabele, karşılaştırma kelimesinin anlamlarını karşılamaktadır. Tıbâk, bir şeyi diğerine uygun hale getirme, iki şeyi birbirine eşit hale getirme, bedî terimi olarak, hakikat olsun mecâz olsun iki zıt manayı bir arada

⁹³ Aristoteles, *Organon III Birinci Analitikler*, (çev.:H.Ragıp Atademir), MEB, İstanbul 1966,5.

⁹⁴ TDK, II, 1043; İlhan Ayverdi, II, 2137; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2010, 57.

⁹⁵ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (Çev.:İbrahim Kâfi Dönmez), TDV yay., Ankara 1990, 110.

⁹⁶ Atar, 57.

⁹⁷ Yunus Apaydın, “Kıyas” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., Ankara 2022, XXV, 531.

⁹⁸ Gazzâlî, Ebû Hamid, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, (Çev.:Yunus Apaydın), Klasik yay., İstanbul 2006, II, 203.

⁹⁹ Hüseyin Çaldak, “Kıyas’ın Mantıkta ve İslami ilimlerde Kullanım Biçimi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI (1), 2007, 257-262.

zikretmektir. Tıbak sanatında kastedilen zıtlık, siyah, beyaz gibi bir zıtlığın yanı sıra bilmek ve bilmemek gibi, olumlu-olumsuz fiilleri ve birinin anlaşılması diğerine bağlı bulunan kelimeler arasındaki ilgiyi içine almaktadır.¹⁰⁰ Bir kelime veya ifadenin anlamının, zıddı ile daha açık biçimde ifade edileceğini, güzelliğin zıddı ile daha iyi anlaşılacağını ifade eden söz sanatlarından biridir.¹⁰¹

Mukabele ise, yüz yüze gelme, iki şeyi birbiriyle karşılaştırma anlamındadır. Bedî terimi olarak, anlamı güzelleştiren söz sanatlarından biri olup, önce iki veya daha fazla manayı bir araya getirmek, sonra sırasıyla bunların karşılıklarını zikretmektir.¹⁰² Tıbâk, sadece iki zıddı veya tezadı birleştirmekle olur. Mukabele ise iki ve daha fazla uygun anlamlar ile bu anlamların zıtlarının birleştirilmesiyle olur.¹⁰³ Yine mukabele hem karşıt hem uyuşan öğeler arasında olabilirken tıbak/tezat sadece iki zıt arasında gerçekleşir.¹⁰⁴

Arap dilinde bunun haricinde kıyas, mukayese, karşılaştırma kavramları ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz başka kelime ve kavramlar da bulunmaktadır. Örneğin, ikili, ikişerli, tekrarlanmış, bükülü, kuvvetli¹⁰⁵ manasındaki “mesani”; mantıkta, meşhur olan ve doğru kabul edilen öncüllerden oluşmuş kıyas ya da bir tezin doğruluk veya yanlışlığını göstermek amacıyla yapılan tartışma¹⁰⁶ ve Kur’ân’ın muhaliflerine karşı kullanmış olduğu ve uygulanmasını istediği üslûb tarzı¹⁰⁷ anlamında “cedel/mücadele”; zıt veya farklı unsurların üstünlüklerinin karşılaştırıldığı edebî tür¹⁰⁸ ya da iki kişi arasında sözün dolaştırılması anlamında “münazara”; peş peşe söz yetiştirme, birbirine cevap verme(karşılık yetiştirme),¹⁰⁹ iki veya daha fazla kişinin bir konuda dönüşümlü olarak görüşünü beyan ettiği konuşma türü¹¹⁰ anlamında “münavere”; birbirini takip eden kelime ve cümleler veya arka arkaya anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki,¹¹¹ ayet ve sûrelerde aralarındaki umumilik-hususilik, aklilik-hissilik, sebep-

¹⁰⁰ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 469.

¹⁰¹ İsmail Durmuş, “Tezat” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2012, XXXXI, 59.

¹⁰² Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 202; Bolelli, 481; İsmail Durmuş, “Mukabele” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., Ankara 2020, XXXI, 101.

¹⁰³ Cüneyt Eren, Halil Özcan, *Kur’an-ı Kerim’de Edebi Sanatlar*, Aktif yay., İstanbul 2003, 118.

¹⁰⁴ Durmuş, 102.

¹⁰⁵ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 189.

¹⁰⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 1993, VII, 208.

¹⁰⁷ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 41.

¹⁰⁸ İsmail Durmuş, “Münazara” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., Ankara 2020, XXXI, 576.

¹⁰⁹ Elmaî, 32.

¹¹⁰ Durmuş, “Münazara”, 576.

¹¹¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV yay., İstanbul 2014, 201.

müsebbep, illet veya malul, benzerlik-zıtlık gibi bağların bulunmasından dolayı ayetlerin birbiri ile ilişkilendirilmesi¹¹² anlamında “münasebe” kavramları kullanılmaktadır.

Karşılaştırma kelime anlamı olarak mukayese ile aynı anlamlara gelirken dilimizde karşılaştırma, sıfatlara derece gösteren zarflar veya zarf öbekleri ile yapılır. Üç şekildedir; eşitlik derecesi, iki varlık arasındaki niteliğin eşit veya benzer olduğunu bildirir. Ölçü olan isme, gibi ve kadar ekleri getirilerek yapılır. Artıklık derecesi, aynı özelliğin iki varlık arasında eşit olmadığını, birinde bu vasfın fazla olduğunu bildirir. Üstünlük derecesi, bir özelliğin ikiden fazla nesne arasında üstün derecede taşıyanı ayırt etmek içindir.¹¹³

Tüm tanımlardan yola çıkarak karşılaştırma üslûbunu, farklı nesne, durum ve kişilerin birbirlerinden üstünlük derecelerinin ifade edilmesi, anlamları itibariyle de muhatabın zihinsel bir karşılaştırma yapması sağlanarak verilmek istenen mesajın somut hale getirilmesi şeklinde tanımlayabiliriz.

Kur'ân'da ise, karşılaştırma genelde sorular ile yapılmakta, insanın konu üzerinde düşünmesi sağlanmaktadır. Örneğin; iman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu?,¹¹⁴ yaratan ile yaratmayan bir olur mu?,¹¹⁵ kör ile gören bir olur mu?,¹¹⁶ bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?¹¹⁷ gibi. Buna ek olarak Kur'an-ı Kerim'de bu üslûbun örneklerini benzetmeler, şart edatları, ism-i tafdil ve istisna edatları ile de görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'de tek bir mukayese şekli yoktur. Bazen karşılaştırma soruları bir yerde sorulmakta, cevapları ise bir başka ayet veya sûrede verilmektedir.¹¹⁸ Bu bakımdan Kur'an'ın tamamına yayılmış bir üslûptan söz edebiliriz

Kur'an, karşılaştırma yöntemini kullanarak hakikati zıddıyla ve benzeriyle bizlere sunmuştur. Mekkî sûrelerde karşılaştırma üslûbu hak-batıl, mümin-kafir, gibi konularda bu iki gurubun birbiri ile zıtlıklarını ele alırken, rüzgârın savurduğu kül gibi olanlar,¹¹⁹

¹¹² Suyûtî, II, 288.

¹¹³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul 1974, 346-347.

¹¹⁴ Bkz., Secde: 32/18.

¹¹⁵ Bkz., Nahl: 16/17.

¹¹⁶ Bkz., Hûd: 11/24.

¹¹⁷ Zümer: 39/9, Ayrıca bkz. Araf: 7/191, Yunus: 10/35, Nahl: 16/75, Râd: 13/19, Yusuf: 12/39.

¹¹⁸ Fersahoğlu, 482.

¹¹⁹ Bkz., İbrahim: 14/18.

hayvanlar gibi olanlar,¹²⁰ vb. konularda ise karşılaştırmaya konu olan kavramların birbiri ile benzer yönlerini ele almaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, kolay olan bir şeyin kendisinden daha zor olan bir şeye kıyaslanması, kıyasu't-temsil de denen benzer iki şeyin aynı vasfı taşımaları sebebiyle aynı hükmü almaları gereğine dayanan kıyas ve ispatı istenen önermenin karşıt halinin imkansızlığını göstererek ispat edilmesi, istenilenin doğruluğuna hükmetmek anlamında kıyas'ul-hulf gibi kıyas çeşitleri kullanılmaktadır.¹²¹ Kur'an deliller getirirken müşriklerin ortaya koyduğu delilleri çürütürken tevhide yerleştirmeye çalışır. Örneğin; "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."¹²² ayetinde gördüğümüz gibi Kur'an ters kıyas yaparak böyle bir durumun imkansızlığını izah etmektedir. Kur'an, kıyasu't-temsil yolunu kullanarak delil getirirken en ince ayrıntılarını gözeterek ve bildirdiği gerçeklerle, aklın tartışmasız kabul edeceği şeyler arasında sağlam bir bağ kurmuştur. Bunu ise genelde öldükten sonra diriltme ile ilgili ayetlerde görmekteyiz.¹²³

Kur'an'ın deliller getirerek ikna etmesi felsefe ve mantık kaidelerinden farklı bir yol izler. Örneğin; felsefe hakikate onu parçalayarak ulaşmaya çalışırken, Kur'an hakikati bütün olarak ele alır; filozofların sadece zihni ilgilendiren akli açıklama metodu yerine Kur'an hem akli hem ruhu ilgilendiren bir metod kullanır; felsefeden sadece belli bir kesim faydalanabilirken, Kur'an'dan her kesimden insan istifade edebilir; felsefe mücerret kurallardan hareket ederken, Kur'an gerçeğe bakar.¹²⁴

Allah, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini en ince ifadeleri içeren en parlak bir biçimde yapmıştır ki avam bu konuşmaların parlak ve muhteşem olanından, kendilerini ikna eden ve hüccetten aciz bırakan şeyleri anlasınlar, havas da bunlar arasından, hatiplerin idrak edebileceği şekilde ifâ olunan şeyleri kavrasınlar.¹²⁵ Kur'an delillerinde ikna, irşad ve yönlendirme yollarını kullandığı gibi, hasımları susturma ve kabule mecbur bırakma

¹²⁰ Bkz., Furkan: 24/44.

¹²¹ Elmaî, 83-84; Fersahoğlu, 478; Zeki Yıldırım, *Kur'an'da Cedel Kavramı ve Yöntemi*, İFAV yay., İstanbul 2012, 127,139.

¹²² Enbiya: 21/22.

¹²³ Elmaî, 83-84; Ayetler için bkz., Mü'minûn: 23/14; Kâf: 50/15; Yâsîn: 36/ 78-81.

¹²⁴ Çelik, 25-27.

¹²⁵ Kattan, , 422.

yolunu da seçmiştir. Böylece hidayet nurları tamamlanmış, deliller meydana konmuş ve doğru yol belli olmuştur.¹²⁶

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de zaman zaman ashabına çeşitli meselelerde mukayese üslubunu kullanmıştır. Bunu bir meselenin hükmünün neden öyle olduğunu anlatmak için yapmıştır. Böylece mesele netleşmiş olurdu. İbn Abbas (r.a)'dan rivayetle; bir gün, Cüveyne kabilesinden bir kadın peygamberimize geldi. Annesinin haccetmeyi adadığını ancak yapamadan öldüğünü söyledi. Peygamberimiz (s.a.s) de “Onun yerine haccet, annenin borcu olsa bunu ödemeyecek miydin?” buyurmuştur.¹²⁷ Konu ile ilgili başka hadislerde ise bu üslub şöyle ifade edilmiştir; “Oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.”, bu hadiste Peygamber, oruçlunun ağız kokusu ile miski mukâyese etmiş, insanların hoşuna gitmeyen bu kokunun Allah yanında miskten daha güzel olduğunu muhatapların beğendiği bir hususla mukâyese ederek anlatmıştır. Bir diğer hadisinde Peygamber (s.a.s.) “Gerçek zenginlik; mal değil, gönül zenginliğidir.” buyurarak gerçek zenginliğin gönül zenginliği olduğunu ifade etmiş ve gönül zenginliğini mal zenginliği ile mukâyese ederek anlatmıştır. Konuyla ilgili bir başka hadisinde ise; “Cimri, yanında ismim anıldığında bana salavat okumayan kimsedir.” buyurarak, salavat getirmeyen kişi ile cimri kişi benzeterek karşılaştırmıştır.¹²⁸

Karşılaştırma üslûbu, hakikati düz mantık içerisinde kavrayamayan kişilerin ikna edilmelerinde rol oynarken, saplantılı fikirlerden kurtulabilmenin de yolunu açar. Kıyasta bilinen bir şeyden hareketle bilinmeyen bir hususun ifade edilmesi söz konusuysen, mukayese insanın bildiği, hakkında fikir sahibi olduğu iki şey arasında yapılır ve bu karşılaştırma sonucunda insan daha geniş bilgi sahibi olur ve bu sayede olayları daha iyi idrak edebilir.¹²⁹ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de, kıyas ve mukayese farklı biçimlerde kullanılabilir. Kur'an kendine has bir üslûpla kişileri, inanç gruplarını, nesnelere karşılaştırmaya konu edinmiştir. Muhatabın verilen bu örnekler

¹²⁶ Elmaî, 75.

¹²⁷ Abdulfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, (çev.: Enbiya Yıldırım), Otto yay., Ankara 2017, 101-102.

¹²⁸ Adem Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi yay., İzmir 2006, 71-84.

¹²⁹ Esra Hacımüftüoğlu, *Kur'an'ı Kerim'in İrsad Üslûbu*, (Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2010, 236-237.

üzerinde düşünmesini, genel bir yargıya varmasını ve gerek iç dünyasında gerekse dış dünyada bilinçli tercihlerde bulunmasının gereği üzerinde durulmuştur.

İki nesne arasında karşılaştırma yapmanın amacı, birinin diğerinden üstün, eksik ve aynı özelliklerinin neler olduğunu öğrenerek karşılaştırmaya konu olan nesne, durum ve kişilerin özelliklerini tam olarak bilebilmektir. Böylece ilgili ayetlerin ana mesajı daha net bir şekilde kavranabilmektedir. Bu üslup ile kişiler, nesnelere veya olaylar arasındaki farklılıklara dikkat çekilerek muhatapın bu iki durumu tam olarak değerlendirip doğru olanın hangisi olduğunu araştırması beklenir. Kur'an-ı Kerim'in kullandığı bu eşsiz üslûp, vahiy muhatapının aklen ve kalben tatmin olmasında önemli bir paya sahiptir. Anlatılmak istenen konunun ve iletilmek istenen mesajın muhatap tarafından zihinsel olarak kavranması, yeni anlamlara ve yorumlara ulaşılmasını sağlar.

Yine karşılaştırma üslûbunun kullanımı ile Allah kullarını güzel ve faydalı olana teşvik etmekte, aynı zamanda onların iradesine de imkân tanımaktadır. Bu yönüyle Kur'an'da bu üslûbun kullanılması kulun psikolojisini de olumlu yönde etkilemektedir. Ayetlerde insanın olumlu olana yönelmesi ve olumlu düşünmesi teşvik edilmekte, olumsuz duygu ve düşüncelerden uzak durması gerektiği vurgulanmaktadır. Konu ile ilgili bir ayette şöyle buyrulur; “Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”¹³⁰ Başka bir ayette ise; “Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.”¹³¹ buyrulurak insanın çevresindeki olumsuzluklara karşı olumlu düşünerek hareket etmesi istenmektedir.

Allah Kur'an'da muhatapına uygun bir üslûb tarzı kullanır. Aynı mesele farklı özellikteki insanlara farklı şekilde anlatılmalıdır. Akaid konuları, hukuki konular, kıssalar, başka başka üslub ile anlatılmalıdır. Hararetli münazara, sükûnetli öğretim metodları, farklı usuller gerektirir. Asilere tehdit, mü'minlere tebşir gerekir.¹³² Birbiri ile farklı veya birbiri ile benzer kavramların karşılaştırmaya konu oluşu bu yönüyle inanan ve inanmayana aynı muamelenin yapılamayacağını bildirir. Kişinin en küçük iyiliğinin ve en küçük kötülüğünün karşılığını tam olarak alacağını¹³³ bilmesi onu bu

¹³⁰ Bakara: 2/195.

¹³¹ Furkan: 25/63.

¹³² Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996, 120-121.

¹³³ Bkz., Nisa: 4/40; Zilzâl: 99/7-8.

dünyadaki yaptığı her eylemi düşünerek yapmaya sevk eder. Müşahede ve tefekküre davet edişi, sözlerinin yerli yerinde oluşu, tekrarlarının usandırmayışı, ilmi sırlar, ahlaki kaideler barındırıyor oluşu, ikna sistemi, delillerinin kuvvetli oluşu, mantığının üstünlüğü insanı aciz bırakan yönlerinden bazılarıdır.¹³⁴ Bu bakımdan onda tutarsızlıklar görmek mümkün değildir. Kur'an karşılaştırmaya konu ettiği kişi, nesne ve kavramları seçerken bu kavramların birbiri ile ilişkisine de dikkati çeker. İnsanın kendi içindeki tutarsızlıkların şüphelerin giderilmesinde de önemli rol oynar.

Kur'an'ın konuları iç içe bulunur. İbadet, ahlak, ahiret, inanç gibi konular aynı surede, aynı ayette bulunabilmektedir. Zaman zaman benzetmelerle zaman zaman kıssalar ile soru kalıpları ile bu konular ifade edilir. Bazı kavramların karşılaştırılması yapılırken, aynı zamanda inanç gruplarının ya da başka kavramların da karşılaştırılması söz konusudur. Örneğin; ayette zulümat- nur ifadesi kullanılırken ve bu iki kavram birbiri ile karşılaştırılırken aynı zamanda zulümat küfre nur imana benzetilerek iman-küfür karşılaştırılması da aynı ayette yapılmaktadır.¹³⁵ Dolayısıyla O'nu okuyanın, ifade ettiği ince mesajları, alt metinleri, derin manaları düşünerek okuması beklenmektedir.

Kur'an'ın az söz ile çok şey ifade edişi onun eşsiz üslup özelliklerinden bir diğeridir. Bu özelliğini aynı ayette zıt ifadelerin yer alışı da görmekteyiz. Zira bu şekildeki kullanım bir kavramın tanımının tam olarak yapılmasına imkân vermektedir. Çünkü bir şeyin tam olarak anlaşılması için o şeyin tam zıddını ifade eden kavramın da bilinmesi gerekmektedir. Ayetlerde kullanılan adalet-zulüm, hidayet-delalet, hak-batıl gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır.

Hiz. Ebubekir, Kur'an'ın karşılaştırma üslûbunu Hiz. Ömer'e yaptığı vasiyetinde şöyle ifade etmiştir: "Görmüyor musun ey Ömer, rahatlıktan bahseden ayet şiddetten bahseden ayetle birlikte inmiştir. Yine şiddet ayeti rahatlık ayetiyle birlikte inmiştir ki mü'min ümitvar olmakla birlikte aynı zamanda korksun. Devamlı bir ümit içinde kalarak Allah'tan olmayacak şeyler istemesin, kendini emniyetle görmesin. Aşırı derecede korku içine düşerek de kendi elleriyle kendini tehlikeye atmasın." İbn-i Aşur, ise bu konuda; "Kur'an'ın adetlerinden biri de şudur: O bir tehditte bulunduğu anda arkasından muhakkak vaadde bulunur, bir inzar geldiğinde onu muhakkak tebşir takip

¹³⁴ Cerrahoğlu, 157.

¹³⁵ Bkz., En'am: 6/122; Fatır: 35/19-23.

eder," demiştir.¹³⁶ Kur'an insanın duygusal olarak dengede olmasını ne tamamen olumlu ne de tamamen olumsuz duygulara kapılmamasını istemektedir. Bu bakımdan aynı ayette geçen zıt unsurlar kullanılırken bazen önce ümit veren bir durum ifade edilir, sonra olumsuz duygular canlandıran ifade gelir, bazen de önce olumsuz sonra olumlu durum ifade edilir. Örneğin aynı ayette önce iyi işler yapanların alacağı mükafatlar anlatılır sonra küfre düşenlerin cezalandırılacağı ifade edilir.¹³⁷ Bu şekildeki ifadeler insanı dengede tutmayı amaçlamaktadır. Yani insanın ne tam olarak nefesine güvenmesi istenmekte ne de ümitsizliğe düşerek pes etmesi beklenmektedir.

Allah Kur'an'da insanın tek başına çalışarak ulaşamayacağı bilgileri bize sunar. Eski kavimlerin kıssalarını anlattığı, gaybi bilgilerden haberler verdiği gibi, karşılaştırma yapılabilecek grupların neler olduğunu, bunların ne yönü ile birbirinden üstün, eksik veya eşit olduğunu bildirerek, muhatabının da benzer durumlarda benzer karşılaştırmalarla hakikati görebilmesini amaçlamıştır.

Konuyla ilgili bir ayette; "... Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten âcizdirler. O zaman rızıkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz,"¹³⁸ buyrulur. Ayetin nüzul ortamı dikkate alındığında karşılaştırmaya konu olan grupların; kendisinden başka kimsenin rızık vermeye muktedir olmadığı, her şeye gücü yeten Allah ile hiçbir şeye güç yetiremeyen dolayısıyla rızık vermekten de aciz olan putlar olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Kur'an'ın bütün bir insanlığa hitap ettiğini de göz önünde bulundurursak, O'nun bazen misal getirirken tek bir durumu ifade etse de muhatabın benzer misallere benzer tepkiler vermesini beklediğini söyleyebiliriz. Bu örnekte olduğu gibi, sadece müşriklerin taptığı putlar değil Allah haricinde tapılan yahut tapılmayan hiçbir şey rızık vermeye muktedir değildir.

Karşılaştırma yöntemi ile, bilinen anlamlardan, durumlardan, örnekler verilerek daha önce üzerinde çok da düşünülmemiş durumların üzerinde durulmasını sağlar. Örneğin; Nahl Suresinde, yine "Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüküdür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla

¹³⁶ Murat Kaya, "Kur'an Üslûbu ve Başlıca Hususiyetleri", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, I (1-2), 2006, 307.

¹³⁷ Nisa: 4/173; Yunus: 10/4; Şuara: 26/227; Rum: 30/44.

¹³⁸ Ankebut: 17/17.

gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?”¹³⁹ buyrulmaktadır. Elinden hiçbir şey gelmeyen dolayısı ile efendisinin sırtında yük olan kişi ile doğru yolda olan kişinin aynı olmadığı belirtilmiştir bu ayette esasında her şeye gücü yeten Allah ile hiçbir şeye gücü yetmeyen putların karşılaştırılması yapılarak ikisi arasında benzerlik olamayacağı vurgulanmıştır. Ayette insanların idrak edebilecekleri durumdaki iki gruptan hareketle Allah ile putların da benzer bir şekilde birbirinden ayrıştırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Karşılaştırılma yapılan bazı ayetlerde karşılaştırılan iki grup anlatıldıktan ve bu ikisinin asla aynı, denk olamayacağı kesin olarak vurgulandıktan sonra bu ayrımı yapamayan insanın düşünemediğini vurgular.¹⁴⁰ Bu yönü ile bu üslûbun kullanılmasının en önemli amacı muhatabın düşünebilmesini sağlamaktır. Bu düşünme biçimi tek yönlü değil hem olumluyu hem olumsuzu düşünme biçiminde olmalıdır. Şuurlu bir şekilde düşünüp sebeplerini sonuçlarını tartarak kesin bir sonuca varılmalıdır. Kur'an bu üslûp ile insanın bilinçli olarak hidayete ermesini amaçlamaktadır.

1.4. EĞİTİM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA ÜSLUBU

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle eğitim ve din eğitiminde kullanılan ortak ilke ve yöntemlerden birkaçı hakkında bilgi verilmekte, devamında eğitim perspektifinde, Kur'an'da karşılaştırma üslubunun kullanımının önemi üzerinde durulmaktadır.

1.4.1. Eğitim ve Din Eğitiminde Kullanılan İlke ve Yöntemler

Yöntem, öğretimde oldukça önemli bir işleve sahiptir. Öğretim yöntemi, bir sorunu çözmek, bir konuyu öğrenmek ya da öğretmek gibi amaçlara ulaşmak için bilinçli olarak seçilen ve izlenen bir yoldur.¹⁴¹ Zernuci eserinde metod hakkında şunları söyler; “Zamanımızda ilme gayretli fakat onu yaymaya muvaffak olamayan birçok öğrenci gördüm. Bunlar yanlış metod uyguluyorlar. Her kim maksada giden yolda hata ederse az çok sapıtır.” Bu sebeple eserinde metodlardan bahsedeceğini söyler.¹⁴²

¹³⁹ Nahl: 16/76.

¹⁴⁰ Bkz., Mü'min: 40/58, Zümer: 39/29, Yunus: 10/31, Nahl: 16/17, Yusuf: 12/39-40.

¹⁴¹ Bilal Duman ve diğerleri, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Maya Akademi, Ankara 2018, 259.

¹⁴² Mehmet Tütüncü, *Türk-İslam Eğitimsi Zernûcî*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, İzmir 1991, 119.

Her ilmin kendisine has bir metodu vardır. Din eğitiminin de elbette bir metodu olmalıdır. Din eğitimi temelde, genel mantık kurallarına tabi olmakla beraber, kendine ait bir takım özel metodları da bulunmaktadır.¹⁴³ İslami eğitim metodları insanın yapısına göre vazedilir. İslamın eğitim metodları yalnız eğitim metodları değildir. Sadece zihni eğitimi hedeflemez, kalbi ve nefsi eğitimden de bahseder.¹⁴⁴

Eğitimde kullanılan ilke, yöntem ve teknikler ne kadar duyu organına hitap ederse öğrenmeler o kadar kalıcı olacaktır. Öğrenme sadece pasif şekilde dinleyerek gerçekleşemez. Bireyin herhangi bir konuyu tam olarak öğrenebilmesi için; aktif şekilde soru sorması, sorulara cevap vermesi, muhakeme yapabilmesi, araştırması, bulduklarını sistematik bir biçimde karşılaştırması, gözlem yapabilmesi, düşünerek sonuç çıkarabilmesi gerekmektedir.¹⁴⁵

Eğitimde kullanılan ilkelerden biri olan aktif katılım ilkesi, öğrenmenin miktarını ve kalitesini artırır, öğrenen kendi çözümleri, önerileri, yeni bakış açıları ile öğrenme sürecinde etkin olmalıdır. Öğrenme bilginin stoklanması olmayıp, öğrenenin yeni bilgi ile, ilgilenmesini daha öncekilerle ilgisini kurmasını ve günlük hayata uygulamasını gerektiren aktif bir süreçtir.¹⁴⁶

Aktif katılım ilkesi kişinin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu almasını sağlar. Bu da hem düşünme sürecinde hem uygulama sürecinde bilinçli tercih yapılmasının gerekliliğini vurgular. Kur'an'da kişinin bizzat kendinin düşünerek, kendi eylemlerinin sorumluluğunu alarak hareket etmesi istenmektedir. Yapılan her amel karşılığını bulacaktır.¹⁴⁷ İnsan iradesi ile hareket eder ve eylemlerinin sonucunu en baştaki hareket noktası belirler.

Eğitimde ve din eğitiminde kullanılan diğer bir ilke ise somuttan soyuta ilkesidir. Gerçek hayat durumlarına uygun düşmeyen bir eğitim, gerçeğin yerine geçebilecek kötü bir yedektir. Somut bir şekilde öğrenilen bilgiler daha etkili ve kalıcı olmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴³ Celal Kırcı, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metodları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 1988, 167.

¹⁴⁴ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, Dergah Yay., İstanbul 1989, 190.

¹⁴⁵ Necdet Aykaç, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem yay., Ankara 2014, 184.

¹⁴⁶ Şeref Tan ve diğerleri, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2017, 119.

¹⁴⁷ Bkz., Fussilet: 41/46; Şûrâ: 42/20; Casiye: 45/15; Necm: 53/31.

¹⁴⁸ Aykaç, 115.

Kur'ân, insan gerçeğinden hareket ederek insanları müşahhasan mücerrede yöntemiyle eğitime yolunu tercih ve tatbik etmiştir. Örneğin; Allah'ı doğrudan anlatmak yerine O'nun sıfatlarını ve sıfatların eşya ve olaylar üzerindeki tezahürünü göstermeyi uygun bulmuştur.¹⁴⁹ Kutup, Kur'an'da somuttan soyuta ilkesinin farklı biçimlerde kullanıldığından bahseder. Ona göre, manevi olgular benzetme yolu ile cisimlendirildiği gibi, tahvil yolu ile de somut gibi aktarılabilir. Örneğin; Bakara suresinde, “Azığın en hayırlısı takvadır...”¹⁵⁰ buyrulmakta, bu ayette takva azık gibi cisimlendirilmektedir.¹⁵¹

Konu ile ilgili olan bir diğer ilke ise bilinenden bilinmeyene ilkesidir. Her öğrenme bir önceki öğrenmelerin üzerine inşa edilmelidir. Önceki bilinen bilgiler sonra öğrenilecek olana bir basamak olmalıdır. Böylece öğrenme daha kolay olacaktır.

Bilinenden bilinmeyene ilkesi, öğretimde açık ve kesin sonuçlara varabilmek için bilinen gerçekleri başlangıç olarak almayı ve bunların yardımı ile bilinmeyi bulmaya çalışmayı ifade eder. Kur'ân'ın eğitim öğretim ilkelerinden biri de bilinenden bilinmeyene ilkesidir.¹⁵² Bu ilke, bir yönü ile bilinmeyen kavramları bilinen kavramlar ile açıklığa kavuşturmayı hedefler. Bu yönü ile somuttan soyuta ilkesi ile de benzetmektedir. Örneğin; Gâşiye Suresinde; “Orada akan bir pınar vardır. Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır.”¹⁵³ buyrulur. Cennet tasvir edilirken bilinen nesnelere kullanılarak bilinmeyen mekân anlatılmıştır. Diğer yandan daha önce öğrenilen bir hakikatin henüz öğrenilmemiş olana referans olmasını ifade eder. Örneğin; Rum Suresinde; “O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır.”¹⁵⁴ buyrulur, kainattaki mevcut olan hakikatlerden hareketle yeni hakikatlere ulaşmaya teşvik edilmektedir.

Kur'an'ın karşılaştırma yaparken muhatabının daha önce bildiği, duyduğu, hissettiği bir şeyden örnek vermesi o kişinin Kur'an'ın sunduğu bu bilgiye kendini daha yakın hissetmesini sağlamakta, hakikati anlama, kabul etme noktasında daha kolay ikna olmaktadır.

¹⁴⁹ Fersahoğlu, 586.

¹⁵⁰ Bakara: 2/197.

¹⁵¹ Kutup, 116-117.

¹⁵² Fersahoğlu, 591.

¹⁵³ Gâşiye: 12-16.

¹⁵⁴ Rum: 30/22.

Eğitimde kullanılan ve öğreneni aktif bir şekilde öğrenme sürecine dahil eden yöntemlerden biri soru cevap yöntemidir. Bu yöntemin kullanımı oldukça eskiye dayanır. Zernûcî, soru-cevap yolu ile ilim tahsilinin daha kolay ve daha verimli olacağına inanır. Büyük bilginlerin dahi soru sormak sureti ile bilgi seviyelerini yükselttiklerini kaydeder. Ebu Yusuf ve İbn Abbas'ın da aynı metodla, buldukları ilim seviyesine ulaştıklarına işaret eder.¹⁵⁵

Soru-cevap metodu uygun bir şekilde kullanıldığı zaman, dinleyicinin zihin yeteneğinin gelişmesine yardımcı olur, kişinin hatırlama, yargılama, değerlendirme, karar verme, özgün düşünce geliştirmesine yardımcı olur. Aynı zamanda aktarılan konuya ilgi uyandırır. Öğrenen, öğreten ve öğrenilen konu arasında bağ kurulmasına yardımcı olur. Bilgilerin kontrol edilmesi, tekrar ve pekiştirme imkanı sağlar.¹⁵⁶ Soru cevap yönteminde dikkat edilmesi gereken en önemli husus muhatabın seviyesine uygun soru sorabilmektir. Sorular öğretici nitelikte olmalı, muhatabın düşünmesine imkan tanınmalı art arda sorular sorulacaksa, mantıklı bir sıra izlemelidir.¹⁵⁷

İslam bilgiyi soru sorma yolu ile zihne verir. Ancak bilgi insanın zihninde hazır değildir, soru gözlemin neticesini ortaya çıkarmak için sorulur. Hakkın bilgisini insanlara vermek, gittikleri yolun yanlışlığını anlatmak için, gerçek ve yanlışın özelliklerini soru sormakla zihne verir. İlgili ayette; “Göklerde ve yerde olanlar kimindir?” diye sor. De ki: “Allah’ındır...”¹⁵⁸ buyrulur. Sorulan soru önemli olduğu için cevabını da öğretici veriyor. Kur’an bu şekilde iki şık sunarak muhatabın doğru olanı seçmesini beklemektedir.¹⁵⁹ Kur’an’da bazen ‘sana soruyorlar’ ifadesi ile sorulan sorulara cevap verilmekte,¹⁶⁰ bazen de soru yöntemi ile muhatabın düşünmesi teşvik edilmektedir.¹⁶¹

Allah, Hz. Peygamber'e zaman zaman gerek onu deneme gerekse öğrenme amacına yönelik sorular sormuştur. Hz. Peygamber de kendisine sorulan maksatlı veya maksatsız bu sorulara, bazen Kur'an diliyle, bazen de kendi bilgisiyle cevaplar

¹⁵⁵ Tütüncü, 119.

¹⁵⁶ Muhsin Hesapçoğlu, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Beta Yay., İstanbul 1998, 181; Duman, 265; Aykaç, 187-188.

¹⁵⁷ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV yay., Ankara 1991, 253-254.

¹⁵⁸ En'am: 6/12.

¹⁵⁹ Bayraklı, 218.

¹⁶⁰ Bkz., Bakara: 2/ 189, 215, 218, 220.

¹⁶¹ Bkz., Al-i İmran: 3/65; Nisa: 4/82; En'am: 6/50; Yunus: 10/3; Hud: 11/30; Nahl: 16/17.

vermiştir. Bazen de Hz. Peygamber, öğretmek istediği şeyleri sahabeye sorular sorarak öğretme yoluna gitmiştir.¹⁶²

Konu ile ilgili bir hadis şöyledir; “Resulullah bir gün "Siz aranızda kimi pehlivan sayarsınız?" diye sordu. Ashab "Erkeklerin yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi" dediler. Resulullah; "Hayır, dedi, gerçek pehlivan öfkelenildiği zaman nefesine hakim olabilen kimsedir" buyurdu.” Hz. Peygamber, önce bir soru soruyor. İnsanların fikir beyan etmeleri için onlara fırsat veriyor. Öğrenmeye hazır hale gelen insanlara sonucu söyleyerek, asıl anlatmak istediği hususu anlatıyor. Bunu yaparken de insanların iç içe yaşadığı veya çok yakından bildikleri örnekleri vererek meselenin anlaşılmasını kolaylaştırmış oluyor.¹⁶³

Eğitim ve din eğitiminde kullanılan bir diğer yöntem, örnek olay/kıssa yöntemidir. Örnek olay yöntemi, gerçek hayattan alınmış ya da karşılaştırılması olası olan bir problemin sınıf ortamında derinlemesine incelenmesidir.¹⁶⁴ Bu yöntem gerçek yaşam sorunlarıyla öğrencileri yüz yüze getiren bir yöntemdir.

Eğitim sürecinde örnek olaylardan yola çıkarak öğrencilere yaşamla ilgili birçok davranış kazandırılabilir. Bu şekilde onların gerçek yaşamda karşılaşılabilecekleri problemleri kolayca çözebilmeleri sağlanır. Bu yöntem ile öğrenciler düşüncelerini daha rahat açıklayabilir, özgün çözüm önerileri geliştirebilir, bildiklerini uygulama fırsatı elde edebilirler.¹⁶⁵

Hikâye en etkili anlatım biçimlerindedir. Hikâye tekniği sayesinde en zor konular kolayca anlatılır, hatırdaki kalacak bir etkiye kavuşur. Kutsal kitaplardan kaynaklanan dini hikayeler çok daha yüksek etkiye sahiptirler. Çünkü onlar, insanlara öğüt vermek için, peygamberler aracılığı ile yine peygamberlerle ilgili olayları anlatırlar. Dini hikayeler insanlığın menşei ve kaderi ile ilgili zor sorulara cevap verirler.¹⁶⁶ Din öğretiminde hikayelerle, İslâmî esasları canlı tutmak, prensipleri zihinde yerleştirmek, hayata uyarlanmasını kolaylaştırmak mümkündür. Hikâyelerle eğitim;

¹⁶² Kırca, 179-180.

¹⁶³ Saadettin Özdemir, “Din Eğitiminde Soru-Cevap Metoduyla Öğretiminde Hz. Peygamber Örneği”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi yay.*, 10(4), 2002, 407.

¹⁶⁴ Tan, 281.

¹⁶⁵ Aykaç, 228-229.

¹⁶⁶ Beyza Bilgin, “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikayeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 51.

öğüt almayı sağlayan, akli harekete geçiren ve düşünmeyi geliştiren, Kur'an-ı Kerîmin ağırlıkla yer verdiği bir terbiye metodudur.¹⁶⁷

Kur'an'da kıssalar iki şekilde sınıflandırılmıştır. Birincisi; “tarihi kıssalar”dır. Tarihi kıssalar, olaydaki şahısların, zamanın ve yerin belli olduğu veya bunlardan bazılarının belli olduğu kıssalardır. İkincisi ise; “temsili kıssalar”dır. Temsili kıssalar; her dönemde gerçekleşmesi mümkün olan, örnek alınabilecek kıssalardır. Temsili kıssalarda yer, zaman ve şahıslar belli olmayıp, sadece olaylar ön planda tutulmaktadır.¹⁶⁸

Eğitim ve din eğitiminde muhatabın etkili öğrenebilmesini sağlayan yöntemlerden biri de tartışma yöntemidir. Tartışma konu veya bir soru üzerinde kişiyi düşünmeye yöneltmek, iyi anlaşılmayan noktaları açıklamak ve verilen bilgileri pekiştirmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, dinleme, sorgulama, fikir alışverişi ve değerlendirme gibi etkinlikleri içerir. Bu yöntemin amacı genellikle kişinin eleştirel düşünmesini sağlamaktır.¹⁶⁹

Tartışma yöntemiyle, din eğitiminde hedeflenen anlamlı öğrenmeler gerçekleşmekte, öğrenilen bilgilerin kalıcılığı artmakta, kişiler arası iletişim becerileri gelişmekte, eğitimde bireyi aktif kılacak etkileşim fırsatları sunulmaktadır. Ayrıca tartışma yönteminde bilgiye nasıl ulaşılacağı, problemin nasıl çözüleceği, sebep-sonuç bağlantısının nasıl tespit edileceği, toplumsal bilinç ve iletişim becerisinin nasıl kazanılacağı gibi birçok fayda bulunmaktadır.¹⁷⁰

Zernûcî öğrencilere münazara metodunu da tavsiye etmektedir. Münazara ve mutaharanın öğrenciler arasında düşünerek, insafı yürütülmesi gerekmektedir. Bu yöntemlerin amacı, en doğru olan fikri ortaya çıkarmaktır. Bu da ancak bir diğerinin düşüncelerine saygı duymak ile olur.¹⁷¹

¹⁶⁷ Adem Akıncı, “Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(13), 2004, 55.

¹⁶⁸ Akıncı, 44.

¹⁶⁹ Duman, 266; Aykaç, 193.

¹⁷⁰ Sadettin Özdemir, Resul Akkoyun, “Kur'an-ı Kerim'de Geçen Tartışma Yönteminin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 2016, 1100.

¹⁷¹ İmam Burhanuddin Ez-Zernûcî, *Tâ'lim 'ül Mûteâllim*, (çev.: Y. Vehbi Yavuz), Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 1995, 105; Tütüncü, 121.

İslam eğitim öğretim tarihindeki ismi cedel olan tartışma yöntemi, kişinin kendi düşüncelerini özgürce dile getirebilmesine, karşısındaki insanın düşüncelerine saygı duyabilmesine, tenkid edebilmesine, doğru ve sistemli düşünebilmesine imkan tanır.¹⁷² Aynı zamanda bu yöntem ile insan, içsel bir muhakemeye gitmekte, karşısındaki kişinin düşüncesi ile kendi düşüncesini karşılaştırmakta en doğru sonuca ulaşmaya çalışmaktadır.

Kur'an, tartışma metodunu kullanırken ispat ve iptal yönteminden yararlanmaktadır. İspatı kullanırken kıyas ve gözleme, iptali kullanırken de yine deliller serdetmek suretiyle red yoluna başvurur.¹⁷³ Kur'an'ın ispat yollarından biri olan karşılaştırma yönteminde öncelikle karşılaştırmaya konu olan kişi veya nesne hakkında bilgi verilir, sonra bu iki nesnenin ne bakımdan karşılaştırmaya konu olduğu bildirilir ve sonuca ulaşılır.¹⁷⁴

İslam eğitimi zihni eğitirken düşünme yeteneğini harekete geçirir. İslam'a göre düşünme faaliyeti iki bilinenden hareketle üçüncü bilinene ulaşmaktır. İslam zihnin devamlı fikir üretmesini ister, onu yanlış düşünceden kurtarmak için devamlı düşünce yolunu gösterir. Örneğin Al-i İmran Suresinde; "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır."¹⁷⁵ buyurur. Allah insanın karşısına hep iki bilineni koyup bilinmeyeni düşünmesini istemektedir.¹⁷⁶

1.4.2. Eğitim Yöntemi Olarak Karşılaştırma Üslubu

Kur'an insanı eğitirken bazı eğitim yöntemlerini kullanmaktadır. Tedricilik, öğüt vermek ve yumuşak davranmak, örneklendirmek, soru-cevap, karşılaştırma, ödül-ceza gibi metodları kullanan Kur'an, insanın hakikate ulaşabilmesini hedeflemektedir.¹⁷⁷ Eğitim ve din eğitimi karşılaştırma yöntemini, yukarıda bir kısmından bahsettiğimiz, ilke ve yöntemlerin içinde yahut onları da kuşatır bir biçimde dolaylı olarak kullanır.

Karşılaştırma yapılabilmesi için iki durumun birbiri ile benzer ve farklı yönünün bulunması gerekmektedir. Bu benzerlik ve farklılıktan hareketle karşılaştırılan

¹⁷² Öcal, 261.

¹⁷³ Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İFAV yay., İstanbul 2003, 85.

¹⁷⁴ Fersahoğlu, 480-481.

¹⁷⁵ Al-i İmran: 2/190.

¹⁷⁶ Bayraklı, 210-212.

¹⁷⁷ Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, 85.

durumların birinin diğerine olan üstünlüğü ortaya konulur. Yani bir sonuca ve karara ulaşılmış olur. Eğitimde ve din eğitiminde kullanılan tartışma yönteminde de amaç tartışılan konunun tüm yönleri ile ortaya konulmasıdır. Tartışan iki kişinin ya da grubun tartıştıkları konuya sundukları argümanlarının benzerlik ve farklılıkları ortaya konularak bir karara varılır. Bu yönü ile tartışma yönteminin içinde zihni bir karşılaştırma bulunmaktadır.

Kur'an'da kullanılan tartışma yöntemleri kompleks bir yapıya sahip olması dolayısıyla içerisinde mukayese, soru-cevap, kıssa, benzetme, örnek olay gibi yöntemleri de bulundurur.¹⁷⁸ Konu ile ilgili olarak Neml suresinden örnek verebiliriz;

“De ki: “Hamdolsun Allah’a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı yoksa O’na koştukları ortaklar mı? Peki gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Allah’tan başka tanrı mı! Doğrusu onlar yoldan sapmış kimselerdir. Peki yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, vadilerinden nehirler akıtan, yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Doğrusu onların çoğu gerçeği bilmiyorlar. Peki darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz! Peki karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kim? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehtir. Peki ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Allah’tan başka bir tanrı mı? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!”¹⁷⁹

Bu ayetlerde yaratıştaki mükemmellik vurgulanarak Allah’ın tek yaratıcı olması delilleri ile sunulur, sonuç muhatabın tercihine bırakılmıştır. Ayetlerdeki, tartışmanın da ve karşılaştırmanın da konusu ve amacı aynıdır. Allah ile başka tanrılar arasındaki farka dikkat çekilir. Kur’an, muhatabın düşünerek, araştırarak, sorgulayarak ve deliller

¹⁷⁸ Özdemir, “Kur’an-ı Kerim’de Geçen Tartışma Yönteminin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, 1102.

¹⁷⁹ Neml: 27/60-64.

getirerek bilgiye ulaşmasını istemektedir. Bunu da düz bir anlatım ile değil tartışma, karşılaştırma gibi yöntemlerle sunmaktadır.

Eğitimde ve din eğitiminde soru cevap yöntemi ile bir arada karşılaştırma yönteminin de kullanıldığını görmekteyiz. Eğitimde soru cevap yöntemi kullanılırken sorular zorluk derecelerine göre sınıflandırılır. Bunlar alt düzey sorular (bilişsel bellek soruları ve birleştirme soruları) ve üst düzey sorular (genişletme soruları ve değerlendirme soruları) dır. Bilişsel bellek soruları, ezber yolu ile öğrenilen ve tek cevabı olan sorulardır. Birleştirme soruları, özetleme, uygulama, kıyası içerir. Soruyu cevaplayan kişinin bildiklerinden hareketle, sorudaki iki durumu kendi cümleleri ile özetleyip, karşılaştırması beklenir. Genişletme soruları, kişinin delilleri ile özgün olarak cevaplayabileceği soruları içerir. Değerlendirme soruları ise, tamamen kişisel düşüncelere dayalı cevapların verilebileceği sorulardır.¹⁸⁰

Kur'an'da karşılaştırma yöntemi genellikle soru kalıpları ile örneklendirilir. Ayette; “İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler.”¹⁸¹ buyrulur. İnanan ile inanmayan kişi karşılaştırılırken ikisinin benzer yönlerinin bulunmadığını vurgulamak için soru yöntemine başvurulmuştur. Böylece muhatabın düşünmesi sağlanmıştır. Doğrudan bu ikisi eşit değildir denilseydi anlatım bu şekilde güçlü olmayacaktı.

Soru-cevap yöntemin tarihi çok eskiye dayanır. Sokrat da soru kalıplarını kullanarak insanların bilinçaltılarında saklı olan bilgiye ulaşmayı hedeflemiştir. Sokrat'ın ironi yönteminin kullanımıyla ilgili belki de en güzel örnekleri Kur'an'da Vakıa süresinde görmek mümkündür.¹⁸²

“Sizi biz yarattık; artık inansanıza! Akıttığımız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan? Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza! Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız:

¹⁸⁰ Tan, 298-299.

¹⁸¹ Secde: 32/18.

¹⁸² Tokur, 114.

“Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık” (derdiniz). İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren?”¹⁸³

Ayetlerde geçen sorular insanların her gün karşılaştıkları şeyler üzerinde düşünmelerini sağlamak içindir. Ayetteki hususlar ironi olarak sunulmuş önemsiz olarak gördükleri nimetlerin arkasındaki gerçeği idrak etmeleri sağlanmaktadır.¹⁸⁴

Eğitimde kullanılan diğer yöntem örnek olay yöntemidir. Bu yöntem din eğitiminde kıssa yöntemi olarak adlandırılır. Örnek olay yöntemi kullanılırken, tartışma, kıyas, soru-cevap, panel, münazara, problem çözme gibi yöntem ve tekniklerden yararlanılabilir. Böylece, öğrenme daha etkili olacaktır.¹⁸⁵

Kur’an’da kıssa yöntemi yaygın olarak kullanılır. Bu kıssalarda zaman zaman karşılaştırma yöntemi de kullanılır. Örneğin, “Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. “Rabbim budur” dedi. Yıldız batınca da “Batanları sevmem” dedi. Ayı doğarken görünce, “Rabbim budur” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırılmış kimselerden olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce, “Rabbim budur; zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! ben, sizin (Allah’a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”¹⁸⁶ Bu ayetlerde Hz. İbrahim’in yaratılanlarla karşılaştırma yaparak yaratıcıya ulaşmıştır. Yıldız, ay ve güneşi önce Rabb olarak kabul edip, onlardaki geçiciliği görünce reddediyor. Karşılaştırmanın konusu yaratıcının geçici değil devamlı olmasıdır. Bu ayetlerde karşılaştırma yöntemini zihinsel bir dizi düşünme ve karar verme süreci olarak görmekteyiz. Bu şekilde Kur’an’da kıssa ile birlikte sunulan karşılaştırma yöntemi Kur’an’daki diğer karşılaştırma konuları için de örnek teşkil etmektedir. Uygulamalı bir şekilde bu yöntemi nasıl kullanacağımızı ve bu yöntemin önemini bizlere sunmaktadır.

Kur’an insanın bilgiyi hazır bir şekilde almasından ziyade akletmesini öğütlemektedir.¹⁸⁷ Bilgiye ulaşmanın tek yolunun aktarım olmadığını, düşünebilen insanın, olayları ve kişileri değerlendirirken doğal bir zihni karşılaştırma yapmasını da

¹⁸³ Vakıa: 56/ 57-69.

¹⁸⁴ Tokur, 115.

¹⁸⁵ Aykaç, 230.

¹⁸⁶ En’am: 6/76-78.

¹⁸⁷ bkz. Bakara: 2/44, 76; Al-i İmran: 3/65; En’am: 6/32; A’râf: 7/169; Yunus: 10/16; Hüd: 11/51; Yusuf: 12/109; Enbiyâ: 21/10, 67; Mü’minûn: 23/80; Saffât: 37/138.

beklemektedir. Kur'an insanın doğru ve yanlış kendi zihni çabası ile idrak etmesini sağlamak için kullandığı karşılaştırma metodunda, sorular sorarak, temsiller ve teşbihlerle bilinenden bilinmeyen bulunmasını, soyut olan bir bilgiyi somut hale getirilmesini amaçlamaktadır.

Eğitim ve din eğitiminde kullanılan ilkelere bir de bilinenden bilinmeyene ilkesidir. Bu ilke, öğretimde açık ve kesin sonuçlara varabilmek için bilinen gerçekleri, yargıları veya yasaları başlangıç olarak almayı ve bunların yardımı ile bilinmeyi bulmaya çalışmayı ifade eder.¹⁸⁸ Öğrenme ve öğretme sürecini düzenlerken öğrencinin önceki bilgi ve deneyimlerinden faydalanılmalıdır. Çünkü öğrencilerin bildiklerinden yola çıkılarak bilmedikleri konular üzerinde durulması öğrenme açısından daha anlamlı ve işlevseldir. Yeni ve eski bilgilerini karşılaştıran bir öğrencinin öğrenmesi daha anlamlı ve kalıcı olmaktadır.¹⁸⁹

Kur'an da bilinenden bilinmeyene ilkesinden yararlanır. Örneğin, "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor. De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir."¹⁹⁰ Bu ayette muhatab bildiği bir delilden hareketle bilinmeyen durumun imkansızlığını ileri sürmekte, Allah da yine insanın bildiği, şahit olduğu hakikatten bilmediği duruma işaret etmiş ve gaybden haber vermiştir. İnsan, çürüyen bir şeyin tekrar aynı forma gelemeyeceğini iddia eder, Allah ise ilk yaratmadan hareketle ikinci yaratmanın daha kolay olduğunu söyler.

Kur'an karşılaştırma yöntemini kullanırken bilinenden bilinmeyene ilkesini de kullanır. Böylece anlatım daha dikkat çekici hale gelir. Hud Suresinde, "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?"¹⁹¹ buyrulur. Bu ayetin öncesinde Allah'ı inkar eden kafirlerden ve iman eden müminlerden bahsedilir. Ayette ise bu iki grubun aynı olmadığından bahsedilir. Ancak bu iki grup karşılaştırılırken kafirlerin durumu kör ve sağır olan adama, müminlerin durumu da gören ve işiten bir adama benzetilmiştir. İnsan, kör adamın durumunu, onun gören insan ile farkını, hangi durumlarda daha çok

¹⁸⁸ Fersahoğlu, 591.

¹⁸⁹ Etem Yeşilyurt, "Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 24(83), 2020, 274-275

¹⁹⁰ Yasin: 78-79.

¹⁹¹ Hüd: 11/24.

zorlandığını bilir ancak kafirin kalbinin körlüğünün iman eden kişinin kalbinin nuruna nisbetle ne durumda olduğunu bilmez. Allah bu misalle bilinen bir durumdan hareketle bilinmeyene ulaşmamızı beklemektedir.

Eğitimde kullanılan ilkelerden bir diğeri somuttan soyuta ilkesidir. İnsan zihni gelişim somuttan soyuta doğru tekâmül eder. Bu nedenle soyut konuşların somutlaştırılması gerekir.¹⁹² Soyut kavramların yoğun olarak kullanıldığı din eğitiminde de bu ilkeyi kullanmak oldukça önemlidir. Özellikle kavram öğretiminde alt sınıf seviyesi için bu yöntemi kullanmak gerekir.

Kur'an'da karşılaştırma yapılırken somuttan soyuta ilkesinden de yararlanır. Örneğin, “Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır. Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırır ve Allah dilediğini yapar.”¹⁹³ Ayette asıl anlatılmak istenen güzel söz ve kötü sözün ne demek olduğu ve bu ikisinin karşılaştırılmasıdır. Soyut olan bu kavramlar somut olan ağaca benzetilmiştir. Böylece insanın zihninde daha net bir resim oluşturmak hedeflenmiştir. Aynı ayette hem benzetme hem somutlaştırma, hem de karşılaştırma bulunmaktadır. Bu şekilde bir anlatım daha açık, daha dikkat çekicidir.

Karşılaştırma insanın bildiği, hakkında fikir sahibi olduğu iki şey arasında yapılır ve bu karşılaştırma sonucunda, insan daha geniş bilgi sahibi olur ve bu sayede olayları daha iyi idrak edebilir.¹⁹⁴ Hem genel eğitimde hem de din eğitiminde kullanılan karşılaştırma yöntemini kullanmak bir tercih değil, gerekliliktir. Çünkü insanın zihin ve duyu yapısı, iyi ve kötüye dönük kabiliyetleri, iki zıt mevzunun üçüncü halinin de olması, iki zıt veya çelişik mevzunun aynı hükmü alamayacak olması, her şeyin zıddıyla bilinmesi gibi nedenler bu gerekliliği ortaya çıkartmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹² Yusuf Batar, “Bir Öğretim Yöntemi Olarak Emsal’ul- Kur’an”, *İslami İlimler Dergisi*, 8(1),2013, 338

¹⁹³ İbrahim: 14/24-27.

¹⁹⁴ Müftüoğlu, 237.

¹⁹⁵ Halil İbrahim Karaarslan, “İman-Küfür İkilemi Örneğinde Kur’an’da İkili Anlatım ve Bunun Dini Eğitimdeki Önemi”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 12, 2020, 101.

İnsanın zihninde daima kötüye tepki gösterme hassasiyeti vardır. Eğitim metodları insanın fitri yapısına uygun olmalıdır. Bu bakımdan insanın iyiyi örnek alma, kötüden nefret etme özelliği dikkate alınmalıdır.¹⁹⁶ Kur'an karşılaştırma metodunu kullanırken insanın bu fitri özelliğini dikkate alır. Örneğin, bir ayette Allah, "Güzel memleketin bitkisi rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz."¹⁹⁷ buyurur. Bu ayette benzetme yapılarak güzel memleketin bitkisi inanan kimseye, kötü memleketin bitkisi ise, inanmayan kişiye benzetilmiştir. Buradaki benzetmenin maksadı, peygamberin tebliğ ederken, iyiyi kötüden, saf olanı saf olmayandan ayırdığını göstermesidir.¹⁹⁸

Karşılaştırma üslubu ile Kur'an, doğru ve yanlışın sınırlarını çizer. Aynı ayette kullanılan farklı varlık, olay ve kavramlar ile insanın, kendisi için neyin daha iyi, neyin daha kötü ve ona neyin yasaklanıp, neyin emredildiğini idrak etmesi beklenir. Bir ayette, "Bu böyledir, zira Allah hakikatin kendisidir; O'nun dışında taptıkları şeyler ise asılsızdır ve Allah, yalnızca O, çok yücedir, çok büyüktür."¹⁹⁹ buyrulur. Ayette tapılmaya layık olanın yalnızca Allah olduğu vurgulanmakta, Allah'ın hakikat, diğerlerinin ise asılsız olduğu söylenerek, insanın bu iki varlıktan hangisinin tapılmaya daha layık olduğunu düşünmesi istenmektedir.

Karşılaştırma yöntemi, din eğitiminin istediği insan tipinin yetiştirilmesine önemli katkılar sağlanmaktadır.²⁰⁰ İslam zihnin devamlı fikir üretmesini ister, yanlış düşünceden kurtarmak için devamlı düşünme yolunu ona gösterir. Yasakları belirtirken dahi kişinin düşünerek bir sonuca varmasını bekler.²⁰¹ Nahl suresinde Allah, "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt

¹⁹⁶ Bayraklı, 208.

¹⁹⁷ A'raf: 7/58.

¹⁹⁸ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* I-VII, (çev.: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan yay., İstanbul 2005, II, 46; Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan yay., İstanbul 2016, II, 285.

¹⁹⁹ Lokman: 31/30.

²⁰⁰ Özdemir, "Kur'an-ı Kerim'de Geçen Tartışma Yönteminin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", 1101.

²⁰¹ Bayraklı, 212.

veriyor.”²⁰² buyurur. Allah emir ve yasakları zikrederken ikisini aynı ayette ve peş peşe örneklendirerek kişinin karşılaştırma yaparak bir sonuca varmasını ister.

Karşılaştırma üslubu, kişinin olayları bağlamında öğrenebilmesi için neden-sonuç ilişkisi kurarak kavramasını sağlar. Eğitim yöntemi olarak da kullanılan neden-sonuç ilişkisi, Kur'an'da insanın her ne yaptı ise onun karşılığının alacağı bildirildiği ayetlerde karşımıza çıkmaktadır. Yunus Suresi'nde, “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır. Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası misliyledir ve onları bir zillet kaplayacaktır. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiçbir kimse de yoktur. Sanki yüzleri, karanlık geceden parçalarla örtülmüştür. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”²⁰³ buyrulurken iyilik yapanların iyilik, kötülük yapanların ise kötülükle karşılaşacağı haber verilmiştir. Bu onların yaptıklarının bir sonucudur. Başka bir ifade ile iyilik yapanlara daha güzelinin verilmesinin nedeni dünyada iken faydalı ve güzel olana yönelmiş olmasındandır. Kurtubi konu ile ilgili şunları zikreder, “Peygambere bu ayet sorulunca, dünya hayatında iken güzel amellerde bulunanlara daha güzeli vardır ki, o da cennettir. Onlara daha da fazlası vardır ki o da Allah'ı görmektir.” buyurdu.²⁰⁴

Karşılaştırma yönteminin eğitimde kullanılmasının başka bir önemi ise, kişinin yapıcı eleştiri ve öz eleştiri yapmasını sağlamaktır. Doğrunun neden doğru yanlışın neden yanlış olduğunun bilinmesi kişinin her doğru görünenin ardındaki esas hakikati aramasını sağlar. Batıl olanı eleştirerek doğru olana ulaşmayı sağlar. Kişinin kendinde göremediği yanlışlıkların farkına varmasını yahut kendinde gördüğü ama itiraf edemediği olumsuz yönlerini görüp düzeltebilmesini de sağlar.

Konu ile ilgili olarak, Yusuf Suresi'nde Hz. Yusuf, nefsin kötülüğü emreden olumsuz yönüne vurgu yaparak şöyle söyler, “Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”²⁰⁵ Hz. Yusuf bu sözü ile kendi için bir özeleştiri de bulunmuş, Allah'ın izin vermediği hariç diğer nefislerin

²⁰² Nahl: 16/ 90.

²⁰³ Yunus: 10/26-27.

²⁰⁴ Kurtubi, VII, 508-509.

²⁰⁵ Yusuf: 12/53.

daima kötülüğü emredip kişiyi yanlışta sürükleyeceğini söylemiştir. Elmalılı ayet ile ilgili şunları söyler; insanın nefsi daima fenalık tarafına meyleder. Kendi gücü ve emrindeki araçları da o yönde kullanır. Bundan dolayı insan kendi başına kalırsa fenalığa sürüklenir. Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle kötülükten arındırılmış nefisler bundan istisna edilmiştir.²⁰⁶

²⁰⁶Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Yenda yay., İstanbul 1997, V, 55.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKİ SÛRELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

Karşılaştırma üslûbu Kur'an-ı Kerim'de farklı kullanımlar ile ifade edilmiştir. Örneğin, *سوي* fiili, ismi tafdil, benzetme ifadeleri, şart edatları, istisna ve genelde de soru kalıpları kullanılarak bazen iki grup, bazen iki nesne ve bazen de iki durum karşılaştırılarak muhatabının ya bu iki durumun birbiri ile ilişkisini kavraması ya da bir seçim yapması beklenmiştir. Biz çalışmamızda özellikle Mekki ayetler özelinde bu üslûbun Kur'an-ı Kerim'de nasıl kullanıldığını örneklendirmeye çalışacağız.

2.1. KUR'AN-I KERİM'DE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBUNU İFADE EDEN KULLANIMLAR

Kur'an-ı Kerim'de karşılaştırma üslubunun farklı lafzi kullanımları bulunmaktadır. Bazen sorular sorularak, bazen eşit değildir ifadesi ile, bazen benzetmelerle iki durum karşılaştırılmıştır. Bu bölümde bazı fiiller ve bazı edatlar yolu ile yapılan karşılaştırmalar ele alınmakta, konu ile ilgili Mekki surelerden örnekler verilmektedir.

2.1.1. İsim ve Fiiller

2.1.1.1. S-v-y Fiili

Kur'an'da bu fiil türevleri ile beraber “denklik”, “eşitlik” gibi anlamlara gelir ve genellikle olumsuzluk bildiren ifadeler ile beraber kullanılır İki durumun, iki kişinin, iki olayın birbiri ile aynı olmadığı belirtilir. Gören ile görmeyen, karanlık ile aydınlık, gölge ile sıcak, diriler ile ölümler²⁰⁷ ahiret için yararlı iş yapan ile kötülük yapan,²⁰⁸ iyilik ve kötülük,²⁰⁹ birbirine eşit değildir şeklinde kullanılmıştır.

سوي kelimesi hem sıfat hem zarf olarak kullanılır ama aslı masdardır. Örneğin; *سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرٌ غَنَّا أَمْ صَبْرُنَا مَا لَنَا مِنْ مَّجِيسٍ* “Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim

²⁰⁷ Fâtır: 35 /19-22.

²⁰⁸ Mü'min: 40/58.

²⁰⁹ Fussilet: 41/34.

için artık sığınacak bir yer yok!” buyrulur.²¹⁰ Bu ayette سَوَاءٌ kelimesi masdar biçimindedir ve her iki durum da fayda vermeme konusunda eşittir, anlamına gelir.²¹¹ Kuran’da bu kelime ile iki şeyin birbirlerine olan yakınlığı veya uzaklığı denkliliği veya denk olmayışı ifade edilerek karşılaştırma yapılır.

Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulur;

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أجاجٌ وَمِن كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ
جَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاجِرَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır. İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız. Gemilerin denizi yarararak gittiklerini görürsün ki bu da O’nun lütfuna nâil olmanız ve O’na şükretmeniz içindir.”²¹²

Ayetin öncesinde Allah’ın rızasına uygun davrananları yine Allah’ın yücelttiğini, kötülük taslayanlar için ise çetin bir azap olduğu belirtilmekte ve bu iki grubun mukayesesine yer verilmektedir. Bu ayette ise iki su kütesinin benzerlik ve farklılıkları mukayese edilmektedir. Mukayese edilirken وَمَا يَسْتَوِي ‘ikisi birbirine eşit olmaz’ ifadesi kullanılmış sonrasında hangi yönü ile eşit olmadıkları açıklanmıştır.

Suların bazısının tuzlu ve bazısının tatlı olması, aslında yeryüzünde yaşanabilirliğin etkenlerinden biridir. Yani kimi suların tuzlu, kimi suların da tatlı olmasına ihtiyaç vardır. Bu ayet, bazı farklılıkları ve benzerlikleri bulunan bu iki suyu da bize nimet olarak veren Allah’ın kudretine delalet eder. Birbirlerine içlerinden çıkarılanlar yönüyle benzerler fakat tat olarak farklılık arz ederler.²¹³ Bu ayet hakkında yapılan yorumlardan biri, bu iki denizin iman ve küfür arasındaki farklılığa dikkat çektiğidir.²¹⁴ Birbirleri ile ortak özellikleri olmasına karşın birbirlerine eşit değillerdir. Birisi tatlıyken diğeri ise acı ve tuzludur. Bu yönüyle tatlı olan imana, tuzlu ve acı olan ise küfre benzer.

²¹⁰ İbrahim: 14/21.

²¹¹ Ragıp el-İsfahani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, (nşr: Safvan Adnan Davudi), Darul Kalem, Beyrut 1991, 439.

²¹² Fatır: 35/12.

²¹³ Şimşek, IV, 243.

²¹⁴ Zemahşerî, Muhammed, *el-Keşşâf I-VI*, (Edit.: Prof. Dr. Murat Sülün), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018, V, 564.

Matûridi ise tefsirinde bu iki su çeşidini temiz adam ve pis adam örneğine benzeter. Pis adam ve temiz adamın her ikisi de dünya menfaatlerinden yararlanmak konusunda eşit olsalar da hikmet açısından eşit değillerdir ve bu örnek ahiretin gerekliliğini gösterir.²¹⁵ Başka bir yorum olarak bu iki denizin hem birbirlerinden tat olarak farklı olmaları hem de içlerinden çıkarılan şeyler itibari ile aynı olması Allah'ın kudretinin delilidir. Bu bakımdan şükür sebebidir.²¹⁶

Tüm yorumları ile birlikte Kur'an-ı Kerim, iki nesnenin benzer ve farklı yönlerini ortaya koyarak muhatabın benzer yönleri olan iki şeyin birbiri ile tamamen aynı olmadığını ve farklılıkları olan iki şeyin de birbirinin tamamen zıddı olmadığını bilmesini ve bunun da Allah'ın kudretinin bir delili olduğunu idrak etmesini istemektedir.

Başka bir ayette kör ile görenin, salih ameller işleyenler ile kötülük yapanların bir ve aynı olmadığı dile getirilmektedir. Ayette yine "eşit değildir" ifadesi kullanılmıştır;

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسَبِّحُ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ

"Kör ile gören, îman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz."²¹⁷

"Kör olanla gören bir olmaz" ifadesi ile, delil getiren ile mukallit cahil aynı değildir denmektedir. Ayet "salih amel işleyenler kötülük yapan bir olmaz" ifadesi ile devam etmektedir. Birinci karşılaştırmadaki murad, alimle cahil arasındaki farkı; ikinci karşılaştırmadaki murad ise, salih amel yapanla fasit ve bâtil amel yapan arasındaki farkı ortaya koymaktır.²¹⁸

Ra'd Sûresi'nde ise eşittir ifadesi kullanılarak karşılaştırma yapılmıştır;

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَأَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

"(O'na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir."²¹⁹

²¹⁵ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matûridi es-Semerkandi, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi* I-XVII, (Çev.: Prof. Dr. Bekir Topaloglu), Ensar Neşriyat, Ankara 2015, XII, 33.

²¹⁶ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* I-XXIV, Mekke 1422, XX, 449.

²¹⁷ Mü'min: 40/58.

²¹⁸ Muhammed Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* I-XXXII, Beyrut 1420, XXVII, 526.

²¹⁹ Ra'd: 13/10.

Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır. Gizleyerek veya açıktan söylenen sözü bilir. Gece gizlice veya gündüz açıktan işlenen günahları da bilir.²²⁰ Burada Allah'ın ikazı söz konusudur. Şayet o gün gelene kadar hak ile batılın arasını net olarak ayırmaz iseniz, ne yaparsanız yapın Allah için fark etmeyecektir.

2.1.1.2. İsm-i Tafdil

İsm-i tafdil, bir vasfın, bir niteliğin, bir hususun bir varlıkta başka bir varlıktakinden daha fazla olduğunu ifade eder.²²¹ Kur'an'da ism-i tafdil yolu ile de karşılaştırma yapıldığını görmekteyiz. Konu edilen iki şeyin ortak özelliği ifade edildikten sonra birinin diğerinden üstün olan özelliğine vurgu yapılır. Ayette şöyle buyrulur; “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.”²²² Allah herkesi birbirinden farklı yaratmıştır. Dolayısı ile birinin diğerinden üstün yahut eksik özelliği bulunacaktır.

Konu ile ilgili bir ayette;

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O azîzdir, hakîmdir.”²²³

مَثَلُ السَّوْءِ kötülük sıfatı demektir. Bu vasıf ile vasıflananlar erkek çocukları kız çocuklarından üstün görerek onları diri diri toprağa gömenlerdir. Ya da bu ifade ile doğrudan ateş kastedilmektedir. Buna karşılık Allah ise tüm alemlerden müstağnidir, herhangi bir çocuk edinmekten beridir, mutlak kemal sahibi ve yaratılmışların özelliklerini taşımaktan münezzehtir.²²⁴

Ayette acizlikleri sebebiyle yaratılmışlar zikredilmeden Allah'ın en üstün sıfatlara sahip olduğu ifade edilmekte, inançsızların kötü sıfatlara sahip oldukları bildirilmektedir. Onların bu şekilde nitelenmeleri ise Allah'a yakışmayan yakıştırmalarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Onların bu yakıştırmaları ile

²²⁰ Taberi, XVI, 366.

²²¹ Mehmet Talu, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahve Giriş*, Tereke Yay., İstanbul 2012, I/121; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi Sarf ve Nahiv*, Akdem Yay., İstanbul 2017, 159.

²²² İsrâ: 17/21.

²²³ Nahl: 16/60.

²²⁴ Keşşaf, III/984; Kurtubi, X/187.

Allah'ın hakikatte en yüce sıfatlara sahip olması karşılıklı zikredilmektedir. Karşılaştırmada da etkili olan lafzî unsur ismi tafdil formuyla kullanılmaktadır.

Başka bir ayette ise şöyle buyrulur;

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ

“Kendisine rabbinin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Biz, günahkârlara lââyık oldukları cezayı mutlaka veririz.”²²⁵

Ayette şöyle buyrulur; Allah tektir. Ona kulluk dışındaki hayat tarzları ise batıldır. Bu dünya hayatı bittikten sonra hesap vereceksiniz ve hesap uyarınca mükafat ve ceza görülecektir. Farklı yollarla Hakka davet edilen insanın bunu bile bile inkar etmesi onun cezayı hakettiğinin de kanıtıdır.²²⁶

Ayette “daha zalim” ifadesi ile günahkarlar arasında da belli bir derecede fark olduğuna vurgu vardır. İmanın farklı mertebeleri, dereceleri olduğu gibi; küfrün de farklı boyutları vardır. küfre önderlik eden, bile bile inkâra sapan, batılın teşvikini yapan ve insanları Allah yolundan alıkoyanlarla; sıradan inkârcıların cezaları arasında da bir fark vardır. Bazı inkârcılar, sadece inkârın karşılığını göreceken; bazıları da hem inkârın ve hem de ifsadın cezasını görecektir.²²⁷

2.1.2. Edatlar

2.1.2.1. Benzetme Edatları

Arapça’da benzetme, benzetme edatı adı verilen öğelerle yapılır ki bunlar, harf, isim ve fiilden oluşmaktadır. Harf olan benzetme edatları Arapça’da ك “gibi” ve كان “sanki”; isim olan benzetme edatları مثل ve شبه kelimeleri vb. fiil olan benzetme vasıtaları ise حسب ve ظن gibi fiillerdir.²²⁸ Kur’an’da, benzetme edatları ile de iki şeyin

²²⁵ Secde: 32/22

²²⁶ Mevdudi, IV/366-367.

²²⁷ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Amellerin Değerler Yönünden Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2003, 154.

²²⁸ Zafer Kızıklı, “Edebi Bir Sanat Olarak Arap Belagatinde Teşbih”, *Dini Araştırmalar*, 9(27), 2007, 225; Memet Murat Karakaya, “Kur’an-ı Kerim’de Edebi Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiare, Kinaye ve Mecaz”, *Diyanet İlmî Dergi*, 55, 2019, 234.

birbiri ile karşılaştırıldığı görülmektedir. İki şeyin ortak yönü bulunmasa dahi benzeyen herhangi bir yönüne vurgu yapılarak karşılaştırılır. Örneğin; Allah'tan başkasına sığınanları durumu örümcek ağına,²²⁹ insanlar ve cinlerden gaflet içinde olanlar hayvanlara,²³⁰ Allah'tan başkasına dua edenin durumu ağzına su gelsin diye iki avucunu açıp yalvaran kişinin durumuna,²³¹ kıyamet bir göz kırpması kadar bir süreye,²³² benzetilerek iki grup karşılaştırılmıştır.

Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır;

أَوْمَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا ۚ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.”²³³

Önceki ayette şeytanların dostlarının yani müşriklerin Müslümanlarla mücadele etmeleri için telkinde bulduklarını ifade etmekte ve Müslümanların da onlara uymaları halinde Allah'a ortak koşmuş olacakları dile getirilerek, bu konuda Müslümanlar uyarılmaktadırlar. Bu ayette ise, hem öncesinde ölü olup sonra diriltilen kişinin önceki durumu ve sonraki durumu karşılaştırılmış hem de ışık verilen kimse ile karanlıklar içinde kalan kimse karşılaştırılmıştır.

Ayette karşılaştırma yapılırken, ölü iken diriltilen ve ışık verilen kimse, hidayete ermeden önce ölü olup hidayet verildikten sonra ışık verilen kimse gibi olan mümine; karanlıklar içinde kalan kimse ise bulunduğu karanlıktan hiç çıkamayacak olan kâfire benzetilmiştir.²³⁴ Çünkü hidayete eren kişinin iman nuruyla kalbi ve yolu aydınlanmış, küfründe ısrarcı olan kâfirin ise karanlıktan çıkma ümidi de kalmamıştır.²³⁵

Matüridi tefsirinde müminin insanları doğru yola ve hayra çağıran dostları olduğunu, kafirin ise kendisini doğru yola ve hayırlara çağıran dostlarının olmadığını dolayısıyla ikisinin eşit olmadığını söyler. Gören, duyan ve akli olan kişi, görmeyen,

²²⁹ Ankebût: 29/41.

²³⁰ A'râf: 7/179.

²³¹ Ra'd: 13/14.

²³² Nahl: 16/77.

²³³ En'âm: 6/122.

²³⁴ Taberî, XII, 88; Matüridi, V, 221.

²³⁵ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara 2014, II, 464.

duymayan ve akli olmayan kişi gibi değildir. Her ikisi de özde aynı cevherden yaratılmış canlı varlıklardır, fakat mümin ilimden, Kur'an'dan ve imandan kazandıklarıyla kendisini ebedi olarak canlı kılacak olan şeyleri elde etmiş, kafir ise bunlardan hiçbir şey kazanmamıştır, dolayısıyla o görmeyen, hakkı duymayan ve akli olmayan bir ölü gibidir.²³⁶

Mümin imanı nedeni ile aydınlık içerisinde, kafir ise küfründe ısrar ettiği için ebedi karanlıktadır. Mümin hidayete ermeden önce ölü iken, Müslüman olduktan sonra dirilmiş kimse gibi olmuştur. Bu ayette hidayet ve delaletin, iman ve küfrün karşılaştırılması yapılmakta, iman edenlerin yine Allah'ın onları hidayete erdirmesi sebebi ile küfür içerisinde olan kafirden üstün olduğu belirtilmektedir. İman ve küfür ışık ve karanlık benzetmesi yapılarak muhatabın seçimine sunulmuştur. Benzetme edatı olarak ise كُ kullanılmıştır.

Benzetme ile yapılan karşılaştırmayı başka ayette şöyle görmekteyiz;

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ إِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”²³⁷

Bu ayette Allah'tan başkasını dost edinenlerin durumu örümceğe benzetilmiştir. Bu benzetmenin nedeni ise evlerin en dayanıksızının örümcek evi olması ve Allah'tan başkasına güvenenlerin eninde sonunda örümcek ağının kolayca dağılması gibi dağılacaklardır. Allah ise güvenilmeye ve dayanılmaya layık olandır.

Bir başka ayette;

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْإِطْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِيُونَ

“Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını

²³⁶ Matüridi, V, 221.

²³⁷ Ankebut: 29/41.

cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”²³⁸ buyurmuştur.

Cin ve insanlardan kalpleri olup hakikati idrak edemeyen, gözleri olup hakikati göremeyen, kulakları olup her ne kadar onlara anlatılırsa anlatılsın hakikati duyamayanlar için cehennem yaratıldığını ve bu kişilerin hayvanlar gibi hatta daha aşağı oldukları bildirilmektedir. Buradaki benzetme konusu olan hayvanların verilmesini şöyle anlayabiliriz, şayet muhatap hayvandan daha aşağı konumda olan bir varlığı dünyada müşahede edebilse doğrudan onlar misal verilirdi. Ancak insan hayvanları bildiğinden dolayı bu kişiler önce hayvanlara benzetilmiş, daha sonra ondan da daha aşağı oldukları dile getirilmiştir

“Bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.” ifadesi, cehennem için yaratılan bu insanlar, kendilerine söylenen sözü anlamayan, kendilerine fayda ve zarar veren şeyleri görmeyi bilmeyen, hayvanlar gibidir. Hayrı ve şerri akledemedikleri halde ikisinin arasını ayırırlar. Allah bu hayvanları kafirlere benzetti. Çünkü onlar gözlerinin gördüğü delilleri hatırlamıyorlar. Kitaptan duyduklarını düşünmüyorlar.²³⁹

Konuyla ilgili bir diğer ayet ise şöyle;

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

“Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.”²⁴⁰

Bu ayette ise, kafirin duası ile mü'minin duası karşılaştırılmıştır. Kafirin duası ağzına ulaşmadığı halde suya doğru avuçların açan kişinin durumu gibi olmaktadır. Bu boş bir uğraştır. Susuzluk ihtiyacının hasıl olduğunun bilinmesi insanı susuzluktan kurtaramadığı gibi, dua etme ihtiyacının olduğunu kabul eden insanın Allah'tan başkasından istemesi onun bu ihtiyacını gideremeyecektir. Gerçek dua yalnızca Allah'a yapılındır.

²³⁸ Araf: 7/179

²³⁹ Taberi, XIII, 280-281.

²⁴⁰ Ra'd: 13/14.

Kafirlerin Allah'tan başka dua ettikleri putlar hiçbir şekilde cevap veremezler. Onların isteklerine alacakları cevap, suya avucunu açan birinin alacağı cevap gibidir. Su cansızdır, ona avucunu açan birinin susuzluğunu gidermez, o kişinin ihtiyacını da hissetmez. Su o kişinin ağzına ulaşamaz, su da duasına karşılık veremez. Aynı şekilde dua ettikleri cansız nesnelere, onların dualarını hissetmez, onlara cevap veremez. Kafirlerin de dualarına karşılık alamadıklarından dolayı o putlardan şüphelendikleri söylenir. Eğer suyu içmek için eline almak isterse, parmaklarını açar. Ne elleri suya ulaşır, ne de su içme isteği ona ulaşır.²⁴¹

Bir başka ayette benzetme edatı kullanılarak şöyle denir;

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ

“İşitmedikleri halde, "işittik" diyenler gibi de olmayın.”²⁴²

Yani anlamadan duyduklarını sadece iddia eden kafir ve münafıklar gibi olmayın. Çünkü onlar duydukları şeyi tasdik etmiyorlar, sanki o söylenenleri doğrudan duymamışlar gibi doğru bir şekilde anlamıyorlar.²⁴³ İman sadece bir iddia olarak durup kalmamalıdır. İman, imanlı olmayı arzu etmek, imanlı gibi görünmek değil, aksine kalbe yerleşen ve amellerin de doğruladığı bir şeydir.²⁴⁴

Buna benzer başka ayetlerde de bazen benzetme edatları kullanılarak bazen doğrudan benzetme yapılarak karşılaştırma yapıldığı görülmektedir.

2.1.2.2. Soru Edatları

Arapça'da soru için **أ** ve **هل** olmak üzere iki harf kullanılır. **أ** soru harfi , iki ihtimalden birini sormak için de kullanılır.²⁴⁵ Karşılaştırma üslûbu Kur'an'da en çok soru ifadeleri ile kullanılmıştır. Örneğin; kör ile sağır ve gören ile işiten bir olur mu,²⁴⁶ çeşit çeşit tanrılar mı yoksa tek olan Allah mı daha iyi,²⁴⁷ indirilenin hak olduğunu

²⁴¹ Razi, XIX, 25.

²⁴² Enfâl: 8/21.

²⁴³ Ebussuud b. Muhammed el-Ammadi'l Hanefî (h.982), *İrşâdü'l- Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm (I-IX)*, Daru'l İhya, Beyrut tsz., IV, 15.

²⁴⁴ Şimşek, II, 374.

²⁴⁵ Maksudoğlu, 293-294.

²⁴⁶ Hûd: 11/24.

²⁴⁷ Yusuf: 12/39.

gören ile görmeyen bir olur mu,²⁴⁸ Allah başkalarıyla bir olur mu,²⁴⁹ yaratana yaratmayan bir olur mu,²⁵⁰ hiçbir şeye gücü yetmeyen köle ile Allah katından rızıklandırılan eşit olur mu,²⁵¹ bilenlerle bilmeyenler bir olur mu,²⁵² ateşe atılan mı daha iyidir, kıyamet günü güvenle gelen mi,²⁵³ yüzüstü sürünen mi hedefe erişir yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi,²⁵⁴ şeklinde soru kalıpları ile karşılaştırılan grupların arasındaki benzer ve farklı yönler vurgu yapılmıştır.

Konuyla ilgili bir ayette;

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

“Göklerin ve yerin rabbi kimdir?” diye sor. “Allah’tır” diye de cevap ver; sonra de ki: “Öyle ise O’nu bırakıp da kendilerine bile fayda sağlama veya zararı önleme gücüne sahip olmayanları veliler yerine mi koyuyorsunuz?” Sor onlara: “Hiç körle gören bir olur mu, yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa Allah’ın yarattığı gibi yaratana ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: “Her şeyi yaratan Allah’tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir.”²⁵⁵ buyrulur.

Ayette sorular sorularak muhatabın Allah’tan başka yaratma gücüne sahip hiçbir varlığın bulunmadığını itiraf etmesi beklenmektedir. Önce göklerin ve yerin rabbinin Allah olduğu vurgulanmış, Allah’ın yüceliğine karşılık fayda ve zarar vermeye gücü bulunmayan cansız varlıklar karşılaştırılarak bunlara tapmaları eleştirilmiştir. Sonra ise yine soru sorarak kör ile gören ve karanlık ve aydınlık karşılaştırılarak hangisinin daha üstün olduğu konusunda seçim işi muhataba bırakılmıştır. Ayetin devamında yine bir başka soru olarak Allah’ın yaratma fiiline benzer başka bir yaratıcı bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Ayetin sonunda ise tüm sorulara cevap verecek nitelikte her şeyi yaratanın Allah olduğu vurgulanmıştır.

²⁴⁸ Ra’d: 13/ 19.

²⁴⁹ Ra’d: 13/33.

²⁵⁰ Nahl: 16/17.

²⁵¹ Nahl: 16/75.

²⁵² Zümer: 39/9.

²⁵³ Fussilet: 41/40.

²⁵⁴ Mülk: 67/22.

²⁵⁵ Ra’d: 13/16.

Tefsirlerde ayette geçen kör ile gören kişi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Birinci görüşe göre; ‘hakkı gören mümin ile hakkı görmeyen kafir bir olur mu?’ manasındadır.²⁵⁶ İbadetin layığı bilmeyen müşrik, kalp gözü kör olan bir âma, hakkı ve hakikati görüp kabul eden bir basiret sahibi aynı olur mu?²⁵⁷ Diğer görüşe göre ise; görmeyen kişi fayda ve zararı bulunmayan put, gören ise her şeyi gören ve bilen Allah’tır.²⁵⁸ Yahut da kör olan putlar, gören ise insanlardır. Bu durumda görmeyen bir varlığın gören bir varlığa rehberlik etmesi mümkün değildir. Bu iki kişi birbirine denk ve eşit değildir.²⁵⁹

Karanlık ve aydınlıktan maksat ise küfür ve imandır. Küfür her şeyi örter, perdeler herhangi bir delili de yoktur. İman ise aydınlıktır, her bakımdan açık ve parlaktır. Bu ikisi de elbette eşit değildir.²⁶⁰ Kur’an-ı Kerim’de küfür ve şirk karanlıklara benzetilirken daima çoğul kipi kullanılır. Çünkü küfür ve şirk, hem bizatihi kat kat karanlık gibidir hem de yolları pek çoktur; oysa tevhit sürekli ve tekil kiple gelir. Çünkü yegâne hakikat tevhittir.²⁶¹ Bu benzetme yapılarak, hem inkârın psikolojik sebeplerine ışık tutulmakta, hem de müşrikler uyarılmaktadır.²⁶²

Ayetin genelinde soru kalıpları kullanılarak Allah’ın bir olan yaratıcı olduğu, putların ise zarar ve fayda vermeye güçlerinin yetmediği, iman eden müminin hakkı gören olduğu ve inkâr eden kâfirin ise âma olduğu, küfrün karanlık imanın ise ışık olduğu vurgulanmaktadır. Bu ayette karşılaştırılan gruplar soru sorularak vurgulanmış ve muhatabın aklını kullanarak inanılmaya ve ibadet edilmeye layık tek varlığın Allah olduğunu idrak etmesi beklenmektedir.

Soru kalıpları ile yapılan karşılaştırmaya başka bir örnek ise şöyledir;

أَفَمَنْ يَتَّبِعِي بَوَّجْهِهِ سَوَاءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ

"Kıyamet günü kötü azaba karşı yüzüyle korunan kimse, (o gün) azaptan emin olan kimse gibi midir? Zalimlere, "Kazandıklarınızı tadın" denir."²⁶³

²⁵⁶ Taberî, XVI, 406; Matürîdi, VII, 438; Kurtubi, IX, 459.

²⁵⁷ Elmalılı, V, 137.

²⁵⁸ Matürîdi, VII, 438; Kurtubi, IX, 459; Elmalılı, V, 137; Şimşek, III, 68.

²⁵⁹ Matürîdi, VII, 438.

²⁶⁰ Matürîdi, VII, 43; Elmalılı, V, 137.

²⁶¹ Şimşek, III, 68.

²⁶² Karaman ve Diğerleri, III, 282.

²⁶³ Zümer: 39/24.

Ayette inanç yönünden iki insan karşılaştırılmıştır. İlk insan tipi, cehennem atılacak olan, ikinci grup ise cennette olan mümindir.²⁶⁴ Allah kalpleri katı olanlara dünya ve ahiret için iki ayrı hüküm vermiştir. Dünyadaki hükümleri tam bir dalalet, ahiretteki hükümleri ise şiddetli bir azaptır.²⁶⁵

2.1.2.3. Şart Edatları

Arapça'da şart için kullanılan başlıca edatlar şunlardır; اي, مهمما, ما, من, اين, ايان, متى, اي, حينما, اينما, اذما²⁶⁶ ve ان. Karşılaştırma üslubunun kullanımlarından birisi de şart edatlarıdır. Örneğin, bir ayette, “kim iyilikle gelirse on katı, kim de kötülükle gelirse getirdiğinin misli vardır”,²⁶⁷ buyrulmuş iyilik veya kötülük yapanların eylemlerinin sonucu misli ile karşılık bulacaktır denilir. Yine benzer bir ayette ise, “yapılan iyilik hardal tanesi kadar dahi olsa karşılığı verilir”²⁶⁸ denilir.

Konu ile ilgili bir ayette;

وَأِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بَضْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرَدِّكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَهُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

“Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O’ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O’dur.”²⁶⁹

Bir önceki ayette putların ne fayda vermeye ne de zarar vermeye güçlerinin olmadığı anlatılmış, bu ayette ise fayda ve zarar verebilecek olanın yalnızca Allah olduğu, aynı zamanda zarar verdiğinde zararını giderebilecek ve iyilik dilediğinde ise lütfunu engelleyebilecek kimsenin olmadığı bildirilmiştir. Dolayısıyla ibadet edilmeye layık yalnızca Allah’tır. Çünkü bu cansız putların kendi iradeleri ile herhangi bir eylemde bulunmaları söz konusu değildir.²⁷⁰ Allah zarar için de fayda için de sebepler kılmıştır. Kişi bu sebepleri yerine getirdiği takdirde bu sebeplerin sonuçlarıyla

²⁶⁴ Karaman ve Diğerleri, IV, 612.

²⁶⁵ Razi, XXVI, 448.

²⁶⁶ Maksudoğlu, 405.

²⁶⁷ En’âm: 10/160.

²⁶⁸ Enbiya: 21/47.

²⁶⁹ Yunus: 10/107.

²⁷⁰ Taberî, XV, 219; Matürîdî, VII, 137; Keşşaf, III, 350.

karşılaşır. Allah'ın evrene hakim kıldığı kanun ve kurallara engel olabilecek hiçbir güç yoktur.²⁷¹

Allah'tan başka sığınacak bir kuvvet ve ümit edilecek varlık yoktur. Bu ayette Allah'ın yaratmasının iki boyutu karşılaştırılmıştır. Hayrı da şerri de yaratan Allah'tır. Zararı defedecek ve lütufta bulunabilecek olan yine Allah'tır. Ayette bu iki fiil karşılaştırılırken şart edatı olan **إِنْ** kullanılarak Allah'ın kulu için dilerse hayır dilerse de zarar yaratabileceği vurgulanmıştır.

Şart edatlarının kullanıldığı Rûm Sûresi'nde ise şöyle ifade edilir;

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ

“İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”²⁷²

Ona nimet verilince, ibadet ederler. Birincisi, azaptan korktuğu için ibadet eder, ikincisi, hizmeti için ücret bekler. Bu iki grup da Rabbleri tarafından rızıklandırılan mü'min gibi olamazlar. Bu kişilerin sevinçleri ulaştıkları nimetten dolayıdır, Allah'ın vermesi sebebi ile değil. “Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse” ifadesinde azabın sebebi zikredilmiştir ancak nimetin sebebi zikredilmemişti. Bunun nedeni, birincisinde ihsanı artırma, ikincisinde adaletin gerçekleşmesi vardır.²⁷³

Konuyla ilgili başka ayette;

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ

“Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”²⁷⁴ buyrulur.

“Bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa” ifadesi, yani bu miktarda dahi olsa bir amel veya zulüm karşılığını bulacaktır. “Biz onu getiririz” ifadesi ise, ya amelleri ile gelip sevap alırlar yahut zulüm ile gelip ceza alırlar.²⁷⁵

²⁷¹ Şimşek, II, 581.

²⁷² Rûm: 30/36.

²⁷³ Razi, XV, 101.

²⁷⁴ Enbiya: 21/47.

²⁷⁵ Abdullah b. Ömer Nâsiruddin Beydâvî (Ö.685), *Envâru't-Tenzil ve Esraru'tTevîl* (I-V), (thk.: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı), Daru'l İhya, Beyrut 1418, IV, 53; Kurtubi, XI, 497-498.

2.1.2.4. İstisna Edatları

İstisna başlıca *الا*, *غير*, *سوي*, *خلا*, *عدا*, *حاشما* edatlarından birinin kullanılmasıyla yapılır. İstisna, bu edatlardan sonra gelen ismin, önceki bölümün hükmünden dışarı bırakılmasıdır.²⁷⁶ Kur'an'da istisna ile yapılan karşılaştırmaya, Yusuf suresinden örnek verebiliriz, Hz. Yusuf'a kadınlar 'bu beşer değil ancak seçkin melektir' dediler,²⁷⁷ ifadesi geçer. Başka ayetlerde ise bu edatın, ancak bilenler Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar,²⁷⁸ Allah'tan başkasını mı dost edineceğim²⁷⁹ şeklinde kullanıldığını görmekteyiz.

Konu ile ilgili ayette;

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

“De ki: “Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.” Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.”²⁸⁰ buyrulur.

Bu ayet gurubunda, gökleri ve yeri yaratanın, gökten ve yerden türlü nimetleri verenin Allah olduğu sorular sorularak, delilendirilerek ifade edildikten sonra gökte ve yerde gaybı bilen de yine yalnızca Allah olduğu buyrulmuştur.

Müşriklerin Hz. Peygamber'e gayb hakkında soru sormaları üzerine bu ayet ile gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği bildirilmiştir.²⁸¹ Göklerde ve yerde bulunan melek, cin, peygamber ve diğer insanlar sadece Allah'ın bildirdiği kadarını bilebilir. Allah ise yerde, gökte ve tüm alemde açık ve gizliyi bilir.

Önceki ayetlerde Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu nimetleri veren ve yardım istenen tek yaratıcı olduğu soru sorularak ifade edilmişken bu ayette gaybı bilmesi bir iddia olarak ileri sürülmüştür. Bunun nedeni ilâhlık ile gaybı bilme arasında kesin bir ilişkinin olmasıdır. İnsan Tanrı'nın her şeyi bilmesini ve kendisinden hiçbir şeyin gizli kalmamasını, böyle bir varlığın tabî bir vasfı olarak kabul etmiştir.²⁸² Dolayısıyla ayette insanın; her şeyi yaratanın, rızık verenin, kullarına türlü nimetler verenin ve yardım

²⁷⁶ Maksudoğlu, 342.

²⁷⁷ Yusuf: 12/31.

²⁷⁸ Fâtır: 35/28.

²⁷⁹ En'am: 10/14.

²⁸⁰ Neml: 27/65.

²⁸¹ Kurtubi, XII, 218; Karaman ve Diğerleri, IV, 202.

²⁸² Mevdudi, IV, 136-137.

edenin sadece Allah olduğunu öğrendikten sonra gaybı bilen tek varlığın da Allah olduğunu taakkul etmesi beklenmektedir.

Ayette gökte ve yerde bulunan yaratıkların gaybı bilmesi Allah'ın bilmesinden istisna tutularak, Allah'ın ilminin sınırsızlığı ile yaratılanların ilminin sınırlılığı karşılaştırılmıştır. Gaybı Allah'ın yerde ve gökte yaratmış olduğu ama kulların taptığı herhangi bir yaratık değil yalnızca Allah bilir denilmiştir. Her şeyin var edicisi Allah olduğuna göre geçmişte, şimdi ve gelecekte olmuş, olan ve olacak olan her şeyi Allah bilir. Yaratılanlar ise yalnızca Allah'ın bildirdiği kadarını bilebilir. Allah'ın ilmi elbette yaratılanların ilminden daha kuşatıcıdır.

Konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bir başka ayet ise şöyledir;

وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”²⁸³

Çekinme saygı duyulan varlığın kudretine göredir. Alim Allah'ı tanır, ondan korkar ve O'ndan ümit eder. Bu alimin diğer kullardan üstünlüğünün bir delilidir. Şeref takva kadar, takva da ilim kadardır. O zaman şeref amel kadar değil ilim kadardır, diyebiliriz. Ancak alim, ameli terk ettiğinde ilmi zarar görür.²⁸⁴ Yani Allah'a bilenler haricinde kimse saygı duymaz. Bu ayette bilenler ile bilmeyenlerin arasındaki derin fark ortaya konmuştur.

Bu kullanımlardan başka Kur'an-ı Kerim'de tekrarlar ve temsil ile de karşılaştırma yapılmıştır.

2.2. MEKKİ SURELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBUNU İFADE EDEN BAZI KAVRAMLAR

Kur'an'da karşılaştırma üslûbu kullanılırken farklı grupların birbirinden eksik, fazla ve aynı yönlerine vurgu yapılmıştır. Bu gruplar bazen birbirinin tam zıt manasını ifade ederken bazen de hem benzer hem farklı yönleri bulunmaktadır. Adalet ve zulüm

²⁸³ Fatır: 35/28.

²⁸⁴ Razi, XVI, 236.

örneğinde gördüğümüz gibi, bazen bir kavramın ihtiva ettiği özellikler terk edildiğinde diğeri zorunlu olarak ortaya çıkmakta, dünya ve ahiret örneğinde gördüğümüz gibi bazen de bilinen bir kavram ile bilinmeyen bir kavram açıklanmıştır. Çalışmamızda on iki kavram grubuna yer verdik. Bu kavramların genel olarak ne anlama geldiğini ve ne ifade ettiğini açıkladıktan sonra Mekki Sürelerden örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

2.2.1. Tevhid ve Şirk

Tevhid, tek ve bir olmak anlamındaki vhd kökünden türemiştir. Sözlüklerde, birleştirme, bir sayma, tek olmak, eşsiz, yalnız, tektanrıcılık, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek anlamlarına gelir.²⁸⁵

Tevhidin çeşitleri ulûhiyyette tevhid, rubûbiyyette tevhid olarak ikiye ayrılır; Ulûhiyyette Tevhid; Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve benzersiz olduğunu benimsemektir. Rububiyette Tevhid; Allah'tan başkasına tapınmamak ve sığınmamak demektir. Buna ibadette tevhid veya ameli tevhid de denir.²⁸⁶

Kur'an surelerinin çoğunluğu, hatta tamamı tevhidin çeşitlerinden biriyle ilgilidir. Çünkü Kur'an ya, Allah'ın esma ve sıfatlarından haber verir ki, bu bizatihi tevhidin haberidir. Ya Allah'a ibadet edip O'na şirk koşmamaya davet eder ki, bu iradi tevhiddir. Yahut emir ve nehiyle onların gereklerinden bahseder ki, bunlar tevhidi tamamlayan unsurlardır. Veyahut, Allah'ın tevhid ehline vereceği nimet ve ikramla, şirk ehline vereceği cezadan bahseder ki bunlar da tevhidle ilgili hususlardır.²⁸⁷

Kur'ân'da tevhid kelimesi; Allah'ın (c.c.) varlığı (Bakara, 2/25), yaratıcı (Hadîd, 57/4-6)tek oluşu (Hacc, 22/31), , ezeli ve ebedi (Hadîd, 57/3), öldüren ve dirilten (Bakara, 2/258), af ve merhamet sahibi (Fatıha 1/3), yüce olan (Bakara, 2/255), sonsuz ilim sahibi (Haşr, 59/22), daima diri oluşu (Mü'min, 40/65), benzeri olmayan (İhlas, 112/4), yarattıklarını daima gözetleyen (Rahman, 55/29), her şeyi bilen ve gören (Neml, 27/65), esmaü'l hüsnâ'nın sahibi (Araf, 7/180; Haşr, 59/24), rızık verici (Hud, 11/6),

²⁸⁵ Isfahani, 857; İbn Manzur, III, 447-450; TDK, 788; Ayverdi, II, 3152; Mevlüt Özler, "Tevhid" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2012, XXXXI, 18.

²⁸⁶ Özler, 19; Bkz., Bekir Topaloğlu ve diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, İFAV Yay., İstanbul 2013, 73-83.

²⁸⁷ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Rağbet Yay., İstanbul 2005 ,23.

lütfu ve cezası bol olan (Mü'min, 40/1-3) gibi Allah'ın esma ve sıfatlarında dengi olmadığı hususlarında zikredilmektedir.²⁸⁸

Tevhidin karşıtı “şirk” ise, sözlüklerde, Tanrının birden çok olduğunu söyleme, ortak koşma, ortak isnat etme şeklinde geçer. Terim olarak Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma demektir.²⁸⁹ Tefsirde, Allah'a ortak koşmak, taatte ortak koşmak, amellerde ortak koşmak şeklinde sınıflandırılmıştır.²⁹⁰

İnsanın dinde şirk koşması iki çeşittir; büyük şirk, Allah'ın ortağı olduğunu iddia etmektir. Küçük şirk ise bazı işlerde Allah'ın yanı sıra başkasının da hoşnutluğunu gözetmektir.²⁹¹ İzmirli İsmail Hakkı, İslam alimlerinin şirk beş kısma ayırdığını söyler; 1. şirk-i istiklâl/vasıtasız şirk, iki ilâhın varlığını kabul etmek, 2. şirk-i teb'îz/kısmi şirk, Allah'ın birliğini kabul etmekle birlikte ilâhlardan oluşan bir tanrı inancını benimsemek, 3. şirk-i takrîb Allah'a yakınlık sağlamaları ve şefaathçi olmaları için putlara tapınmak, 4. şirk-i taklîd atalarını taklit ederek putlara tapmak, 5. şirk-i esbâb tabiat kanunlarının nesne ve olayların doğalarının gereği olduğuna inanmak.²⁹²

Şirk, Allah'ın ilahlığına ortak kabul edip, ibadetinde,²⁹³ korkusunda,²⁹⁴ dostluğunda,²⁹⁵ kulluğunda,²⁹⁶ taleplerinde,²⁹⁷ sevgisinde,²⁹⁸ Allah'a ortak koşmadır.²⁹⁹ Şirk esasen, nimeti verenle vermeyeni eşit tutmak demektir. Buna göre şirkin iki yönü vardır. Birisi, kudretsiz varlıkları Allah'ın yanına koyup onunla eşit kılmak, diğeri de Allah'ı hiçbir gücü ve iradesi olmayan tanrıların seviyesine indirerek onlarla müsavi görmektir.³⁰⁰

²⁸⁸ Fethi Yıldırım, *Fî Zılâli'l-Kur'ân'da Tevhid*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Erzurum 2010, 11-12.

²⁸⁹ Isfahani, 451; TDK, 751; Ayverdi, II, 2959; Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX /193; Topaloğlu ve diğerleri, 83.

²⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, (Çev.: M. Beşir Erarsoy), İşaret Yay., İstanbul 2004, 119-120.

²⁹¹ Isfahani, 452.

²⁹² Sinanoğlu, “Şirk” md., 197.

²⁹³ En'am: 6/56.

²⁹⁴ Zümer: 39/16.

²⁹⁵ A'raf: 7/30.

²⁹⁶ Yunus: 10/18.

²⁹⁷ En'am: 6/71.

²⁹⁸ Bakara: 2/160.

²⁹⁹ Zeki Tan, *Kur'an-ı Kerim'de Müşrik Dindarlığı*, Ark Kitapları, İstanbul 2021,169.

³⁰⁰ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, İFAV yay., İstanbul 2016, 30-31.

Kur'an'da şirk tanrıları; Allah'a ortak olduğu iddia edilen bu batıl tanrıların hakiki varlıklarının olmadığı,³⁰¹ insan eliyle yapılmış cansız varlıklar olduğu,³⁰² büyük bir felaket sırasında ortadan kayboldukları,³⁰³ şefaathet yetkilerinin olmadığı,³⁰⁴ kendilerini tanrı edinenleri savunamadıkları,³⁰⁵ gaybı bilmedikleri,³⁰⁶ herhangi bir varlığı yaratamadıkları, diriltilmedikleri, rızık veremedikleri, dualara icabet edemedikleri, hüküm verme kudretlerinin bulunmadığı, doğru yolu gösteremedikleri gibi özellikleri sıralanmaktadır.³⁰⁷ Yine Kur'an'da bir kısım insanların Allah'a çocuk isnad ettikleri haber verilmekte ve buna şiddetle karşı çıkılmaktadır.³⁰⁸

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ ءَأَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

"Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hakimiyet sahibi olan tek Allah mı? Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."³⁰⁹

Ayette Hz. Yusuf zindan arkadaşlarına Allah'tan başka taptıkları farklı farklı tanrılar ile Allah'ı karşılaştırmış, çok tanrıcılık inancının yanlışlığını vurgulamış, Allah'ın tek ve bir oluşunun daha doğru olduğunu söylemiştir. Bu tanrılara inanmanın ise herhangi bir delil ifade etmediğini, yalnızca zan içinde olduklarını bildirilmiştir. Doğrunun, hakkın ise sadece Allah olduğunu söylemiştir. Ayette, tevhid inancının 'mutlak hakimiyet'i ifade ettiği söylenmiştir. Yani birden fazla tanrıya inanmak hakimiyetin bölünmesi anlamına gelmektedir. İnanırları tanrılara yalnızca isim olarak

³⁰¹ Enbiya: 21/43.

³⁰² Saffat: 37/95-96.

³⁰³ İsrâ: 17/61.

³⁰⁴ Zuhruf: 43/86.

³⁰⁵ Enbiya: 21/43.

³⁰⁶ Nahl: 16/21.

³⁰⁷ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 32-33.

³⁰⁸ Bakara: 2/116; Nisa: 4/50, 171; Maide: 5/18; En'am: 6/100-101; Tevbe: 9/30; Yunus: 10/68- 69; İsrâ: 17/111; Kehf: 18/4-5; Meryem: 19/35, 88-95; Enbiya: 21/26; 23/91; Mü'minun: 25/2; Saffat: 37/180; Zuhruf: 43/81-82; Cin: 72/3; İhlas: 112/1-4.

³⁰⁹ Yusuf: 12/39-40.

ilah demektirler, yani onların tanrısal herhangi bir eyleminin olması söz konusu değildir.

Tek bir Rabb'e kulluk etmek ve onun rızasını kazanmak mı daha iyi ve kolaydır, yoksa birden fazla tanrının isteklerini yerine getirmeye çalışmak mı daha kolaydır? Ne kadar çaba harcanırsa harcanсын birden fazla tanrıyı memnun edebilmek mümkün gözükmemektedir.³¹⁰

Mevdudi bu ayetlerin birkaç önemli meseleyi ihtiva ettiğini söyler; bu ayetler Hz. Yusuf'un ilk tebliğ görevidir ve dolayısı ile ilk kez kimliğini aşikâr etmiştir. Yine bu ayetler bize bir insanın zaman ve mekandan bağımsız olarak yine de tebliğ edebileceğini göstermektedir. Bir diğer husus, Hz. Yusuf'un tebliğ metodudur. O öncelikle tevhid inancının güzelliklerini ve diğer inançların sıkıntılı yönlerini ortaya koyarak işe başlamıştır. Son olarak bu ayet bize Hz. Yusuf'un zindanda kaldığı süreyi çok güzel değerlendirdiğini, mevcut halinin olumsuzluğuna rağmen bu durumu olumlu bir hale çevirebildiğini göstermektedir.³¹¹

Konuyla ilgili bir ayette; "De ki: "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği halde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim." De ki: "Bana, (Allah'a) teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma (denildi)."³¹²buyrulmaktadır.

Mevdudi'ye göre müşriklerin Allah'tan başka inandıkları her şey dışarıdan beslenmeye muhtaçtır. Hiçbir Firavun uyruğundan vergi almadıkça çevresini kuramaz, hiçbir aziz, çevresindekiler ona bina etmedikçe değerli görülmez. Hiçbir put ona tapanlar onu yapıp yerleştirmedikçe tapınmaya değer görülmez. Allah'tan başka her şey bir hizmetçiye muhtaçtır.³¹³

2.2.2. İman ve İnkâr

İman sözlüklerde, gönül huzuru, güven içinde bulunmak, korkunun olmaması, inceden inceye, dikkatlice araştırma, bir şeyde çok dikkatli olma, bir şeyin derinliğine

³¹⁰ Maturidi, VII, 335.

³¹¹ Mevdûdî, II, 461-463.

³¹² Enam: 6/14.

³¹³ Mevdudi, I, 537.

nüfuz etme, din inancı, kutsal inanç şeklinde geçer.³¹⁴ Sağlamaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek anlamına gelen itikad da iman karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır.³¹⁵ Dört manada tefsir edilir; tasdik söz konusu olmadan lisan ile iman ikrarı, gizlice ve açıkça tasdik, tevhid, şirk içinde şirk ile iman.³¹⁶

Küfür ise sözlüklerde, örtmek, inkâr etmek, nankörlük etmek, Allah'ın varlığı ve birliği gibi dinin temellerinden sayılan konuları yadsıma ve bu yolda söylenen söz anlamlarında kullanılmaktadır.³¹⁷ Terim olarak Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak olarak tanımlanır.³¹⁸

“كفران” küfran sözcüğü daha çok nimeti inkâr etmek yani nankörlük etmek anlamında kullanılırken, “كفر” küfr sözcüğü daha çok din konusunda kullanılır. “كفور” küfür sözcüğü ise, her ikisi için de kullanılır.³¹⁹

İslam alimleri dörde ayırmışlardır. 1.Küfr-i inkari; Allah'ı, peygamberleri ve onların getirdiklerini kalple tasdik etmemek. 2.Küfr-i cûhûd; kişinin bildiği halde iman etmemesi. 3.Küfr-i inadi; kişinin kalben Allah'ı bilip bazen diliyle ikrar etmesi, bazen de şöhret ve makam düşkünlüğü gibi sebeplerle inkara düşmesidir. 4.Küfr-i nifak; inanılması gereken hususları diliyle ikrar ettiği halde kalben tasdik etmemesidir.³²⁰

Küfr, Allah'ın tevhidine küfr etmek, delilin inkarı, nankörlük, beri olmak, uzaklaşmak şeklinde dört manada tefsir edilir.³²¹

Konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır;

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

³¹⁴ İsfahani, 90; TDK, 409; Ayverdi, II, 1396; Mustafa Sinanoğlu, “İman” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2000, 212.

³¹⁵ Sinanoğlu, “İman” md., 212; Topaloğlu ve diğerleri, 34.

³¹⁶ Mukâtil, 172-173.

³¹⁷ İsfahani, 714; TDK, 531; Ayverdi, II, 1820; Mustafa Sinanoğlu, “Küfür” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 553.

³¹⁸ Sinanoğlu, “Küfür” md., 553.

³¹⁹ İsfahani, 716.

³²⁰ Sinanoğlu, “Küfür” md., 535-536.

³²¹ Mukâtil, 116-118.

“Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.”³²²

Bu ayet Ammar b. Yasir hakkında inmiştir. Mekkeli müşriklerin işkencelerine dayanamayıp inkar etmişti. Ancak Allah bu ayette kalben tasdik eden kişinin dil ile inkâr etmesinin onun imanına zarar vermeyeceğini bildirmektedir.³²³ Bu ayette insanın küfre bile isteye gitmesi söz konusudur. Hem iman hem de küfr insanın bilinçli tercihinin sonucu olarak görünmektedir. Özellikle imandan sonraki inkâr söz konusu edilmiştir. İman onun göğsünü önce aydınlatmış, ancak derhal inkarın karanlık tarafına geçmeyi ve göğsünü küfre açmayı kendine uygun görmüştür. Elbette böyle bir eylem azabı gerektirecektir.

Ayette iman ve küfr birlikte anılmaktadır. Ayetin başlangıcındaki “kalbi imanla dolu olan hariç” ve ayetin devamındaki “göğsünü yani kalbini küre açan” ifadeleri imanın da küfrün de kalpten gelen bir tercih olduğunu bizlere anlatmaktadır. Kalp yönlendirme ile kâh imana, kâh inkara gidebilmektedir. İnsan bilinçli olarak ya iman eder ve türlü nimetlere gark olur yahut inkar eder ve azap yolunda yürür.

İman ve inkârı ifade eden başka bir ayet ise şöyledir;

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثْلُ مَا فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْأَلُكُمْ الذُّبَابُ
بُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ

“Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.”³²⁴

Sinek küçük bir canlı olmasına rağmen hepsi toplansa onu bile yaratacak gücü olmayan putları mı Allah'ı mı tercih edeceksiniz? Hatta sinek onlara zarar verse onu bile def edemezler. Allah bu ayetle putlara inananları cahil konumuna düşürmüştür. Çünkü her şeyi yaratan Allah'a aciz olan putları ortak koşular.³²⁵ Ayette Allah yerine

³²² Nahl: 16/106.

³²³ Taberi, XVII, 103; Zemaşşeri, III, 1038.

³²⁴ Hac: 22/73.

³²⁵ Beydavi, IV, 79.

tercih ettikleri putların kendilerinden bile aciz olduğunu göremeyen müşriklerin acizlikleri yüzlerine vurulmuştur.

2.2.3. Hidayet ve Dalalet

Hidayet sözlüklerde, doğru yol, hakka sevk etme, hak olan Müslümanlık yolu, İslam dinini kabul etmek, amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme anlamlarındadır.³²⁶

Hidayet, kelam ilminde kulların fiilleri, dolayısıyla kader meselesine bağlı bir problem olarak tartışmaya başlanmıştır. Bütün İslam alimleri hidayetın ilahi olduğu görüşünü benimserken, başka ekoller hidayete erme noktasında kulların iradesinin nasıl etki edeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mutezile, hidayetın Allah'ın müdahalesi ile gerçekleşmeyeceğini, insanın kendi iradesi ile doğru ve yanlış seçmesi ile hidayetın mümkün olacağı ve Allah'ın hidayet etmesindeki maksadın mü'minleri mükafatlandırması şeklinde tanımlanması gerektiğini ifade eder. Eşariler ise, asıl hidayetın, imanın Allah tarafından müminlerin kalbinde yaratılmasından ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Matüridi, Allah'ın hidayeti veya dalaleti benimseyecek kullarına dair bilgisi uyarınca bir kısmını hidayete, bir kısmını dalalete sevk etmeyi dilediğini ve herkesi buna uyum sağlayacak şekilde yarattığını söyler. Şia ise hidayeti, Allah'ın bütün mahlukatı yaratılış özelliklerine uygun özellikler vermesi olan tekvini hidayet ve teşrii hidayet olarak ikiye ayırmaktadır. Teşrii hidayet ise, Allah'ın doğru yolu gösteren kitaplar, peygamberler ve onların varislerini göndermesi olan umumi hidayet ve salih amel işlemek isteyenlerin Allah tarafından muvaffak kılınmasını ifade eden hususi hidayet olarak ikiye ayrılır.³²⁷

Allah'ın dilediğini dalalete düşürdüğu dilediğini ise hidayete erdirdiğini ifade eden ayetlerden bazıları şu şekildedir; "...De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir."³²⁸; "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O doğru yola

³²⁶ İsfahani, 835-836; İbn Manzur, III, 786-787; TDK, 379; Ayverdi, II, 1267;

³²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 474-475.

³²⁸ Ra'd: 13/ 27-28.

gelecekleri daha iyi bilir.”³²⁹; “Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar...”³³⁰; “Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”³³¹; “Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”³³² “Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir.”³³³; “Allah'ın (bu şekilde) saptırdığı kimseleri kim doğru yola iletir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur.”³³⁴; “Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir.”³³⁵

Bu ayetlerde ise kişinin hidayeti ya da dalaleti kendi iradesi ile tercih ettiği vurgulanır; “Artık kim doğru yola girerse ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizden sorumlu değilim.”³³⁶; “Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen)yol edinirler.”³³⁷; “De ki: "Ne dersiniz? Eğer o (Kur'an) Allah katından olup da siz de onu inkâr etmişseniz, o zaman derin bir ayrılık içinde bulunan kimseden daha sapık kim olabilir?”³³⁸; “De ki: Size göklerden ve yerden kim rızık verir? De ki: Allah. O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapkınlık üzereyiz, ya da siz!”³³⁹; “De ki: "Allah'ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi tapalım? Allah bizi hidayete kavuşturduktan sonra gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?”³⁴⁰ Sonuç olarak hidayet kulun kendi yapıp etmelerinin bir sonucu olarak Allah'ın kuluna ikramıdır diyebiliriz.

Allah'ın insana hidayet etmesi dört şekildedir; her insanın mükellef tutulduğu hidayet ki her insan bundan kendi gücü nispetince faydalanır. İkincisi, Kur'an'ı indirerek ve peygamber göndererek yaptığı hidayet, üçüncüsü sadece hidayete erenlerin kavuştuğu tevfiq, dördüncüsü, ahirette cennete götüren hidayet. Kim bunlardan birincisini bulamazsa ikincisini ve diğerlerini de bulamaz ve ondan sorumlu da

³²⁹ Kasas: 28/56.

³³⁰ En'am: 6/125-126.

³³¹ Kehf: 18/17.

³³² Zümer: 39/23.

³³³ Müddesir: 74/31.

³³⁴ Rum: 30/29.

³³⁵ Fatır: 35/ 8.

³³⁶ Yunus: 10/108.

³³⁷ Araf: 7/146.

³³⁸ Fussilet: 41/52.

³³⁹ Sebe: 34/24.

³⁴⁰ En'am: 6/71.

tutulamaz. Ancak dördüncüsünü elde eden diğerlerini de elde etmiştir. Hidayet ve talim iki şeyi gerekli kılar, öğretenin iyi öğretmesi öğrenenin de iyi öğrenmesi. Hidayet ve öğretimin gerçekleşmesi için kabul etme ve öğrenmenin olması gerekir. Gayret ve çabanın olması için de öğretilmesi ve yolun gösterilmesi gerekir.³⁴¹

Dalalet ise sözlüklerde, sapınç, sapkınlık, doğru yoldan sapmak, sapkınlık etmek, kaybolmak, telef olmak, şaşırarak, bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok ayrılmak anlamlarına gelir.³⁴² Dalalet sekiz manada tefsir edilir; küfr, bir şeyden küfr olmaksızın uzaklaştırmak, hasar/ziyan, bedbahtlık, iptal, hata/yanlışlık, isabetsizlik, cehalet, unutmak kastedilmiştir.³⁴³

Dalalet iki kısma ayrılır, birincisi, nazari ilimlerdeki dalalet, Allah'ın varlığının birliğinin bilinmesindeki dalalet gibi. İkincisi, ameli ilimlerdeki dalalet, ibadetlerdeki şeri ilimleri bilmedeki dalalet gibi. Saptırma da iki kısma ayrılır; kişinin kendisinden kaynaklı sapma ve başkasından kaynaklı sapma bu sapma batılın süslü gösterilmesi ile olur. Allah insanı ya o insanın kendisinden kaynaklı olarak henüz dünyada iken doğru yoldan sapması ve ahirette de bu istikamete yönlendirilmesi ile yahut bizzat Allah'ın bir insanı saptırma meyilli yaratması ile o insanın yürüdüğü yolu benimsemesi ve o yola alışması sonucu en başından beri yanlış yolda yürütmesi iledir.³⁴⁴

Dalalette kalanları da üç grupta ele almak mümkündür; birincisi, hak dinin varlığından hiçbir şekilde haberdar olamayanlar, ikincisi, hak dinin varlığından yeterince haberdar oldukları halde onu benimsemeyenler, üçüncüsü, İslamiyet'i benimsedikleri halde onun itikadi, ameli ve ahlaki hükümleri konusunda yeterli bilgi sahibi olmayanlar veya bildikleriyle amel etmeyenlerdir.³⁴⁵

Hidayet ve dalalet pek çok ayette birlikte zikredilmekte ve iki kavramın özellikleri verilerek karşılaştırılıp muhatabın tercihine sunulmaktadır. Bir ayette;

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِ
لَا أَنْ يَهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ وَمَا يَنْبَغُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

³⁴¹ Isfahani 836; Ömer Faruk Harman, “Dalalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, XVIII, 427.

³⁴² Isfahani, 509; TDK, 199; Ayverdi, I, 619;

³⁴³ Mukâtil, 395-398.

³⁴⁴ Isfahani, 510.

³⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Dalalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 429.

“De ki: "Allah'a koştuğunuz ortaklarınızdan hakka iletcek olan bir kimse var mı?" De ki: "Hakka Allah iletir." Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?" Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.”³⁴⁶

Ayette güçlerinin hiçbir şeye yetmediği putlara karşılık doğru yolu gösteren ve hakka ileten Allah muhatabın tercihinine sunulmuştur. Burada putperestlere karşı bir meydan okuma söz konusudur. Şöyle ki; ‘şayet bu putları her şeyin üzerinde, tapılmaya layık görüyorsunuz o halde söyleyin onlardan biri sizi hakka iletebilir mi? Hakka ancak Allah iletebilir. Putlar, yahut putlara tapanlar Allah istemedikçe doğruyu yanlışı görebilir mi? O halde neden Allah’a karşılık putlara tapmaktasınız? Zan hakkın yerini alabilir mi hiç?’ denir.

Ayette putlar ile Allah, doğru yola ileten ile Allah istemedikçe doğru yolu bulamayan ve hak ile zan mukayesesi söz konusudur. Hidayetin ancak Allah istediği zaman vuku bulacağı, Allah’ın tüm tapılan varlıklardan üstün olduğu, zannın asla hakkın yerine geçemeyeceği vurgulanır.

"Allah'a koştuğunuz ortaklarınızdan hakka iletcek olan bir kimse var mı?" şeklindeki bir soru insanın en büyük ihtiyaçlarından biri olan hakikat kılavuzluğuna vurgu yapar. İnsanın ihtiyaçları sadece fiziki ihtiyaçlardan ibaret değildir. İnsanın ihtiyaçlarından biri kurtuluşa erebileceği doğru yolu tutturmak, huzur ve güven içinde hayatını idame ettirebilmektir. O halde bu şekilde bir hayatı yaşamanın bilgisini elde edebilmesi onun için gereklidir.³⁴⁷ Bu sorunun cevabı ayette verilmemiştir. Esasen herhangi birinden de cevap beklenmemektedir. Zira sorunun cevabı zaten bellidir. Allah’tan başka hiç kimse doğru yola iletcek değildir. Hareket etmekten bile aciz olan bir varlık nasıl olur da düşünebilir ve diğerlerini de belirli bir düşünce etrafında birleştirebilir?

Tanrılığın ilk ve en aşağı derecesi hakka ve doğruya irşad etmek neyin doğru neyin yanlışı olduğunu bildirmektir. O halde Allah’tan başka taptıkları, kendisine fayda ve zarar veremeyen putlar şöyle dursun, o putlardan kat kat üstün olan, iradesi, aklı,

³⁴⁶ Yunus: 10/35-36.

³⁴⁷ Mevdudi, II, 332.

hisleri, ruhu olan herhangi bir insan bile hakkı, doğruyu, gerçeği, hikmeti -Allah'ın bildirdiğinden başka- tam anlamıyla bilebilir mi ki bu bilgisi ile de diğer insanları irşad edebilsin.³⁴⁸

Ayetin devamındaki; “Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha layıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi?” sorusu ise şöyle açıklanabilir; burada putların dalaleti ile Allah'ın hidayeti karşılaştırılmıştır. Putların yahut onlara tapanların salt kendi iradeleri ile herhangi bir şeyi bilebilme imkânı bulunmamaktadır. Eylemsiz olan bir putun tüm varlığı yaratan ve yöneten bir yüce varlıktan üstün olması beklenemez. Şayet Allah'ın bilgisinden ve eylemlerinden biri ile hareket edecek olsa bile bu ancak Allah'ın dilemesi ve vermesi ile olacaktır.

“Rehberlik edilmedikçe” yahut “Allah hidayet vermedikçe” ifadesi ya bu putların biri tarafından hareket ettirilmedikçe hareket edemeyişindeki aciziyetini yahut Allah dilerse onu hareket edebilecek, doğruyu yanlışı bilebilecek, ve hakka iletebilecek hale getirebileceği, onu da kulları arasına katabileceğini ifade eder.³⁴⁹ Ayeti devamındaki bir diğer soru ise şöyle; “Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?” yani sizler kendi iradenize, aklınıza güvenerek nasıl oluyor da bu şekilde yanlış hüküm verebiliyorsunuz. Her şeyin yaratıcısı Allah iken, doğru ve yanlışı bilen ve ona iletebilecek olan yalnızca Allah iken, size ne oluyor da değersiz olan putlarınızı Allah ile değiştirebiliyorsunuz. Bu sorular da güçlü bir ikaz bulunmaktadır. Böyle bir durumun mümkün dahi olamayacağı sert bir şekilde vurgulanmıştır.

Ayet, “Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz.” ifadesi ile devam etmektedir. Allah'ın hidayetindeki tüm delillere karşın onların iddia ettiklerinin hiçbir delili bulunmamaktadır. Körü körüne bağlandıkları inatları, açıkça görünen hakkı görmelerini engellemektedir. Zan ve hayal ne kadar süslü görünürse görünsün asla hakkın yerini tutamayacaktır. Hakkı batıl, batılı hak, yaratıcıyı mahluk, yaratılmışı yaratan, hayrı şer, şerri hayır zan ve telakki etmekle kimse gerçek hakkın hükümlerinden kurtaramaz.³⁵⁰

Hidayetin nasıl olması gerektiğini anlatan başka bir ayette ise şöyle ifade edilir;

³⁴⁸ Elmalılı, IV, 483.

³⁴⁹ Maturidî, VII, 65.

³⁵⁰ Elmalılı, IV, 488.

“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”³⁵¹ Ayette peygambere doğru yola iletirken uyması gereken kurallar şöyle sıralanmıştır, hikmetle, güzel öğütle, güzel şekilde davet et. Allah doğru yolda sapanı da doğru yoldan ayrılanı da çok iyi bilmektedir.

2.2.4. Hak ve Batıl

Hak sözlüklerde, doğru, gerçek, dava ya da savda gerçeğe uygunluk, doğruluk, bir şeye yakinen muttali olmak gibi anlamlara gelir.³⁵² Hak kelimesi farklı anlamlarda kullanılır. Bir şeyi yerli yerince yaratana Hak, yine yerli yerince yaratılana da hak denir. Bunlardan başka, bir şeye gerçekte olduğu şekilde inanmaya ve bir sözün davranışın olması gerektiği şekilde, olması gereken zamanda olmasına da yine hak denir. Hakkı gerçekleştirmek iki şekilde olur, delilleri ortaya koymak ve şeriatı tamamlamak ve onu herkese yaymak ile.³⁵³

Hak kavramı hukuk terimi olarak, hukuk düzeni tarafından şahıslara tanınan menfaat ve yetkiler olarak tanımlanır. Ve üç unsuru içerir; birincisi, haklarda hak sahibi için bir menfaat bulunur. İkincisi, haklar sahiplerine belli bir yetki tanırlar, üçüncüsü ise, haklar hukuk düzenleri tarafından verilirler.³⁵⁴ İslam düşüncesinde hak kavramı genellikle dış dünyada gerçekten mevcut olan, mevcudiyeti sabit ve devamlı olan varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm, söz anlamlarında kullanılır. Gazali, bilgiye konu olan her şeyin gerçeklik bakımından ya mutlak batıl, ya mutlak hak veya bir yönden hak, bir yönden batıl olmak üzere üç durumda olabileceğini belirtir.³⁵⁵

Batıl ise sözlüklerde, doğru ve haklı olmayan, çürük temelsiz, dinde yeri olmayan boş inanç, gerçekle ilgisi olmayan anlamlarına gelir.³⁵⁶ İslami kaynaklarda batıl şu şekillerde tarif edilmiştir: Şeriatın yasakladığı her şey, gerçekliği bulunmayan her şey, yalan ve yanlış olmasa bile planlanan hedefe ulaştırmayan her türlü faydasız iş, söz ve

³⁵¹ Nahl: 16/125.

³⁵² Isfahani, 246; TDK, 352; Ayverdi, II, 1144.

³⁵³ Isfahani, 246-247.

³⁵⁴ Demici, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, 172.

³⁵⁵ Mustafa Çağrıcı, “Hak” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1997, XV, 138.

³⁵⁶ Isfahani, 129; TDK, 100; Ayverdi, I, 303;

davranış, genellikle kabul edilmiş inançlara uygun olmayan hükümler.³⁵⁷ Batıl, kizb, boşa çıkarma, şirk, zulm manalarında tefsir edilmiştir.³⁵⁸

Kur'an'da şeytanın batıla daveti karşısında Allah hakka davet etmektedir. Allah insanları hakka davet ederken bunu peygamberler vasıtası ile yapmaktadır. Bu iki davetin ardından tercih ise insana bırakılmaktadır. Hakka davet güzel sözler, örnek davranışlar ile yapılırken batıla davet, kandırma, hile ve tuzakla yapılmaktadır. Her iki davete de icabet etme tercihi insanın kendi iradesi iledir. İnsan düşünerek doğru yolu kendisi seçmelidir.

Konu ile ilgili bir ayette;

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ جَلِيَّةٍ
أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

“O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”³⁵⁹

Bu ayetlerde birden fazla örnekle benzetmeler yapılmıştır; Su, Kur'an'a benzetilir ve hakkı ifade eder. Dereler kalbe benzetilir. Sel ise hevalara benzetilir. Su, süs eşyası ve diğer faydalı eşyalar; Kur'an'da bulunan hakka, suyun üzerindeki ve ateşte eritilen madenlerden çıkıp da kendilerinden faydalanılmayan işe yaramaz şeyler de batıla misaldir. Sudan ve gereksiz maddelerden arındırılan madenlerden istifade edildiği gibi, hakk üzerinde bulunanlar da ahirete hakktan istifade edeceklerdir. Köpükten ve gereksiz maddelerden arındırılmayan madenlerden dünyada yararlanılmadığı gibi, batıl peşinden gidenler de ahirete batıldan yararlanamayacaklardır.³⁶⁰

Bu ayette su dine benzetilmektedir. O gökten indirilen tek hak dindir. Su saf ve temizdir içinde bir şey barındırmaz. Ancak torak ile karıştığında sel gibi önemsiz bir

³⁵⁷ Fahrettin Olguner, “Batıl” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 148.

³⁵⁸ Mukâtil, 358-359.

³⁵⁹ Ra'd: 13/17.

³⁶⁰ Mukatil, II, 325; Maturidi, VII, 441.

şeye dönüşür. İşte dinde böyledir, en başta Allah tarafından saf bir şekilde gönderilmiş sonrasında insanlar tarafından bozulmuştur.³⁶¹

Özetle, ayette ayette hak ile batıl kavramları somutlaştırılarak, muhatabın anlayabileceği şekilde tarif edilmiş ve birbirlerinden ne yönü ile farklı oldukları dile getirilmiştir. Hak temiz olan, daima yaşam kaynağı olan ve devamlı bir döngü halinde kendini yenileyen suya, batıl ise bir süre ortada olup, bu görünür haldeyken bile herhangi bir şeye yaramayan, kısa bir süre sonra da tamamen kaybolup giden önemsiz, değersiz köpüğe benzetilmiştir. Hakkın doğru, batılın ise yanlış olduğu vurgulanmıştır.

2.2.5. Nur ve Zulümat

Nur sözlüklerde, kutsal ışık, gözle görülen aydınlık, parıltı, maddi şeyleri görmeye yarayan ışık, ziya anlamlarına gelir.³⁶² Nur iki türdür; biri dünyevi, diğeri uhrevidir. Dünyevi olan da iki kısma ayrılır; biri basiret gözü ile görülebilen akıl nuru, Kur'an nuru, diğeri göz ile hissedilen nurdur.³⁶³ On şekilde tefsir edilir; İslam dini, iman, hidayet, nebi, gündüzün ışığı, ayın ışığı, Allah'ın kıyamet günü sırat üzerinde müminlere vereceği ışık, Tevrat'taki helal, haram ve hükümler, Kur'an'daki helal ve haramın beyanı, mübarek ve yüce rabbimizin nuru anlamları kastedilir.³⁶⁴

Mişkatü'l-envar'da Gazali, tek ve hakiki nurun Allah olduğunu söyler. Onun dışındaki nurlara ancak mecaz yolu ile nur denilebileceğini ifade eder. Ona göre kalpteki gözün nuru baştaki gözün nurundan daha önemlidir; bu sebeple bu gözün görmesini sağlayan nur gerçek nurdur.³⁶⁵

Zulmet ise sözlüklerde karanlık, aydınlığın olmaması, cehalet, şirk, fiske anlamlarında da kullanılır.³⁶⁶ Tefsirlerde iki şekildedir; çeşitli dehşetler, dehşetli haller ve safhalar, merhaleler manasındadır.³⁶⁷

Bir ayette şöyle buyrulmaktadır;

³⁶¹ Maturidi, VII, 444.

³⁶² İsfahani, 827; TDK, 606; Ayverdi, II, 2365.

³⁶³ İsfahani, 828.

³⁶⁴ Mukâtil, 404-407.

³⁶⁵ Süleyman Uludağ, "Nur" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 244.

³⁶⁶ İsfahani, 538; TDK, 893; Ayverdi, II, 3516.

³⁶⁷ Mukâtil, 145.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحُرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَن فِي الْقُبُورِ

“Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin. Sen ancak bir uyarıcısın.”³⁶⁸

Bu ayetlerde Allah müminle kafiri, imanla inkârı karşılaştırmakta, müminin gören ve diri olan bir insana, kafirin de köre ve kabirde bulunan ölüye benzediğini beyan etmektedir. İman nura ve kendisine sığınılan gölgeye inkâr ise zifiri karanlıklara ve yakıcı ateşe benzetilmektedir.³⁶⁹ Karanlıklar ve nur, gölge ve sıcak kelimeleri de hak ve batıl için ve bunlara uyanlara verilecek sevap ve ceza için getirilmiş iki örnektir. Diriler ve ölüler de İslam’a girenlerle girmeyip de küfürde ısrar edenler için getirilmiş örneklerdir.³⁷⁰

Bir başka ayette ise şöyle ifade edilir; “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kafirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.”³⁷¹

2.2.6. Hasene ve Seyyie

Hasene iyilik, iyi hal, güzellik, hoşça giden ve arzu edilen her şeyi ifade eden bir kelimedir. Üç çeşittir; mutlak olarak iyi ve güzel olan, akıl tarafından güzel görülen şeyler, heva ve arzu tarafından güzel görülen şeyler, duyular tarafından güzel görülen, nimet, mükafat, refah iyi sonuç gibi şeyler.³⁷²

Seyyie ise, kötülük etmek, kötü, çirkin olmak anlamındaki sev masdarından türemiş olup, insana üzüntü veren her türlü dünyevi ve uhrevi işler anlamındadır. Hasene ve seyiyie iki kısımdır; birincisi, aklın ve şeriatın kötü gördüğü şeyler, diğeri ise

³⁶⁸ Fatır: 35/19-23.

³⁶⁹ Taberi, XX, 20.

³⁷⁰ Zemahşeri, V, 574.

³⁷¹ En’am: 6/122.

³⁷² İsfahani, 235-236; Mustafa Çağrırcı, “Hasene” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 376.

insan tabiatına göre belirlenen iyilik ve kötülüklerdir.³⁷³ Seyyie bir yandan insan hayatında işlerin tersine dönmesi, insanın başına gelen ters durumlar, olumsuzluklar gibi bir anlamda kullanılabilirken, insanın Allah'a karşı gelerek işlediği kötü bir iş olarak da kullanılabilir.³⁷⁴

Seyyienin de üç anlam ve kapsamda kullanıldığı görülmektedir. a) Mutlak olarak kötü ve çirkin iş, zararlı ve yıkıcı davranış, Kur'an'da en fazla kullanılan şeklidir; b) Özel bir hal ve hareketin kötü niteliği; c) Bela, musibet, ceza gibi kötü akıbet ve sonuç, genellikle geçim sıkıntısı, pahalılık, kuraklık, kıtlık, meşakkat gibi korkuları ifade eder.³⁷⁵

Tefsirlerde, hasene ile zafer ve ganimet, seyyie ile katl ve hezimet; hasene ile tevhid, seyyie ile şirk; hasene ile yağmur ve mahsul bolluğu, seyyie ile yağmurun mahsul-nebat ve hayrın kıtlığı; seyyie ile dünyada azap, hasenet ile akıbet; hasene ile afv ve güzel söz, seyyie ile kabih söz ve eziyet kastedilmiştir.³⁷⁶

Ayete şöyle buyrulmuştur;

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!”³⁷⁷

Iyiliğin itaat, kötülüğün şirk; iyiliğin idare etmek, kötülüğün kabalık; iyiliğin affetmek, kötülüğün intikam almak; iyiliğin ilim, kötülüğün çirkin söz; iyiliğin Peygamberi sevmek, kötülüğün buğzetmek olduğunu söyleyenler vardır.³⁷⁸ Razi, hasene ile Hz. Peygamber'in dine daveti, cahillere sabrı, intikam almaması kastedilirken, seyyie ile, kafirlerin kalplerindeki boşluk, manasızlık kastedilmektedir, der.³⁷⁹ Ayette iyiliğin asla kötülükle aynı olmadığı söylenmiş, kötülüğün iyilikle değiştirilmesi öğüt edilmiştir.

³⁷³ Isfahani, 442; Mustafa Çağrı, “Seyyie” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 78.

³⁷⁴ Toshihiko İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, (Çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 2019, 340.

³⁷⁵ Çağrı, “Seyyie” md., 78-79.

³⁷⁶ Mukâtil, 134-136.

³⁷⁷ Fussilet: 41/34.

³⁷⁸ Kurtubi, XV, 340

³⁷⁹ Razi, XVII, 564.

Eğer bunu yapabilirseniz o zaman kötü davrananların da iyiliğe doğru yol alması mümkün olmaktadır.

2.2.7. Adalet ve Zulüm

Adalet sözlüklerde, eşitlik, denklik, denge, düzen, herkesin yasalarla tanınmış olan hakkını vermek, hak ve hukuka uyma, davranış ve hükümde doğru olmak, doğruluktan ayrılmama gibi anlamlara gelmektedir.³⁸⁰ Türkçe’de kullandığımız adalet sözcüğü karşılığında Kur’an’da adl ve kıst sözcükleri kullanılmaktadır. Adl, orta yol, istikamet, benzer, misil parçalar ve birimler arasında ölçsüzlüğü yol açmamak, kıst ise pay, miktar ve rızık anlamındadır.³⁸¹

İbn Miskeveyh’e göre, yüklerde denklik, ağırlıklarda ölçülülük, ve fiillerde adalet düşüncesi, eşitlik anlamından türetilmiştir. Adalet üç şeyde bulunur; 1. Malların ve şereflerin dağıtımında; 2. alım-satım gibi irade ile yapılan işlerde, haksızlık; 3. tecavüz bulunan şeylerde. Zalim kimse ise adaleti bozar. Bunlar da üçe ayrılırlar, 1. en büyük zalim hukuku tanımayan; 2. ilişkilerinde ve işlerinde adil hakim hâkimin hükmünü kabul etmez; 3. kendi kazanmaz, gasp eder, kendisi gereğinden fazlasını aldığı halde başkasına gereğinden azını verir.³⁸²

Adalet bireysel ve sosyal yapıda düzeni sağlayan, hakkaniyete uygun hareket etmeyi sağlayan, başkalarının gelişigüzel isteklerine boyun eğmeyen ahlaki erdem olarak tanımlanabilir.³⁸³ Adalet din, hukuk ve toplumun temelini oluşturur. Belli bir düzenin ve işleyişin istikrarını sağlar. Bu nedenle adaletin tamamının veya bir kısmının ihlal edilmesi halinde derhal ortaya zulüm çıkar. Bir şeyin tam olarak doğru ve dengede yürütülmediği her yerde zulüm meydana gelmiş demektir. Bu haslet diğer tüm güzel hasletlerin en temelinde yer alır. Bu özelliğe sahip olan insan diğer güzellikleri de içinde barındırır ve tüm yaşamını buna göre düzenleyebilir. Bu bakımdan Kur’an ve hadislerde çokça övülmüş, peygamberin yaşamının temelinde yer almış ve tavsiye edilmiştir.

³⁸⁰ İsfahani, 551; TDK, 9; Ayverdi, I, 24; Mustafa Çağrı, “Adalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 341; Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, 274.

³⁸¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları (I-II)*, Yeni Boyut, İstanbul 2012, I, 15-16; Çağrı, “Adalet” md., 341.

³⁸² İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma*, (Çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, 103-104.

³⁸³ Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, 274.

Adalet iki kısma ayrılır; aklın iyi bir şey olduğuna hükmettiği mutlak adalet ve şeriat sayesinde bilinen adalet. Mutlak adalet hiçbir zaman geçerliliğini yitirmez. Şeriat sayesinde bilinen adalet ise bazen mensuh edilebilir.³⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde düzen, denge, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'e göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de hakka uymakla sağlanır. İslam felsefesinde ise adalet, ilk varlıktan bir varlık payı alınması olarak tanımlanır. İslam ahlakçılarına göre insanın bilgi gücü, öfke gücü, şehvet gücü olmak üzere üç gücünden üç fazilet doğar. Bunlar hikmet, şecaat ve iffettir. Adalet ise bu üç faziletin hepsini içine alan dördüncü temel fazilettir.³⁸⁵

Bir hadisinde Peygamber (s.a.s), adaletli davranan mü'minlerin Allah katındaki yüce makamını şöyle ifade ediyor; “Abdullah ibn Amr (r.a)’dan, Rasûlullah (s.a.s) buyurdu ki: “Adâlet edenler, Allah katında nurdan minberler (yüksek menziller) üzerinde olacaklardır. O nurdan yükseklikler, haddi zâtında huzuru yüksek olan Aziz ve Celil Rahmân'ın yüksekliğindedir. Bu âdiller öyle kimselerdir ki onlar, kendi ahâlileri ve velâyetlerinde bulunanlar hakkında verdikleri hükümlerinde dâima adâlet ederler”³⁸⁶

Zulüm ise sözlüklerde, kıyın, kıyıcılık, adalete aykırı davranma, hakedene hakkını vermeme, haksızlık, adaletsizlik, bir şeyi ait olduğu yerin dışına koymak, haddi aşmak gibi anlamlara gelir.³⁸⁷ Terim olarak belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan batıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık, özellikle de güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama gibi anlamlarda kullanılır.³⁸⁸

Zulüm üç kısma ayrılır; birincisi, kişinin Allah'a karşı işlediği zulüm, bunun en büyüğü küfür, şirk ve nifaktır. İkincisi, kişinin diğer insanlara karşı işlediği zulüm,

³⁸⁴ Isfahani, 552.

³⁸⁵ Çağrı, “Adalet” md., 341-342.

³⁸⁶ Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburî b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi* I-VIII, (Çev.: Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yay., İstanbul 1988, VI, 19.

³⁸⁷ Isfahani, 537; TDK, 893; Ayverdi, II, 3516; Mustafa Çağrı, “Zulüm” md., *TDV İslam Ansklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2013, XXXIV, 507.

³⁸⁸ Çağrı, “Zulüm” md., 507.

üçüncüsü ise kişinin kendi nefesine karşı işlediği zulümdür. Esasında üçü de kendi nefesine karşı işlemiş olduğu zulümdür.³⁸⁹

Adalet ve zulüm ile ilgili bir ayette;

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”³⁹⁰

Ayette, adalet, iyilik yapmak, yardım etmek emredilip fenalık, azgınlık, hayasızlık yasaklanmaktadır. Adalet zorunlu farz olandır. Çünkü Allah daima adaletli davranmıştır. İhsan ise müstehaptır. Fuhuş, Allah’ın koyduğu sınırları aşan davranışlardır, fenalık, aklın reddettiği şeyler, azgınlık ise zulümle üstünlük kurmak istemektir.³⁹¹ Adalet ve ihsan hakkında farklı görüşler mevcuttur; Adalet, kelime-i tevhid, ihsan, farzların eda edilmesi; adalet farz, ihsan, mübah; adalet, insafla hareket etmek, ihsan, lütufta bulunmak; adalet, zulmün tersi, ihsan, teşvik olunulan her işi yapmak; adalet, farz, ihsan, cibril hadiste ifade edilendir, bunlardan bazılarıdır.³⁹²

Ebussuud adalet hakkında şunları zikreder; Adalet, bütün faziletlerin başıdır. Akıl ve meleke kuvvetinin fazileti olan, hürriyet ile ahmaklık arasında bulunan orta hikmet; hayvanî şehvet kuvvetinin fazileti olan, hayasızlık ile şehvet sönüklüğü arasında bulunan iffet; yırtıcı öfke kuvvetinin fazileti olan, tehevür ve korkaklık arasında bulunan şecaat, İtikat hikmeti olan, ateizm ile şirk arasında bulunan tevhiddir.³⁹³

Kısaca ayette gayet net bir şekilde iyiliğin temeli olan adalet, ihsan ve akrabaya yardım etmek emredilmektedir. Adalet tüm iyi hasletlerin temelini oluşturur. İhsan ise adaletten daha kapsamlı bir kavram olup insanı iyiliğe sevk eden her şey ve akrabaya, yakınlara yardım ise toplumsal dengeyi sağlayan önemli unsurlardan biridir. Hayasızlık, fenalık ve azgınlık ise yasaklanmıştır ki bunlar da toplumu ifsat eden özelliklerdir. Bu ayette üç olumlu kavrama karşılık üç olumsuz kavram kullanılmıştır. Bu kavramlar birbirlerinin tam zıddı değildir ancak birbirlerinin karşısındadırlar.

³⁸⁹ Isfahani, 538; Mukâtil, 149-150.

³⁹⁰ Nahl: 16/90.

³⁹¹ Zemahşeri, III, 1020.

³⁹² Kurtubi, X, 255-256.

³⁹³ Ebussuud, V, 136.

Zalimlerin özelliklerinin anlatıldığı başka ayetler ise şöyledir; “Kim Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da onun ayetlerini yalanlayandan daha zalimdir?”³⁹⁴ “Allah'a karşı yalan uyduran, yahut kendisine geldiğinde, gerçeği yalanlayandan daha zalim kimdir?”³⁹⁵ “Kim, İslam'a davet olunduğu halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?”³⁹⁶ “Kim, Rabbinin ayetleri kendisine hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalimdir?”³⁹⁷ Bu ayetlerden yola çıkarak zalim kişi, Allah'a karşı yalan uyduran kişidir denilebilir. Adalet ise her ne olursa olsun haktan sapmamaktır. O halde bu ikisi arasında derin bir ayrım söz konusudur.

Sonuç olarak adaletin ihtiva ettiği manaları, hakka uygun hareket etme, emaneti ehline verme, itidal üzere olabilme, sözde ve eylemde adaletli olma, tevhidi benimseme, Allah'ın hükümlerine uyma şeklinde özetleyebiliriz. Allah'ın adaletini ise; kullarına gücünün ölçüsünde yük yüklemesi, tüm kainatı ve insanı en uygun, en nizami şekilde yaratması, ahirette kullarına adil davranması -ki buna yaptıklarının karşılığını tam olarak vermesi şeklinde tanımlayabiliriz.

2.2.8. İlim ve Cehalet

İlim sözlüklerde, bir şeyi hakikati ile idrak etmek, gerçekle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek şeklinde tanımlanır. Alim ise, ilim sahibi olan kimse, bilici, bilen, Allah'ın ismi olarak ise kendisine hiçbir şey gizli kalmayan anlamına gelir.³⁹⁸

İlim iki kısma ayrılır; bir şeyin kendisini idrak etmek, bir şey hakkında, o şeyin kendisinde mevcut olan bir özelliğin onda bulunduğu yahut kendisinde mevcut olmayan bir özelliğin onda bulunmadığına hükmetmektir. İlimin başka ayrımı ise şöyledir; bilindiğinde kişinin kemale erdiği ilim olan nazari ilim ve yerine getirilmediği sürece tanımlayamayan ilim olan ameli ilim. Başka açıdan ise ilim, akli ve sem'i olarak ikiye ayrılır.³⁹⁹

³⁹⁴ En'am: 6/21.

³⁹⁵ Ankebut: 29/68.

³⁹⁶ Saff: 61/7.

³⁹⁷ Secde: 32/22.

³⁹⁸ Isfahani, 580; Ayverdi, I, 107; İlhan Kutluer, “İlim” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII, 109.

³⁹⁹ Isfahani, 581.

Kur'an-ı Kerim'de ilmin iki yolla elde edildiğinden bahsedilir; birincisi vahiy yolu ile ikincisi beşeri boyut olan kişinin Allah'ın verdiği akli kullanması ile elde edilen ilim. Vahiy yolu ile elde edilen ilim; vahiy, hikmet, ilham, rüya, furkan, nur, rahmet, ayet, beyyine hucet gibi kavramlarla ifade edilir. Beşeri boyutunun ifade ettiği kavramlar ise, bilme düşünme ve anlama ile ilgili; akl, lübb, tefekkür, tezekkür, tedebbür, fikh, marifet, tevessüm, istinbat, tahassüs, tebeyyün, ibret, kalb, basiret, şuur,hibr, hubr gibi kavramlarla, bilme, anlama, eğitim, öğretimle ilgili rüsh, ta'lim, sem' basar, terbiye, kıraat, tilavet, ders gibi kavramlar ile, gezi gözlemle ilgili şehadet, rü'yet, nazar, seyr, seyahat gibi kavramlarla ifade edilir.⁴⁰⁰

Cehl bilmemek, bilgi ve görgüden yoksun olma, cahil ise sözlüklerde, varlıklar ve olaylar üzerinde düşünebilecek bilgilerden yoksun olan kimse, bilgisiz, habersiz kimse olarak tanımlanır.⁴⁰¹ Kur'an'a göre kibir, ihtiras, acelecilik, sertlik, gurur ve küstahlık, görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahi iradeyi anlayamama, hak ve hakikatten, peygamber ve vahiy bilgisinden habersiz olma, kainat ve varlıkları Allah'ın ayetleri olarak görmeme, insanın kendi değerini idrak edememesi, zihni körlük şeklinde tanımları mevcuttur.⁴⁰²

Cehalet üç çeşittir; birincisi, insanın bilgiden yoksun olmasıdır, ikincisi, bir şeye gerçekte olduğundan farklı şekilde inanmaktır, üçüncüsü ise bir şeyi olması gerekenden farklı yapmaktır.⁴⁰³ Bilgiden yoksun olan kişi bunlarla yükümlü de olamaz. Hanefi fıkıh usulü eserlerinde, cehl dörde ayrılmıştır. İlk ikisi, Allah'ı ve sıfatlarının bilinmemesidir ve mazeret sayılamayacak cehl türünden kabul edilmiştir. Alimlerin birçoğu ise, ikinci türü, yani ilahi sıfatlar hakkında daha toleranslı düşünülmesi gerektiğini savunmuştur. Üçüncüsü hakkında kesin delil bulunmayan meselelerde yanlış bilgi sahibi olması, dördüncüsünde ise İslam ülkesi dışında müslüman olup İslami hükümleri henüz öğrenmemiş bulunan kişi ve kendisine vekalet verildiğinden haberdar olmayan vekil gibi sorumluluk ve yetkilerine ilişkin bilgi henüz kendisine ulaşmamış kişilerin durumları incelenmiştir.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz., Musa Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

⁴⁰¹ Isfehani, 209; TDK,148; Ayverdi, I, 444.

⁴⁰² Bilgiz, 124-125.

⁴⁰³ Isfehani, 209; Bilgiz, 126.

⁴⁰⁴ İbrahim Kafi Dönmez, "Cehalet" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 221.

Cehalet ve inkâr nedenleri ise şöyle sıralanabilir; körü körüne ataları taklit, din büyüklerini yanlış taklit, gurur ve tekebbür, mal, mülk, nimet şımarıklığı, nefsanî istekler, kötü amellerin güzel olduğu düşüncesi, dünyevi hayatlarını istedikleri gibi yaşayamama endişesi, putların şefaatçi olacağı düşüncesi, açgözlülük, tembellik göstermek, şüphe içinde bulunmak, istiğna, kıskançlık, gaflet, şuarsuzluk, Allah'ın rahmetine güvenip azabından emin olma, inançsızlık, hırs.⁴⁰⁵

İnsanın insan olması hasebiyle mahlukatta yaratılan her şeyi bilme imkânı yoktur. O ancak Allah'ın bildirdiği hikmetleri, ve yine Allah'ın verdiği akıl ile çevresinden elde edebildiği bilgilere sahiptir. Bu yönü ile ilmi gayet sınırlıdır. Ancak Allah'ın bildirdiği ilmi bilerek inkâr etmesi, dünya menfaati için ahiret endişesini görmezden gelmesi sınırlı olan bilgisini daha da daraltmaktadır. Kur'an'da Allah insanları devamlı olarak düşünmeye ve akletmeye teşvik etmiş, cehalet ve cehaletin getirdiği kötülükler ise yasaklanmıştır. Hatta cahillik özellikleri gösteren kişilerden dahi sakınmak gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁰⁶ Demek ki cehalet yalnızca kişiyi değil etrafını da etkilemektedir.

Bilen ve bilmeyenin karşılaştırıldığı şu ayette şöyle buyrulmuştur;

أَمَّنْ هُوَ قَانِثٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ

“Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür, yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”⁴⁰⁷

Hiç Rabblerine itaat ettikleri takdirde sevap kazanacakları ve ona karşı geldiklerinde günahkâr olacaklarını bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunları ancak akıl sahipleri anlayabilirler cahiller böyle bir farkı idrak edemezler.⁴⁰⁸ Bilenler, olaylar karşısında sarsılmadan duran ve ibadet eden kişiler, yani alimler, bilmeyenler ise böyle olmayanlar, yani cahillerdir. Bu ifadeden ameli olmayanın gerçek alim olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Bilgiz, 129-130.

⁴⁰⁶ Bkz., A'raf: 7/199; Furkan: 25/63.

⁴⁰⁷ Zümer: 39/9.

⁴⁰⁸ Taberi, XXI, 266.

⁴⁰⁹ Razi, XVI, 429; Şimşek, IV, 341.

Ayette ardarda iki soru mevcuttur; birincisi, kafir ile mümin, ikincisi, alim ile cahil. Burada alim kişinin vasfını Allah'a ibadet eden ve cahilin vasfını ise Allah'a inanma bilgisinden mahrum olan olarak tanımlamıştır. Bu ikisi asla aynı ve denk değildir. Ne bu dünyada eşit sayılacaktır ne de ahirette makamları aynı olacaktır.

2.2.9. Helal ve Haram

Helal sözlüklerde, mubah, caiz ve serbest olmak, ruhsat vermek, dinin yasaklamadığı, dinin hükümleri bakımından kullanılabilen, kendine mal edilebilen şeklinde tanımlanmaktadır.⁴¹⁰ Haram ise sözlüklerde, yasaklanan, bir şeyden men etmek, dinin kesinlikle yasakladığı, yapılması ya da kullanılması dince yasak olan manalarında.⁴¹¹

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ لِيَآءِهِ تَعْبُدُونَ
 إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
 وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا
 يُفْلِحُونَ

“Allah’ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’nun nimetine de şükredin. Allah size sadece murdar eti (meyte), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça (yiyebilir). Çünkü rabbin bağışlayan ve esirgeyendir. Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, “Bu helâldir, bu haramdır” demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz; Allah hakkında asılsız şey söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar.”⁴¹²

Bu ayet grubunda Allah’ın haram olarak belirlediği ilkeler yer almakta, helale teşvik yapılmaktadır. Ancak mücbir sebepler söz konusu olduğunda haram kullanılabilir. Helal ve haram ayetlerde hadislerde anlatılmış helal ve temiz olanın daha iyi olduğu açıklanmıştır.

⁴¹⁰İsfahani, 251; TDK, 372; Ayverdi, II, 1236; Kürşat Demirci, “Helal” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 173.

⁴¹¹ İsfahani, 229-230; TDK, 359; Ayverdi, II, 1179; Kürşat Demirci, “Haram” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 97.

⁴¹² Nahl: 114-116.

Haram ve helali belirleme hakkı ise yalnızca Allah'a aittir. Haramı ve helali belirleme yetkisini haksız yere üstlenmek iki nedenden ötürü Allah'a karşı yalan isnat etmek olur; 1. Bu kişi kitabı göz önüne almaksızın kendi ifadesi ile helal veya haram dediklerinin Allah tarafından helal veya haram kılındığını söyler. 2. Allah'ın helal ve haram ile ilgili hüküm koymaktan vazgeçtiğini iddia eder.⁴¹³

2.2.10. Rahmet ve Azab

Rahmet, sözlükte masdar olarak merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak, isim olarak şefkat, merhamet anlamına gelir. Merhamete ihtiyacı olan olan kimseye iyilik yapmayı gerektiren bir hassasiyettir. Allah'ın ismi olarak da Rahman ve Rahim formunda Allah'ın yarattıklarına olan merhameti anlamındadır.⁴¹⁴

Arapça'da azab "terketmek, vazgeçmek, vazgeçirmek" gibi manalara gelen azb kökünden isim olup "işkence, eziyet ve elem" anlamında kullanılır, sözlüklerde, dünyada günah işlemiş olanlara ahirette verilecek ceza, cehennem azabı, şiddetli ve büyük sıkıntı, çok büyük sıkıntıya uğramak, ahirette ceza görmek şeklinde tanımlanır.⁴¹⁵

Azap kökünden türeyen sözcükler Kur'an'da 490 yerde geçer, karşıtını ifade eden kullanımların sayısı ise Kur'an'da toplam 1190'dır. Bu sayılardan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz, Allah'ın rahmeti esas ve azabı istisnaidir.⁴¹⁶

Allah kullarına ilahi vahyi gönderdikten, onları doğru yanlış konusunda uyardıktan sonra insanlar yine de aynı biçimde inkarlarında ısrar ederlerse Allah onları cezalandırmaktadır. Burada bir zulüm söz konusu değildir. Zira Allah'ın merhameti bütün kullarını kuşatıcıdır. Mümin olsun kafir olsun hepsi için yaratıcıdır. Dolayısıyla rahmet Allah'ın tüm kulları için lütfu iken gazabı kulun kendi tercihine bağlıdır. Rahmet kuşatıcıdır başlangıçta da sonda da sürekliliği bulunmaktadır, azap ise sonuçtur, yapılan kötü işlerin karşılığı olarak insane verilir ama devam etmez.

Konuyla ilgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır;

⁴¹³ Mevdudi, III, 66.

⁴¹⁴ Isfahani, 347; Ayverdi, II, 2548; Abdulhamit Birışık, "Rahmet" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 419.

⁴¹⁵ Isfahani, 554; TDK, 78; Ayverdi, I, 240; Yusuf Şevki Yavuz, "Azap" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1991, XXXIV, 302.

⁴¹⁶ Öztürk, 93-94.

أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعَدًّا حَسَنًا فَهُوَ لَا يَأْتِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ

“Kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz ve o vaad edilen şeye kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçimliklerinden yararlandığımızı, sonra da kıyamet günü (hesaba çekilmek için) huzura getirilecek kimse gibi midir?”⁴¹⁷

Ayetteki güzel vaadde bulunulan kişi iman eden ve cennete girecek olan mümin, dünyada zevkle yaşatılacak olan ise cehenneme girecek olan kafirdir.⁴¹⁸ Ayette Allah’ın kullarına olan rahmeti ve azabı karşılaştırılmış, bu ikisinin asla aynı olmadığı vurgulanarak rahmetin tercih edilmesi gerektiği söylenmiştir. Ayetleri yalanlayarak doğru yoldan sapanlar azabı hak etmişlerdir. Allah’a güvenerek doğru yoldan sapmayan ise Allah’ın rahmetine mazhar olacaktır.

Benzer bir ayeti Fussilet Sûresi’nde görmekteyiz;

Ayetlerimiz konusunda (yalanlama amacıyla) doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz. O halde kıyamet gününde ateşe atılan mı, yoksa güven içinde gelen kimse mi daha iyidir? Dilediğinizi yapın. Şüphesiz o, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.⁴¹⁹ buyrulur. Ayetteki, “dilediğinizi yapın” ibaresi yani bu iki şeyden kötü olan zaten bellidir ancak siz yine de azabı yahut rahmeti tercih etmekte özgürsünüz. Allah’ın ahirette vereceği mükafata talip olan mı yoksa geçici dünya nimetlerinde faydalanan mı daha makbuldür. Bunu düşünerek hareket edin ve doğru olanı tercih edin denir.

2.2.11. Dünya ve Ahiret

Dünya د ن و kökünden gelmekte ve sözlüklerde, en yakın en aşağı sema, yeryuvarlağı, evren, dış yaşam gibi anlamlara gelmekte ve mekan, zaman ve mertebe için kullanılmaktadır.⁴²⁰ İnsanlar, bütün bu dünyevi varlık ve imkanlara karşı takındıkları tavra göre başlıca üç zümreye ayrılırlar. 1. Ahirete iltifat etmeksizin yalnızca dünyaya bağlananlar. 2. İlk zümrenin tam aksine bütün çabalarını ahirete

⁴¹⁷ Kasas: 28/61.

⁴¹⁸ Taberi, XIX, 605.

⁴¹⁹ Fussilet: 41/40.

⁴²⁰ İsfahani, 319; TDK, 249; Ayverdi, I, 777; Süleyman Uludağ, “Dünya” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 22.

yönelten ve dünyaya iltifat etmeyenler. 3. Dünya ve ahiretin hakkını verenler. Peygamberlerin de dahil olduğu bu zümre insanların en faziletisidir.⁴²¹

Dünyanın üç boyutu bulunmaktadır; birincisi, dünyanın muhteşem bir oluşumda, eşsiz bir güzellikte ve nizamda yaratılmış olmasıdır. Bu nedenle insanın kendini tamamıyla dünyaya kapatması, ondan el çekmesi doğru değildir. Bunun yerine onu anlamaya çalışmalı, ondan yararlanmalıdır. İkincisi, dünya ahiretimiz için zorunludur. İbadet edebilmemiz için bize verilmiştir. Bu nedenle olabildiğince bize verilen zaman ve imkanlarımızı değerlendirebilmeliyiz. Üçüncüsü dünyanın bizi kendine çeken geçici hazları ve süsleridir. Bunların geçiciliğini hatırlamalı ve bizi esas amacımızdan alıkoymasına izin vermemeliyiz.⁴²²

Ahret kelimesi ise, ا خ ر kökünden gelmekte ve kök anlamı itibari ile sözlüklerde, ilk kelimesinin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Son sonra olan son gün anlamlarına gelir. İlk hayata dünya hayatı, ikinci hayata ahiret hayatı denir. Ahiret, ölümden sonra gidilecek olan alem, öbür dünya, beka alemi gibi anlamlara gelir.⁴²³ Terim olarak, dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik, ve ölümsüz bir hayattır. Kur'an' göre dünya hayatı, oyun ve eğlence, ahiret hayatı ise ölümsüz alemdir. Ahireti gerekli kılan bu dünyanın imtihan yurdu olmasıdır.⁴²⁴

Fahreddin er-Razi'ye göre ahiret konusunun akli ve nakli olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kâinatın fani olduğunu, öldükten sonra tekrar dirilmenin de imkan dahilinde bulunduğunu kabul etmek konunun akli yönünü, kıyametin nasıl kapacağı ve ahiret hayatının nasıl başlayıp devam edeceği hususu ise nakli yönünü oluşturur.⁴²⁵

Dünya ve ahiret için şunları söyleyebiliriz, dünya hayatı geçici mutluluk ve hazları ihtiva eder, ayet ve hadislerde ahiret hayatının övülmesi dünyanın tamamıyla bırakılması anlamında değildir, dünya hayatı imtihanlardan ibarettir, ancak bu dünyada iken ibadet edip karşılığını alacağımız bir denge kurulmuştur, insan dünyaya çok çabuk meyleder bu nedenle her zaman ölüm hatırlanmalıdır, ahiretin varlığı Allah'ın adaleti ile

⁴²¹ Uludağ, 24.

⁴²² Abdulkadir Karakuş, "Kur'an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI (12), 2018, 210.

⁴²³ İsfahani, 68; Topaloğlu, 247; Ayverdi, I, 56.

⁴²⁴ Topaloğlu ve diğerleri, 247-248.

⁴²⁵ Bekir Topaloğlu, "Ahiret" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 544.

doğrudan ilişkilidir. Bütün bunlara dikkat edildiğinde dünya ve ahiret hayatında denge elde edilebilir.

Dünya ve ahiret hayatı hakkında bilgi veren bir ayette;

يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْأَجْرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ

“Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Ahiret ise ebedi olarak kalınacak yerdir.”⁴²⁶ buyrulur.

Dünya hayatınızın son bulacağı ana kadar süren bir çıkar ve menfaat alanıdır. Eceli son bulana kadar asi de itaatkâr da ondan yararlanır.⁴²⁷ Ayette dünya ve ahiret hayatı karşılaştırılmış, dünyanın geçici ahiretin ise kalıcı olduğu vurgulanmıştır. Hayatın yalnızca dünyadan ibaret olduğunu düşünen insan sadece burada elde ettiklerine odaklanır ahireti ise görmez.

Dünya ve ahiret hayatı arasındaki en temel ayırım olan ahiret hayatının kalıcı ve dünya hayatının geçiciliğini vurgulayan başka bir ayette;

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”⁴²⁸ buyrulur.

Ayetteki “dünya hayatı” müşriklerin zevk içinde yaşadıkları ancak oyun ve eğlenceden ibaret olan bir hayattır. İnsanın nefesine leziz gelir. Kısa bir süre sonra biter, devam etmez, baki değildir. “Ahiret yurdu” ise devamlıdır, orda ölüm yoktur. Eğer müşrikler bunu bilseydiler, Allah’a şirk koşmazlardı.⁴²⁹

2.2.12. Cennet ve Cehennem

Cennet örtmek, gizlemek anlamındaki cenn kökünden isim olup, ağaçları her yeri kaplayan bahçe anlamındadır.⁴³⁰ Sözlüklerde, imanlı ve iyi kimselerin ölümden sonra Allah tarafından mükafat olarak konulacakları yer, uçmak, şeklinde tanımlanır.⁴³¹

⁴²⁶ Mü’min: 40/39.

⁴²⁷ Maturidi, XIII, 63.

⁴²⁸ Ankebut: 29/64.

⁴²⁹ Taberi, XX, 60.

⁴³⁰ Isfahani, 203; M. Süreyya Şahin, “Cennet” md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 374.

Mearic Sûresi 22-35. ayetlerinde cennetlikler şöyle anlatılır; namaz kılıp namazlarında sürekli olanlar, malından belli bir payı yoksullara ayıranlar, din gününü tasdik edenler, rablerinin azabından korku duyanlar, ırzlarını koruyanlar, kendilerine verilen emanetlerine ve ahiretlerine riayet edenler, şahitliklerinde dosdoğru davrananlar;⁴³² Kaf Sûresi 24-26. ayetlerde ise cehennemlikler; küfre düşenler, dinin salih amel saydığı şeyleri yapmaya engel olanlar, Allah'ın iradesine karşı gelip taşkınlık yapanlar, şirke sapanlar olarak tanımlanmaktadır.⁴³³

Cehennem ise derin kuyu, hayırsız, uğursuz, Allah'ın tutuşturduğu ateş, kötülük yapanların öldükten sonra ceza gördükleri yer, tamu, dūzah anlamındadır.⁴³⁴

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ
وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُودٍ

“Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar. Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır.”⁴³⁵

Hûd Sûresi 105. Ayette bedbaht olanların ateşte olacaklarını ifade eder. Onlar orada ebedi olarak kalacaklar eğer Allah dilerse bir kısmı çıkabilecektir. Devamında mutlu olanların ise ebedi olarak cennette kalacakları bildirilmiştir. Burada dikkati çeken nokta cennet ve cehennemdekilerin duygu durumlarının da karşılaştırılmış olmasıdır. Ebedi cehennemi hak eden kişi en bedbaht kişidir, ebedi cenneti hak eden kişi ise en mutlu kişidir diye tarif edilir. Bu bakımdan cennet ve cehennem arasındaki tek benzerlik bu dünyada yapılanların karşılığını almak noktasındadır.

Araplar bir şeyin ebedi olarak devam edeceğini söylemek istedikleri zaman gökler ve yer durdukça ifadesini kullanırlar. Bu nedenle diyebiliriz ki yalnızca cehennemlikler değil cennetlikler de orada ebedi kalacaklardır. “Ancak Rabbinin dilemesi müstesna” ifadesi ise, cehenneme girmiş olan müslümanların sonradan cennete girecek olması, diğer bir rivayete göre cehennemi hak etmiş ancak daha cehenneme

⁴³¹ TDK, 154; Ayverdi, I, 472.

⁴³² İzutsu, 185-186.

⁴³³ İzutsu, 194.

⁴³⁴ İsfehânî, 209; TDK, 153; Ayverdi, I, 464; Ömer Faruk Harman, “Cehennem” md., *DİA*, İstanbul 1993, VII, 225.

⁴³⁵ Hûd: 11/107-108.

girmeden affedilmiş olanlar, yahut kabirde geçen süreden bahsedilmektedir, yahut bu dünyada geçen süreyi ifade etmektedir, ya da kafirlerin belirli bir süreye kadar cehennemde kalacakları ifade edilmiştir, denir.⁴³⁶ “Senin Rabbin dilediğini mutlaka yapar.” buyurması da Allah’ın, cennettekilerde kesintisiz nimetler verdiği gibi, cehennemdekilere de dilediği azabı vereceği anlamındadır.⁴³⁷

⁴³⁶ Taberi, XV, 486-488.

⁴³⁷ Zemahşeri, 492.

SONUÇ

Kur'ân'ın doğru tefsir edilebilmesi için, O'nun indirildiği 23 yıllık zaman dilimini, indirildiği mekanı bilmek büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Mekkî ve Medenî sûre ayırımını, üslup özelliklerini bilmek Kur'an'ı daha doğru anlayabilmemizi sağlayacaktır.

Kur'an-ı Kerim diğer kitaplardan farklı ve eşsiz bir üslûpla gönderilmiştir. Lafzının eşsiz oluşu, herkesi memnun etmesi, hem akla hem kalbe hitap etmesi, tertibinin kusursuz oluşu, çeşitli söz sanatlarını kullanması, veciz oluşu gibi özellikleri onun üslûp özelliklerinden bazılarıdır.⁴³⁸ Bu özgün üslûbu onun muhataplarını her yönüyle kuşatmasını sağlar. İnsanın fitratına ve idrak seviyesine en uygun biçimde indirilen Kur'an, iletildiği mesajın daha anlaşılır ve okuyucunun zihninde daha etkin olması için te'kid, teşbih, temsil, mecaz, tekrar, tartışma, soru-cevap, mukayese gibi birden farklı üslûp tarzı kullanarak anlatımı tek düzelikten çıkararak muhatabın dikkatini, algılama seviyesini en üst düzeyde tutmayı hedeflemiştir.

Kur'an'ın kullandığı üslûp tarzlarından birisi olan karşılaştırma üslûbu, hem kâinata, hem olaylara, hem fitrata, hem de insanın zihin yapısına uygun bir üslûptur. Dini eğitimde, imtihanda bulunma, cennetlik ve cehennemliklerin kesin olarak birbirinden ayrılması, tebliğ vazifesi bu üslûbun kullanılmasını gerekli kılmaktadır.⁴³⁹ Bu üslup hakikati düz bir şekilde sunmaz. Derin manalar, eşsiz örneklerle insanın hem aklına hem de duyularına hitap eder. İnsanın bir anda elde edemeyeceği derinlikteki bilgilerle muhatabına büyüleyici bir anlatım sunar. Bu şekilde muhatabın dikkatini anlatmak istediği asıl konuya çekmiş olur. Anlatım bu şekilde çekicilik kazanmış olur. Aynı zamanda bu üslup muhatabı içindeki tutarsızlıklardan ve şüphelerden arındırarak, insanın anlatılan konu hakkında tatmin olmasını sağlar.

Eğitimde neden- sonuç ilkesi ile öğrenciye kazandırılmak istenen hedeflerden biri sorumluluk bilincinin gelişmesidir. Karşılaştırma üslubunda insanın sorumluluk bilincinde olması gerektiğine de vurgu vardır. İnanan ve inanmayanın aynı muameleyi görmeyeceğini bilen insan yapıp etmelerinin tam olarak karşılığını göreceğinin bilincine

⁴³⁸ Muhammed Ali Sabuni, *Et Tıbyan Tercümesi*, (Çev.:Yaşar Güngör), Yasin Yay., tsz. 159.

⁴³⁹ Karaarslan, 94-97.

varır. Bu eylemleri hakkında özeleştiri yaparak kendisinin yanlışlarını fark etmesi beklenir.

Eğitimde temel ilkelere birisi öğrenenin aktif olmasının sağlanması ve yeni düşünce biçimlerine de açık olmasıdır. Öğrenme sürecinde aktif olan birey öğrenmelerinin sorumluluğunu alabilecek ve öğrenmeleri daha kalıcı olabilecektir. Böylece olaylara daha eleştirel bakabilecek ve bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta kendi çabası ile ulaşabilecektir. Aynı zamanda bu yöntem sözün etkisini artırarak konunun daha anlaşılır olmasını sağlamakta insanı bilgi konusunda tatmin etmekte, Allah'ın yüceliğini ve adaletini idrak etmemizi sağlamaktadır.

Karşılaştırma üslûbu, Kur'an'da bazen iyinin kötüye, inanların inanmayanlara, bilen bilmeyene, iyi amel işleyenlerin günahkarlara üstünlüğünü ortaya koyar. Bazen de 'iki su birikintisi bir değildir' gibi iki nesnenin benzerliği ile birlikte, farklılıklarının da olduğunu ortaya koyar. Allah ile sahte tanrılar, cennet ile cehennem, gören ile görmeyen, bilen ile bilmeyen, dünya ve ahiret, iyi ve kötü işler gibi daha pek çok konu, durum ve inanç gurupları karşılaştırmaya konu olmuştur. Konu bakımından karşılaştırma yapılırken şekilsel olarak da karşılaştırma yapılabilmektedir. Örneğin, teşbih, temsil, ismi tafdil, sorular, istisna gibi başka yöntemlerden de yararlanılarak ifade zenginliği ortaya konulmuştur.

Allah sevilen her şeyi elde etme, kendisine elem, eziyet ve acı veren, sevmediği, kerih ve zararlı gördüğü şeylerden de uzaklaşma hissini insanoğlunun fitratına yerleştirmiştir. Bu hakikati bütün boyutları ile ifade etmiş, daha açıklayıcı olması için zıddı olan gerçekliği de ayrıntılı olarak açıklamıştır.⁴⁴⁰ Kur'an, karşılaştırma üslubu ile, güzel ve faydalı olana teşvik ederken kötü ve faydasız olandan uzaklaştırır. İnsanın fitratına uygun olarak kullanılan bu üslup, olumlu olanı düşünmeye sevk eder. Böylece ayetlerdeki uyarıları daha iyi kavrayan insanın hidayete erişmesi de sağlanır.

Karşılaştırma yapılmadan önce Kur'an, karşılaştırılan nesne ve kişiler hakkında bilgi verir, muhatabın bu iki durumu zihnen karşılaştırıp değerlendirmesi beklenir. Bu iki durumun benzerlikleri ve farklılıklarını idrak ederek doğru olanın tercih edilmesi beklenir. Böylece muhatabın sürece aktif katılımı sağlanır.

⁴⁴⁰ Görmez, , 61.

Kur'an'da karşılaştırma üslubunun kullanılmasının amaç ve gayelerinden biri, karşılaştırmaya konu olan grupların, birinin diğerinden üstün, eksik ve aynı özelliklerinin neler olduğunu ortaya koyarak bu grupların özelliklerini tam olarak anlayabilmektir. Bu da iki açıdan önemlidir; birincisi, farklılıklara dikkat çekerek muhatabın bilinçli tercihlerde bulunmasını sağlamaktır. Karşılaştırma yapan kişinin idrak ve bilinç seviyesi en üst düzeydedir. Farklı farklı grupların, durumların karşılaştırılması düşünmeye sevk eder. Muhatabından da benzer durumlarda benzer karşılaştırmalarla hakikati görebilmesini amaçlamıştır. Böylece insan yeni anlamlara ulaşabilecektir. İkincisi ise, benzerliklerden hareketle bilinen bir şeyden bilinmeyen ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bilinen anlamlardan, durumlardan, örnekler verilerek daha önce üzerinde çok da düşünülmemiş durumların üzerinde durulmasını sağlar. Eğitimde de kullanılan bu ilke ile, bilinen durumlardan bilinmeyen hakikatlere ulaşılır. Ya da iki bilinen durumdan bilinmeyen bir gerçeğe ulaşılır.

Özetle, Kur'an insanın fitratına en uygun üslûpla gelmiş, onun dikkat ve idrak seviyesini en üst düzeyde tutmayı hedeflemiştir. Bunu yaparken farklı yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemlerden biri de karşılaştırma yöntemidir. Kur'an insanın doğru ve yanlış kendi zihni çabası ile idrak etmesini sağlamak için kullandığı karşılaştırma metodunda, sorular sorarak, temsiller ve teşbihlerle bilinenen bilinmeyen bulunmasını, soyut olan bir bilginin somut hale getirilmesini amaçlamaktadır. Kur'an'da iyi ile kötünün, hak ile batılın, cennet ile cehennem, mümin ile kâfirin karşılaştırılması yapılmış, bu karşılaştırılan kişi ve durumlar yalnızca teorik olarak aktarılmayıp insanın düşünmesi sağlanarak bilinçli bir tercihte bulunması beklenmiştir.

Nihayetinde mantıkta, belagatte, dini metinlerde ve eğitimde kullanılan karşılaştırma üslubu, kişinin bilinç ve idrak seviyesini en üst düzeyde tutmasını, kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu almasını ve bilinçli bir tercihte bulunmasını hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Adem, “Kur’an’daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(13), 2004, 42-64.
- Apaydın, Yunus, “Kıyas” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2022, XXV, 531.
- Arpaguş, Hatice K., “Tebşir” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2011, XL, 226-227.
- Aristoteles, *Organon III Birinci Analitikler*, (Çev.:H.Ragıp Atademir), MEB, İstanbul 1966.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2010.
- Aydın, Bilgi, *Mekki Sureler Örneğinde Kur’an’ın Konularının Karşıtıyla Anlatım Üslubu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, AÜSBE., Erzurum 2020.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Eğitiminde Yöntemler*, Nobel Yay., Ankara 2009.
- Aydın, Muhammed, “Kur’an’da Teşbihli Anlatım Üslubu”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 2001, 85-112.
- Aykaç, Necdet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Yay., Ankara 2014.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul 1974.
- Batar, Yusuf, “Bir Öğretim Yöntemi Olarak Emsal’ul- Kur’an”, *İslami İlimler Dergisi*, 8(1),2013, 323-346.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, Dergah Yay., İstanbul 1989.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer Nâsıruddin (h.685), *Envâru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevil (I-V)*, (thk.:Muhammed Abdurrahman el-Meraşlı), Daru’l İhya, Beyrut 1418.
- Bilgin, Beyza, “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikayeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 51-74.
- Bilgiz, Musa, “Kur’an’da Amellerin Değerler Yönünden Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2003, 129-158.

- _____, *Kur'an'da Bilgi*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- _____, “Kur'an-ı Kerim'in Bazı Özellikleri”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 2017, 185-213.
- Birişik, Abdulhamit, “Rahmet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIV/419.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, İFAV Yay., İstanbul 2009.
- Boynukalın, Ertuğrul, “Yemin”, md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2013, XLIII, 417-420.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- Cevziyye, İbnu'l Kayyim, *Kur'an ve Sünnette Tartışma Yöntemi ve Adabı*, (Çev.: Abdullah Tunçer), Polen Yay., İstanbul 2007.
- Çağrııcı, Mustafa, “Adalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1988, I/341-343.
- _____, “Hak” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1997, XV, 137-139.
- _____, “Hasene” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 376-377.
- _____, “Kur'an” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., Ankara 2002, XXVI, 390-393.
- _____, “Seyyie” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 78-79.
- _____, “Zulüm” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2013, XXXIV, 507-509.
- Çaldak, Hüseyin, “Kıyas'ın Mantıkta ve İslami ilimlerde Kullanım Biçimi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI(1), 2007, 235-237.
- Çelik, Muhammed, *Kur'an'da İkna Hususiyeti*, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2006.
- Çonkor, Burhan, *Risaletin Mekke Dönemi ve Surelerin Tahlili*, Aybil yay., Konya 2016.

Demirci, Kürşat, “Helal” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 173-175.

_____, “Haram” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 97-100.

Demirci, Muhsin, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, İFAV yay., İstanbul 2016.

_____, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, İFAV Yay., İstanbul 2003.

_____, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İFAV yay., İstanbul 2015.

_____, *Tefsir Usulü*, İFAV yay., İstanbul 2014.

Demirel, Cumhur, “Kur’ân’ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî-Medenî”, *Diyanet İlmî Dergi*, 53(4), 2017, 35-54.

Dölek, Adem, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Yeni Akademi Yay., İzmir 2006.

Dönmez, İbrahim Kafi “Cehalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 219-222.

Duman, Bilal ve diğerleri, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Maya Akademi, Ankara 2018.

Durmuş, İsmail, “Mukabele” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2020, XXXI, 101-102.

_____, “Münazara” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2020, XXXI, 576-577.

_____, “Temsil”md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2011, XL, 434-435.

_____, “Tezat” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2012, XXXXI, 60.

Dursun, Fatma -Yaka, Eyüp, “Mekkî Sûrelerin Eğitim Metodu Açısından Üslubu”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 2021, 566-602.

Ebussuud, Muhammed el-Ammadi’l Hanefi (h.982), *İrşâdü’l- Akli’s-Selim ilâ Mezêya ’l-Kitâbi’l-Kerim* (I-IX), Daru’l İhya, Beyrut tsz.

Elmaî, Zâhir b. Awad, *Kur’an’da Tartışma Metodları*, Pınar Yay., İstanbul 2011.

- Elmalı, Hüseyin, “Tasvir” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2011, XL, 135-136.
- Eren, A. Cüneyt, “Kur’an Metninin Üslub Özellikleri”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2014, XI(5), 867-900.
- Eren, Cüneyt, Halil Özcan, *Kur’an-ı Kerim’de Edebi Sanatlar*, Aktif Yay., İstanbul 2003.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, Marifet Yay., İstanbul 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hamid, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl I-II*, (Çev.:Yunus Apaydın), Klasik Yay., İstanbul 2006.
- Görmez, Hatice, *Kur’an-ı Kerim’in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib*, Kuramer Yay., İstanbul 2017.
- Gudde, Abdulfettah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, (Çev.: Enbiya Yıldırım), Otto Yay., Ankara 2017.
- Güven, Mustafa, “Kur’an’ın Dili ve Anlatım Üslûbu Üzerine Bir Deneme”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(7), 2011, 135-151.
- Harman, Ömer Faruk, “Cehennem” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 225-226.
- _____, “Dalalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, XVIII, 428-429.
- Hacımüftüoğlu, Esra, *Kur’an’ı Kerim’in İrşad Üslûbu*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Halil b. Ahmed Ferahidî, *Kitabu’l-Ayn I-VIII*, (thk.:Mehdî el-Mahzumî- İbrahim Samerrâî), Beyrut 1408.
- Hesapçioğlu, Muhsin, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Beta Yay., İstanbul 1998,
- Hökelekli, Hayati, “İnzar” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII, 358-359.

- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 2019
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadır, Beyrut 1968.
- İsfahani, Ragıp, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, (nşr: Safvan Adnan Davudi), Darul Kalem, Beyrut 1991.
- Kanık, İsa, "Kur'ân'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Çankırı 2018, 6(1), 68-87.
- Karaarslan, H. İbrahim, "İman-Küfür İkilemi Örneğinde Kur'an'da İkili Anlatım ve Bunun Dini Eğitimdeki Önemi," *Balikesir İlahiyat Dergisi*, 12, 2020, 77-103.
- Karakaya, Mehmet Murat, "Kur'an-ı Kerim'de Edebi Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiare, Kinaye ve Mecaz", *Diyanet İlmi Dergi*, 55, 2019, 229-257.
- Karakuş, Abdulkadir, "Kur'an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI(12), 2018, 203-220.
- Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara 2014.
- Kattan, Mennâ Halil, *Ulûmu'l Kur'an (Kur'an İlimleri)*, (Çev.: Arif Erkan), Timaş Yay., İstanbul 1997.
- Kaya, Murat, "Kur'an Üslûbu ve Başlıca Hususiyetleri", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi*, I(1-2), 2006, 289-301.
- Kaya, Remzi, "Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 2002, 31-58.
- Kırca, Celal, "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metodları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 1988, 167.
- Kızıklı, Zafer, "Edebi Bir Sanat Olarak Arap Belagatinde Teşbih", *Dini Araştırmalar*, 9(27), 2007, 223-246.

- Koçyiğit, Hikmet, *Mekkî Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011.
- Kurtubi, Ebu Bekir, *El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an I-XX* (Çev.: M. Beşir Eryarsoy), Buruç Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kutluer, İlhan, "İlim" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII, 109-114.
- Kutup, Seyyit, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (Çev.: Kamil M. Çetiner), Beka Yay., İstanbul 2019.
- Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi Sarf ve Nahiv*, Akdem Yay., İstanbul 2017.
- Matüridi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi I-XVII*, (Çev.: Prof. Dr. Bekir Topaloglu), Ensar Neşriyat, Ankara 2015.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân I-VII*, (Çev.: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay., İstanbul 2005.
- İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, (Çev.: Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.
- Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, (Çev.: M. Beşir Erarsoy), İşaret Yay., İstanbul 2004.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburî b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi I-VIII*, (Çev.: Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yay., İstanbul 1988.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Okumuş, Mesut, "Kur'ân'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekkî ve Medeni Ayetler Üzerine", *Eskiyeni Dergi*, 27, 2013, 7-21.
- Olguner, Fahrettin, "Batıl" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 147-148.

- Özel, Aytekin, “Kıyas Sözcüğünün Semantik Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII(4), 2008, 171-181.
- Özdemir, Sadettin - Resul Akkoyun, “ Kur’an-ı Kerim’de Geçen Tartışma Yönteminin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 2016, 1098-1115.
- _____, “Din Eğitiminde Soru-Cevap Metoduyla Öğretiminde Hz. Peygamber Örneği”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay.*, 10(4), 2002, 392-413.
- Özler, Mevlüt , *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- _____, “Tevhid” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2012, XXXXI, 18-20.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul 2012.
- Râzî, Muhammed Fahreddin, *Mefâtîhu’l-ğayb* I-XXXII, Beyrut 1420.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Et Tıbyan Tercümesi*, (Çev.: Yaşar Güngör), Yasin Yay., tsz.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”md. *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX/193-198.
- _____, “Küfür” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 533-536.
- _____, “İman” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII, 212-214.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (thk.: Ahmed b. Ali), Kahire, Daru’l Hadis, 1425.
- Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulumi’l Kur’ân*, (Çev.: Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.
- Şaban, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (Çev.: İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yay., Ankara 1990.
- Şahin, M. Süreyya, “Cennet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 374-376.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Akdem Matbaası, 1317.

- Şener, Abdülkadir, *Kıyas İstihsan istislah*, Ankara 1974.
- Şimşek, Mehmet Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2016.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Şur'ân* I-XXIV, Mekke 1422.
- Talu, Mehmet, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahve Giriş*, Tereke Yay., İstanbul 2012.
- Tan, Şeref ve diğerleri, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara 2017.
- Tan, Zeki, *Kur'an-ı Kerim'de Müşrik Dindarlığı*, Ark Kitapları, İstanbul 2021.
- Tatar, Burhanettin, "Kur'ân'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 2009, 99-111.
- Taylan, Necip, *Anahatlarıyla Mantık*, Ensar Yay., İstanbul 2010.
- TDK Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Tokur, Behlül, "Kur'ân'da Soru Kalıpları ve Metaforlar", *AÜİFD.*, 36, 2011, 105-118.
- Topaloğlu, Bekir ve diğerleri, *İslam'da İnanç Esasları*, İFAV Yay., İstanbul 2013.
- _____, "Ahiret" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 543-548.
- Turan, Abdülbâki, "Kur'an-ı Kerimdeki Yeminler (Aksâmu'l-Kur'an)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2, 1986, 97-114.
- Tütüncü, Mehmet, *Türk-İslam Eğitimcisi Zernûcî*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, İzmir 1991.
- Uludağ, Süleyman , "Dünya" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 22-25.
- _____, "Nur" md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 244-245.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.

- Yargıcı, Atilla, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17(4), 2004, 281-294.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1991, XXXIV, 302-309.
- _____, “Cedel” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 208-210.
- _____, “Dalalet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 429-430.
- _____, “Hidayet” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 473-477.
- _____, “Teşbih” md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 2011, XL, 558-560.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Yenda Yay., İstanbul 1997.
- Yeşilyurt, Etem, “Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, 24(83), 2020, 263-288
- Yılmaz, Hasan, *Kur'an ve Muhtevası*, Fecr Yay., Ankara 2008.
- _____, *Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr Yay., Ankara 2014.
- Yıldırım, Fethi, *Fî Zülâli'l- Kur'an'da Tevhid*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE., Erzurum 2010.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Yıldırım, Zeki, *Kur'an'da Cedel Kavramı ve Yöntemi*, İFAV Yay., İstanbul 2012.
- Zemahşerî, Muhammed, *el-Keşşâf* I-VI, (Edit.: Prof. Dr. Murat Sülün), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1971.
- Zernûcî, İmam Burhanuddin, *Tâ'lim'ül Mûteâllim*, (çev.: Y. Vehbi Yavuz), Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 1995.

Zürkâni, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995/1988.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Şadide ÖZEN
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	